

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАҚӢ

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0

ТКБ: 82.2. точ

Қ – 56

**ҚАЮМОВА МУБИНА БОБОЕВНА
АНТРОПОНИМИЯИ КӮЛОБ ВА АТРОФИ ОН
(таҳқиқи забоншиносӣ)**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология
аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои филологӣ,
профессор, Корманди шоистаи
Тоҷикистон Ҷумъаҳон Алимӣ

Душанбе – 2023

Сарсаифа.....	1
Мундарица.....	2
Ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4-7
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	8-12
БОБИ I: Тавсифи таърихию забоншиносии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он.....	13-58
§1.1.Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ.....	13-19
§1.2.Антропонимика ва вижагиҳои он.....	19-28
§1.3.Боҳтар, Ҳатлон ва Кӯлоб.....	28-41
§1.4.Соҳтор ва калимасозии антропонимия.....	41-49
§1.5.Вокализми антропонимия.....	49-51
§1.6. Консонантизми антропонимия.....	51-53
§1.7.Соҳтор ва таркиби антропонимия.....	53-58
БОБИ II: Тавсифи лугавию маъноии антропонимия.....	59-114
§2.1.Гурӯҳҳои лугавию маъноии антропонимия.....	59-72
§2.2.Чандомади антропонимия.....	72-75
§2.3.Ҷузъҳои (патронимҳои) сермаҳсули антропонимсоз.....	76-114
БОБИ III: Қабатҳои забонӣ ва патронимҳои номсоз.....	115-133
§3.1.Антропонимияи аслан тоҷикӣ (эронӣ)	115-118
§3.2.Антропонимияи арабӣ.....	118-122
§3.3.Антропонимияи юнонӣ.....	122-125
§3.4.Антропонимияи яхудӣ.....	125-128
§3.5.Антропонимияи туркию муғулӣ.....	129-132
§3.6.Антропонимияи омехта (гибрид)	132-133
Холосаҳо.....	134-139
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ.....	139-140
Рӯйхати адабиёт.....	141-153
Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия.....	153-154
Замина. Луғати муҳтасари антропонимияи аҳолии Кӯлоб ва атрофи он.....	155-162

ИХТИСОРАҲО:

САҲШ – сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ

ғ. – ғайра

заб.ад.ҳоз.тоҷ. – забони адабии ҳозираи тоҷик

заб.ад.кл.– забони адабии классикӣ

тоҷ. – тоҷикӣ

турк. – туркӣ

ӯзб. – ӯзбекӣ

юн. – забони юнонӣ

ш. – шаҳр

ҷ. – ҷилд

ҷ.д. – ҷамоати деҳот

Ҷ.Т. – Ҷумхурии Тоҷикистон

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ЭСТ – Энсиклопедияи советии тоҷик

КОА – Комиссияи олии аттестаціонӣ

ДДК – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ таҳқиқи вижагиҳои соҳторӣ – калимасозӣ ва луғавӣ – маъноии низоми антропонимияи Кӯлоб ва атрофи онро фаро мегирад.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Номҳои ашхос яке аз воқеиятҳои фарҳангӣ инсонӣ аст, ки алоҳида, дар гурӯҳ ва ё дастаҷамъона фаъолият меқунад ва аз талабот ва инъикоси хусусиятҳое, ки дар сатҳи муайяни рушди таъриҳӣ мавҷуданд, пайдо мешаванд.

Антропонимикаи таъриҳӣ як равияи илмӣ аст, ки ба наздикӣ ва ҳамзамон аз забоншиносӣ ва таърихи этникӣ зухур карда, рушд меқунад. Ин бахши илм номҳоро аз этносҳои гурӯҳи этносӣ дар вазъу ҳолати ташаккул, рушд ва тағиیر ёфтани онҳо дар қонунҳои таърихии давраҳо ба тариқи хронологӣ меомӯзад. Муносибати номҳо заминаи таъриҳӣ ва этникӣ ба мутахассисони фанҳои гуногуни илми забоншиносӣ, таърихшиносӣ, этнолгия ва этнография ва гайра дошта, аҳаммият ва арзишмандии зиёд дорад.

Дар соҳаи ономастикай ҳар забон унсурҳои асосӣ антропонимҳо мебошанд. Ба инҳо номҳои одамон ба тариқи расмӣ, яъне пурра, муҳтасар, номҳои дуюм ва баъдӣ, лақаб, насад, номи падар, таҳаллус ва чанде дигар мансубанд. Ҳар як ҳалқ расму ойинҳои хоси номгузориро дорад, ки дар расмӣ будани антропонимия, маҷмуи онҳо аз як барандаи алоҳида ва дар ҷомеаи этникӣ, ангезаҳои номгузорӣ, соҳтори ном ва гайра ифода меёбад. Ҳар миллат дорои фонди антропонимӣ мебошад, ки ҳамеша таркиби дигар дорад. Номгӯйи ҳама навъҳои номҳои (антропонимикони) ҳар як ҳалқ то андозае марзу бүм дорад, ки дар натиҷа як антропоним метавонад ба чанд нафар мувофиқат кунад. Антропонимия инъикоси баръалотарин мақоми шахс аст. Ҳар як воҳиди забонӣ дар суннатҳои худ мақомро дар шаклҳои номҳои гуногун истифода мебарад. Ҳар як намуди антропонимҳо бо дигар навъҳои хосиятҳои функционалии умумӣ, яъне қобилияти номгузории шахс ва

ҳангоми истинод ба ӯ корбарӣ кардан шабоҳат доранд. Дар байни онҳо танҳо номи шахс арзишмандии зиёд дорад, зеро ҳар як шахс соҳиби номи хоса аст. Дигар навъҳои антропонимия ихтиёри буда, бо анъанаҳои таърихию фарҳангии мардум алоқаманд буда, бо диахронияи этнофарҳангӣ фарқ мекунанд. Номҳои одамон ва ё исмҳои хос нисбатан мустақилона интихоб карда мешаванд. Ном, насаб ва номи падар воҳидҳои ҳосилшуда буда, аз робитаҳои оиласӣ ва гурӯҳӣ ба вучуд меоянд. Лақаб, тахаллус ва амсоли инҳо мақоми номи изофӣ доранд, на номи асосӣ, бештари аъзои ҷомеаи этнолингвистӣ онҳоро надоранд. Лақабҳо ва андронимҳоро худи шахс интихоб намекунад, балки аз ҷониби шахсони дигар, онҳо тавассути тамос бо интиқолдиҳанда ё танҳо гойибона татбиқ карда мешаванд. Тахаллус, лақаб ва криптонимҳоро худи шахс бо сабабҳои гуногун интихоб карда метавонад.

Ҳамин тариқ, дар марҳалаи қунунӣ антропонимия яке аз соҳаҳои маъмултарини ономастика буда, бо забоншиносии маърифатӣ ва этнолингвистика алоқаманд аст. Ҳамаи намудҳои антропонимҳо (ном, насаб, тахаллус, номи падар) бояд мавриди таҳлили забоншиносии маърифатӣ қарор гиранд. Ҳусусиятҳои асосии фарқунандаи номҳои одамон чунинанд: – ном ҳамчун исми хос ба объекти алоҳида дода мешавад, на ба ашё ва ё гурӯҳи ашёҳо; – объекте, ки бо номи худаш номгузорӣ шудааст, ҳамеша дақиқ муайян карда мешавад, ҷудо карда мешавад, муайян гардонида мешавад, равшан карда мешавад; – ном мустакиман ба мағҳум иртибот надошта, дар сатҳи забон тобиши равшану возех пайдо намекунад.

Омӯзиши антропонимия дар доираи соҳаҳои иҷтимоии фаъолият имкон медиҳад, ки номҳои шахсро дар маҷмуи воқеии функционалӣ: исми хос дар якҷоягӣ бо аломатҳои антропонимия баррасӣ ва арзёбӣ карда шаванд.

То замони муосир дар забоншиносии тоҷик мавзуи ном ва номгузорӣ дар осори хаттӣ ва ҳудудҳои муайян ҳоло ҳам камтар мавриди таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Чунон ки маълум аст, ба забони

форсии точикӣ теъдоди фаровони осори таърихӣ, адабӣ, илмӣ ва монанди онҳо таълиф ва таҳия шудаанд, ки қисмате аз онҳо бοқӣ ва маҳфуз мондаанд ва антропониму топонимҳои қишру қабати муайяну мушаххаси таркиби луғавии забонро ташкил меқунанд. Қисмате аз антропонимия мансуб ба номи шахсиятҳои таърихӣ ҳастанд, қисмати дигар маҳсули эҷод ва тафаккуру тахайюли муаллифони осор ва ёдгориҳои хаттӣ мебошанд. Агар дар осори адабию таърихӣ маҳсули тафаккуру тахайюли муаллифон афзалият дошта бошад, дар ёдгориҳои таърихию ҷуғрофӣ аксаран номҳои шахсиятҳои воқеии таърихӣ зиёдтаранд. Бинобар ин, муҳаққиқон вазифадоранд, ки тавассути омӯзиши антропонимия ва топонимияи ва осори адабӣ, таърихӣ ва монанди инҳо таносуби антропонимияи таърихиро муқаррар кунанд, ки маҳсули тафаккуру тахайюли муаллифонанд. Чунин усули таҳқиқ имконоти васеътаре барои муайяну муқаррар кардани василаю воситаҳои номгузорӣ, омилу сабабҳои интиҳоби ном, сарчашмаҳои онҳо, таносуби номҳои аслӣ ва иқтибосӣ, номҳои аз ҷониби худи муаллифон соҳташуда фароҳам меоранд. Бо назардошли чунин ҷанбаҳо таҳқиқи таърихио забоншиносии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он, ки дар онҳо тамоми анвои номҳо мавриди истифода ва корбурд қарор гирифтаанд, аҳаммияти муайян дошта метавонад.

Бо назардошли мулоҳизаҳои фавқуззикр интиҳоби мавзуи илмӣ – антропонимияи яке аз минтақаҳои бостонии вилояти Ҳатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб ва атрофи он саривақтӣ ва пурарзиш аст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯъ. Оид ба ҷойгоҳ ва нақши ономастика (номшиносӣ) ва маҳсусан, антропонимика (номҳои ашхос), дар ёдгориҳои хаттӣ, осори адабӣ ва ҳудуду маконҳои муайян якчанд корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ дар шакли рисолаҳои илмӣ анҷом ёфтаанд, аз ҷумла, М.Шодиев (топонимияи осори С.Айнӣ), Р.Шоев (ономастикаи «Самаки айёр»), Ш.Хайдаров (антропонимияи Ашт), С.Ю.Абодуллоева («Форснома»-и Ибн-ал-Балхӣ), М.Аюбова (антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритӯсӯ Қубодиён), Д.Ф.Майнусов (Антропонимҳои

«Шоҳнома» – и Абулқосим Фирдавсӣ (чанбаи забоншиносӣ), С.Х.Қурбонмамадов (поэтонимияи «Шоҳнома»), Ф.Т.Давлатова (Антропонимияи «Таърихи Табарӣ» – и Балъамӣ), Шаҳбози Рустамшо («Таърихи Систон» (чанбаи таърихӣ – забоншиносӣ), ки ба таҳқиқи топониму антропонимияи осори адабӣ ва ҳудудҳои муайян мансубанд ва чанде дигар. Бояд зикр кард, ки мавзуи корҳои илмӣ – таҳқиқотии мазкур хеле домандору васеъ мебошад, зоро онҳо вижагиҳои хосаи исмҳои хосро фаро гирифтаанд.

Таҳқиқи ономастика маҳсусан антропонимия, дар забоншиносӣ аз солҳои шастуми асри гузашта оғоз мешавад, ки дар ин муддат чандин рисолаҳои илмӣ ва мақолаҳо ба нашр расидаанд ва дастоварди муҳимме дар рушди забоншиносӣ, маҳсусан, антропонимика маҳсубанд. Дар муддати солҳои 50–60–уми садаи гузашта якчанд мақолаҳои илмӣ – таҳқиқотии О.И.Смирнова, А.З.Розенфелд, И.Я.Слоним, А.Л.Хромов, Р.Х.Додихудоев ва чанде дигарон ба нашр расиданд, ки бахшҳои алоҳидаи ономастика (номшиносӣ) – ро фаро мегиранд.

Корҳои илмӣ – таҳқиқотии олимону муҳаққиқони рус С.И.Климчитский, А.А.Фрейман, В.А.Малитский, О.И.Смирнова, А.З.Розенфелд, Д.И.Эделман, Т.Н.Пахалина, М.И.Стеблин, Каменский, Н.Г.Лившитс, М.И.Боголюбов ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзуи мазкур бахшида шудаанд, ки исмҳои хоси минтақа ва ҳудудҳои гуногуни Осиёи Миёнаро фаро мегиранд, аз ҷумла, ҳудудҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзуъҳои ниҳоди илмӣ.

Натиҷаҳои илмии таҳқиқ дар рушду такмили барномаҳои илмӣ ва таълимии муйяншуда мусоидат карда метавонанд. Мавзуи таҳқиқотӣ ба нақшай корҳои илмӣ – таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва маҳсусан кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забон мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ: таҳқиқи бонизом ва ҳамаҷонибаи таърихӣ – забоншиносии антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он.

Вазифаҳои таҳқиқ:

- ҷамъоварӣ ва таснифи антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он;
- ба низом даровардани маводи антропонимия;
- таснифоти антропонимия аз рӯйи меъёрҳои воқеӣ – таърихӣ;
- муқаррар намудани қолибҳои маънӣ (семантикий) – и антропонимия;
- таснифоти антропонимия дар асоси сохтори морфологӣ;
- муқаррар кардани вижагиҳои лингвистии антропонимияи чинсҳои мардона ва занона;
- муайян кардани қиширҳои забонии антропонимия;
- таҳқиқи вижагиҳои сохторӣ ва луғавӣ – маънои маводи антропонимия.

Объекти таҳқиқ: ҳусусиятҳои лингвистии номҳои хоси аҳолии Кӯлоб ва атрофи он.

Предмети таҳқиқ: номҳои хоси аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он.

Асосҳои назариявии таҳқиқро корҳои илмӣ – таҳқиқотии муҳаққиқон

- забоншиносони ватанию ҳориҷӣ оид ба ономастикаи умумӣ ва эронӣ, аз қабили В.И.Абаев, Е.Бенвенист, М.Майхофер, В.С.Айлерс, А.В.Суперанская, Дж.И.Эделман, Э.Мурзаев, О.Ф.Фафуров, Р.Х.Додихудоев, А.Л.Хромов, Ҷ.Алимӣ, Н.Офаридаев, О.Маҳмадҷонов, Ш.Исмоилов, С.Абодуллоева, Ф.Д.Давлатова, Шаҳбози Рустамшо ташкил кардаанд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Асос ва заминаҳои эмпирикии таҳқиқро маводи антропонимияи ҷамъоваришуда бо роҳу воситаҳои гуногун ташкил медиҳанд: ҷамъоварии бевосита дар байни аҳолӣ, маводи бойгонии ш. Кӯлоб, маълумотҳои шуъбаи САҲШ, осори таърихӣ ва адабӣ оид ба минтақа ва шаҳри Кӯлоб ва ғайра.

Пойгоҳи таҳқиқ: Дар рафти ҷамъоварии мавод бештар аз ҳазор нафар сокинони шаҳр ва атрофи он ширкат карда, дар байни онҳо пурсишу саволномаҳо, мусоҳибаҳо ба роҳ монда шуданд, ки асоси

таҳқиқро ташкил мекунанд. Гузашта аз ин, аз маълумотҳои мақомоти гуногун низ дар ин робита истифода ба амал оварда шудааст.

Навғонии илмии диссертатсия:

1. Аввалин бор ба таври бонизом ва ҳамаҷониба таҳқиқи антропонимияи яке аз мавзеъҳои таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб ва атрофи он ба роҳ монда шудааст;

2. Дар натиҷаи таҳқиқи забоншиносӣ гурӯҳҳои асосии лугавӣ – маънои лугати антропонимӣ ва мақому ҷойгоҳи он дар радифи дигар хусусиятҳои лугавии антропонимияи Кӯлоб муқаррар гаштаанд;

3. Бисёрчанба будани маводи антропонимияи Кӯлоб ва атрофии он бо фарогирии масъалаҳои этнографӣ, таъриҳӣ – ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, динию мазҳабӣ, фарҳангӣ ва амсоли инҳо муайян карда шудааст;

4. Дар рафти таҳлили таърихио забоншиносӣ нахустин маротиба аст, ки маъниҳои бунёдии лугавӣ, қабатҳои забонӣ ва шаклҳои соҳторио таркибии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он муайян карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванд:

- муқаррар карда шуд, ки роҳҳои ташаккул ва рушди лугати антропонимӣ дар низоми номҳои ашҳоси ш.Кӯлоб ва атрофи он гуногун мебошанд;
- таҳқиқ сабит кард, ки номҳои хоси одамон дар ш.Кӯлоб ва атрофи он манбаи антропонимия аз замонҳои қадим то имрӯз ба ҳисоб мераванд. Дар вожаномаи антропонимияи аҳолии ш.Кӯлоб ва атрофи он дар баробари номҳои аслии тоҷикӣ (*Сиёвуш (Siyovush)*, *Баҳром (Bahrom)*, *Фарҳод (Farhod)*), лексемаҳои арабӣ (*Раҳмон (Rahmon)*, *Нуъмон (Nu'mon)*), *Умар (Umar)*, *Ҳайдар (Haydar)*, *Сайид (Sayid)*), туркӣ – муғулӣ (*Хотун (Khotun)*, *Эргаш (Ergash)*, *Худойбердӣ (Khudoyberdi)*, *Эгамбердӣ (Egamberdi)*), ибронӣ (*Марям (Maryam)*, *Мӯсо (Muso)*, *Довуд (Dovud)*, *Яъқуб (Ya'qub)*), юнонӣ – румӣ (*Искандар (Iskandar)*, *Қайсаҳ (Qaisar)*, *Зумрад (Zumrad)*) ва номҳои омехта (*Давлатхотун (Davlatkhotun)*,

- давлат – арабӣ, хотун-туркӣ, Шоҳзамон (Shohzamon) (шоҳ – тоҷикӣ, замон – арабӣ)* мавҷуданд, ки бāъзе аз онҳо (*Абу+зар (Abu+zar), Зуҳар+шоҳ (Zuhar+shoh)*) дар марҳилаи кунуни рушди забоншиносӣ маънидоднашаванд мебошанд;
- муайян карда шуд, ки таъсири забонҳои дигари эронӣ ва ғайриэронӣ дар ташаккул ва рушди номҳои ашхоси шаҳри Кӯлоб ва атрофи он ба дараҷаҳои гуногун ба мушоҳида мерасад.
 - натиҷаҳои кор нишон медиҳанд, ки қабати эронии антропонимияи аҳолии ш. Кӯлоб ва атрофи он дар байн қабатҳои дигар ҷойгоҳи калидиро ишғол мекунад;
 - муқаррар карда шуд, ки аз мавқеи соҳториyo таркибӣ антропонимияи ш.Кӯлоб ва атрофи он ба сода (*Дил (Dil), Ануш (Anush), Ҳусрав (Xusrov), Далер (Daler)*), соҳта (*Mehr+ӣ (Mehr+i), Ozod+a (Ozod+a)*), мураккаб (*Муҳаммад+довуд (Muhammad+dovud), Абд+ул+муъмин (Abd+ul+mu'min)*) ва номҳо – ибораҳо (*Нуралӣ Аюбӣ (Nurali Ayubi), Шаҳроми Ҳолиқ (Shahromi Kholiq)*) ҷудо мешавад;
 - дар асоси таҳқиқ муайян карда шуд, ки низоми антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он роҳу усулҳои гуногуни номсозии забони тоҷикӣ – форсии давраҳои гуногунро ифода мекунад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Таҳқиқи анҷомёфта имкон фароҳам меорад, ки тасаввуроте оид ба таъриху этнографияи шаҳри Кӯлобу атрофи он ва ҳатто Ҳатлони Бостон пайдо карда шавад, ҳамчунин амалкарду рушди забонҳои эронӣ то андозае равшантар гарданд. Таҳқиқ метавонад барои пешбурд ва идома додани омӯзиши бештари ҳамаҷониба, бонизом ва амиқтари антропонимияи таърихӣ ва дар маҷмуъ антропонимияи этносҳои эронизабон мусоидат кунад. Маълумотҳои дастрасшуда дар асоси таҳлили таърихӣ – лингвистии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он ҳам аз мавқеи таърихи забон ва ҳам аз мавқеи ҷуғрофияи таърихӣ арзишманданд.

Антропонимияи дар таҳқиқ таснифгашта барои таҳия ва тартиб додани лугати антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он моҳиятан мусоидат карда, барои роҳандозии айнан чунин кор дар минтақаҳои дигари ҷумҳурий низ метавонад муфид бошад. Маводи мавриди таҳқиқ метавонад, барои омода намудани лугатҳои антропонимия ва ономастикӣ забонҳои форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ мусоидат намояд. Ҳамчунин, мавод зимни коркарди дастурҳои таълимиӣ ва китобҳои дарсӣ оид ба таърихи забонҳои форсӣ, тоҷикӣ ва дарӣ, зимни хондани курсҳои маҳсус ва семинарҳои маҳсус оид ба ономастикӣ дар факултаҳои филология, ҷуғрофия ва таърих дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонад истифода шавад.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ: нуктаҳои алоҳида ва натиҷаҳои таҳқиқ, ки дар шакли маърузаҳои илмӣ дар конференсияи илмию амалиӣ муҳокима гаштаанд, дар шакли 2 монография ва 7 мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандай Муассисаи давлатии «Комиссияи олии аттестационӣ» – и назди Президенти ҶТ интишор ёфтаанд, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқро тасдиқ менамоянд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмун ва муҳтавои таҳқиқи диссертатсионӣ марбут ба соҳаҳои зерини забоншиносӣ аст: номшиносӣ, таърихи забони тоҷикӣ, таърихи забони адабии тоҷик, лексикология, лексикография, этимология. Диссертатсия дар мавзуи «Антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он (таҳқиқи забоншиносӣ)» барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки дар заминай таҳлилу таҳқиқи таҳқиқотҳои илмии олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, асосу заминайои амалию назариявии таҳқиқи диссертатсиониро мушаххас намуда, маводи зиёди антропонимияро ҷамъоварӣ ва мавриди баррасию арзёбии ҳаматарафа қарор додааст.

Тасвіб ва амалисозии натицаҳои диссертатсия дар он зоҳир мешавад, ки муҳаққиқ вобаста ба мавзуи таҳқиқотии мазкур 2 монография ва 7 мақолаи илмӣ ба нашр расонидааст, ки ҷанбаҳои гуногуни таҳқиқро инъикос намуда, арзишмандии онҳо тавассути олимону муҳаққиқони тоҷик эътироф гаштааст. Нуктаҳои назариявӣ, мавод ва натицаҳои таҳқиқ дар конфронтҳои илмӣ – амалии ҳарсолаи ҳайати профессорону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (2019–2022) ифода ёфтаанд. Номгуи монография ва мақолаҳои нашршуда ва дигар таълифоти нашрӣ оид ба мавзӯъ дар фишурдаи рисолаи илмӣ оварда шудаанд. Натицаҳои бадастовардаи довталаб бо бутунияти дохилии рисола ба тасвіб расида, дар намуди робитаҳои мантиқии байнҳамдигарӣ шакл гирифта, дар доираи таҳқиқи назариявӣ ва амалии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он, ки ба қабатҳои забонӣ чудо шудаанд, метавонанд ба рушди назария ва амалияи масъалаҳои забоншиносӣ мусоидат кунанд. Нуктаҳои асосии илмӣ ва хулосаҳои диссертатсия ба воситай усулҳои диахронӣ ва синхронӣ таҳия, асоснок ва тасдиқ гаштаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия: Оид ба мавзуи диссертатсия 2 монография, 7 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 адад дар маҷаллаҳои илмии тақризшаванди КОА – и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфтаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забони тоҷикӣ ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (қарори №6 аз 19 сентябри соли 2019) ва шурои олимони факултети филологияи тоҷик ва журналистикаи донишгоҳи мазкур (қарори №9 аз 29 апрели соли 2022) ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия иборат аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати ихтисорот ва адабиёт аст. Ҳаҷми умумии рисолаи илмӣ бо чопи компьютерӣ аз 162 саҳифа иборат аст. Барои аёнан нишон додани натиҷагириҳои таҳқиқ дар диссертатсия аз 4 диаграмма ва 1 ҷадвал истифода шудааст. Номгӯи адабиёт 173 адад мебошад.

БОБИ I:

ТАВСИФИ ТАЪРИХИЮ ЗАБОНШИНОСИИ АНТРОПОНИМИЯИ КӮЛОБ ВА АТРОФИ ОН

1.1.Мулоҳизаҳои муқаддимотӣ

Номҳо муддати дароз диққати олимону муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардаанд. Намуди зоҳирӣ, таърих, тағйироти гуногун, тақсимот ва ҳадафи онҳо аз ҷониби таърихшиносон, адабиётшиносон, равоншиносон, этнографҳо, ҷуғрофидонон ва бештар аз ҷониби забоншиносон омӯхта шудаанд.

Номҳо воҳидҳои забон ва нутқ мебошанд, ки барои муайян кардани номгузории мушаххаси ашёҳои алоҳидаи воқеият хизмат мекунанд ва дар натиҷаи ин гуна таҳассус баъзе ҳусусиятҳоро дар маъно, тарроҳӣ ва грамматика фаро гирифтаанд. Мақсади ному номгузорӣ ном гузоштан ба як мавзеъ, ашё, мавҷуду махлуқи муайян аст, ки онро бо синфи объектҳои шабех ё ба ҳам алоқаманд вобаста медонад. Номҳои муносиб дар робита ба мавзуъ ва масъала баъзан вақт тасодуфӣ мебошанд. Онҳо ашёро бе тавсиф ном мегузоранд. Ба исмҳои хос номҳои ашҳос, номи падарон, насабҳо, лақабу таҳаллусҳои одамон, номҳои ҳайвонот, номҳои шаҳрҳо, дарёҳо, баҳрҳо, оғатҳои табиӣ, ҷисму ҷирмҳои осмонӣ, боғчаҳои кӯдакон ва ғайра доҳил мешаванд.

Истилоҳи семасиология (маъношиносӣ) баҳш ва таълимот оид ба маънои қалимаҳо буда, алоқаи воҳидҳои забониро ба объектҳое, ки онҳо таъйин кардаанд, инъикос мекунад. Мо семантикаро асосан ҳамчун масъалаи дувумин мефаҳмем – маънои номҳо паҳлуи семантикийи онҳост, ки бо табиати рамзии онҳо алоқаманданд.

Семантикаи номҳо як соҳаест, ки то ҳол пурра омӯхта нашудааст ва ё муайян карда нашудааст. Азбаски бисёре аз муҳаққиқон номҳоро ҳамчун категорияе мешуморанд, ки берун аз консепсияҳо мавҷуданд ва семантика ҳамеша концептуалий мебошад, онҳо аксар вақт қонунмандона будани семантикаро ҳамчун як ҷанбаи махсуси номи дуруст шубҳа мекунанд. Баъзан семантикаи номҳо бо семантикаи он исмҳои умумӣ баробар карда

мешаванд. Баъзан семантикаи номҳо ба он образхое дода мешаванд, ки дар зехни мо ҳамчун зикри баъзе номҳо ташаккул меёбанд.

Як бахши маҳсус дар забоншиносӣ чудо шудааст – «номшиносӣ» (омастика – юнонӣ onomastike – «санъати номгузорӣ»; ономастикос – «ном»), ки исмҳои хосро меомӯзад. Ономастика инчунин маҷмӯи ҳамаи исмҳои хос мебошад. Ҳамчун илми забоншиносӣ, ономастика ба омӯзиши вижагиҳои функционалии онҳо, пайдоиш, рушд, алоқаи онҳо бо тамоми сатҳҳои (ё сатҳи) забон, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ, ҳамчунин робитаҳои он бо дигар илмҳо машғул аст. Ономастика қонунҳои асосии таъриҳ, рушд ва фаъолияти исмҳои хосро меомӯзад. Бе мавод ва усулҳои омӯзиш, ономастика наметавонад фанну предмети мустақил бошад. Азбаски он дар «пайванд» ва «омезиш» – и илмҳо ба вучуд омадааст, бо мураккабии бениҳоят калони мавзуи омӯзиш тавсиф мешавад. Дар ономастика ҷузъи забоншиносӣ бартарӣ дорад, на танҳо аз сабаби он ки ҳар як ном калимаест, ки мувофиқи қонунҳои забон таҳия мешавад, балки аз он сабаб, ки маълумоти ҳар як ном бо истифода аз воситаҳои забоншиносӣ ҳосил мегардад. Аммо, агар ономастика танҳо бо ҷузъи забонӣ маҳдуд мешуд, пас барои чудо кардани он ба як фанни маҳсус ҳеч гуна асосе намебуд. Ҳусусияти мавзуи мавриди омӯзиш қарордошта дар он аст, ки моҳиятан, забоншиносӣ, ҳамчунин ҷузъҳои этнографӣ, таъриҳӣ, ҷуҷрофӣ, сотсиологӣ ва адабиро дар бар мегирад, ки ба забоншинос дар фарқ кардани вижагию ҳосиятҳои объектҳо ва анъанаҳои бо ном алоқаманд кӯмак мерасонанд. Гайр аз он, дар таҳқиқоти ономастикий маълумотҳои археология, таърихи фарҳанги моддӣ ва маънавӣ, биология, теология, фалсафа, мантиқ, психология ва ғайра истифода мешаванд. Ҳамаи ин танҳо мушкилоти забоншиносӣ ва ғайризабоншиносӣ ба худ гирифта, ба маҷмӯи ҷузъҳои он мустақилияти муайянे мебахшад. Пас аз он ки мустақилият ба даст овардааст ва ба ҷанбаҳои маълуми худ ба илми «тоза» табдил ёфтааст, ономастика барои муаррихон ва ҷуҷрофидонҳо истифода бурда мешавад.

Ҳамин тариқ, ономастика бо тамоми соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсон робита дорад. Дар ҷойе, ки интихоби мушаххас ё фардикунӣ лозим аст, шаҳс номҳои худро ҳамчун роҳи қулайи нишон додани ашё истифода мебарад.

Ономастика, мисли бисёр дигар илму таълимот, се марҳилаи асосии рушдро аз сар гузаронидааст: давраи тоилмӣ (то аспи XIX), ташаккули ономастика ҳамчун илм (асрҳои XIX–аввали аспи XX), марҳилаи илмӣ ё ономастикиӣ (аз солҳои 20–уми аспи XX то имрӯз).

Усулҳои таҳқики ономастикиӣ. Дар илми ҳозираи ономастикиӣ, ки ба диалектикаи материалистӣ асос ёфтааст, самти умумии таҳқиқоти илмӣ фароҳам омада, вобаста ба ҳадафу маводи таҳқиқот усулҳои гуногуни таҳқиқот истифода мешаванд. Омезиш ва ҳамчунин тафсилоти минбаъдаи усулҳо ба ҳадафи омӯзиш ва хусусиятҳои маводи таҳлилӣ вобаста аст. То имрӯз, усулҳои зерини таҳқиқот баррасӣ мегарданд:

1. Усули тавсифӣ дар ҳама илмҳои иҷтимоӣ – таъриҳӣ ва табиатшиносӣ истифода мешавад ва эҳтимолан, аз ҷиҳати фарогирӣ истифода дар ҷойи аввал мебошад. Ин усул риояи як қатор талаботро дар бар мегирад: тояни дақики мавзуи интихобшуда, пайдарпайии тавсиф, систематизатсия, гурӯҳбандӣ ё тасниф, тавсифи мавод мутобиқи вазифаи таҳқиқотӣ.

2. Вазифаи муҳаққиқ бо истифода аз усули таъриҳӣ муайян кардани ташаккули ономастикиӣ аз забонҳои манбаъ мебошад.

3. Вазифаи усули муқоисавӣ муқоисаи ҳам фазои ономастикиӣ ва ҳам минтақаҳои алоҳидаи он аст. Падидаҳои гуногуни нақшай мундариҷа ва ифода бояд муқоиса карда шаванд. Натиҷаҳои муқоисаро метавон бо вижагиҳои сифатӣ ва миқдорӣ изҳор кард.

4. Усули ареалӣ (худудӣ, ҳавзвӣ) асосан барои омӯзиши топонимҳо истифода мешавад.

5. Истифодаи усули семиотикиӣ ба шинохти хусусияти забонии воҳидҳои ономастикиӣ ва ташкили низомноки онҳо дар доираи антропонимия, топонимия ва гайра, ҳамчунин дар тамоми фазои

ономастикии забони мушаххас дар тӯли давраи муайян мавҷудият асос ёфтааст. Вазифаи он муайян кардани маҷмӯи аломатҳо, вижагиҳои фарқунандаи онҳо, роҳҳои ифодаи забонӣ, намудҳои мушаххаси зухуроти пайвастагии низомнок, дар муайян кардани ченаки низомноки ономастика дар маҷмӯъ, категорияҳои алоҳидаи он, ҳамчунин баҳшҳои алоҳидаи ин категорияҳо мебошад.

6. Усули услубӣ (стилистӣ) доираи васеи мушкилотро баррасӣ мекунад: вазифаи номҳои мувоғиқ дар асарҳои санъат, хусусиятҳои ономастикаи адабӣ, вобастагии таркиби номҳо ва вазифаҳои онҳо дар самти адабӣ, хусусиятҳои интихоб ва истифодаи номҳо дар наср, шеър, драматургия, намудҳои антропонимҳои адабӣ, топонимҳо ва гайра, нақши онҳо дар ташаккули симои бадеӣ ва ҳамчунин бисёргар намудҳои истифодаи мақсадноки ҳама категорияҳои номҳои шахсӣ, бидуни истисно.

7. Усули лингвопсихологӣ таҷрибаҳоро дар номҳои муносиб бо мақсади муайян кардани муносибатҳои ассотсиативии онҳо бо ҳамдигар мегузаронад.

8. Истифодаи усули оморӣ (статикӣ) бар он далел асос ёфтааст, ки объекти омӯзиш бар замми ҷанбаи сифатии он, ҷанбаи миқдорӣ дошта бошад. Омори лингвистӣ (забоншиносии оморӣ, лингвостатистика) дар ономастика бо ҳисоб кардани шумораи номҳо ва тақсимоти маъмултарини онҳо, тавсифи ташкили омории воҳидҳои пурраи ономастикий ва қонунҳои рушди он вобаста мебошад.

Фарқи байни исмҳои хос ва исмҳои ҷинс. Муҳаққиқон мавқеи маҳsusи исмҳои хосро дар забон ва тафовути онҳоро аз исмҳои ҷинс аз замонҳои қадим қайд кардаанд. Исмҳои хос ҳамчунин исмҳои ҷинс барои чизеро ном гирифтан ва чизеро ифода кардан мавҷуданд. **Фарқи байни исмҳои хос ва исмҳои ҷинс** дар он аст, ки исми хос ҳамчун номи як предмет ва ҳам синфе, ки ин мавзуъ ба он тааллук дорад, хизмат мекунад. Исми хос баръакси исмҳои ҷинс, одатан, ба як чиз дода мешавад, яъне молу мулк, мансубияти он. Исми ҷинс дорои маълумоти муайян мебошад. Он

объектро номгузорӣ ва тавсиф мекунад. Аз ин рӯ, аксар вақт исми чинс ба объект тасодуфӣ дода мешавад (масалан: чархбол дастгоҳест, ки қодир аст ба тариқи амудӣ баланд шавад ва парвоз кунад). Номҳои муносиб дар робита ба мавзуъ аксар вақт тасодуфӣ мебошанд. Онҳо ашёро бе тавсиф ном мегузоранд.

Исмҳои хос дар асоси исмҳои чинс сохта мешаванд (онҳо маълумоти муайяниро дар бар мегиранд, ашёро номгузорӣ мекунанд ва шарҳ медиҳанд. Исми чинс ба субъект тасодуфӣ дода мешавад). Аммо на ҳар як исми чинс метавонад якхела бошад. Ин вақте рӯй медиҳад, ки пайвастагии байни маънои исм ва ифодакунандай он вайрон мешавад.

Муҳаққиқи машҳур А.В.Суперанская дар китоби худ «Назарияи умумии исмҳои хос» [117] се хусусияти фарқкунандаро номбар кардааст, ки ба андешаи ӯ тафовути исмҳои хос ва чинстро нишон медиҳанд: – ба як обьекти алоҳида ном дода мешавад, на ба як ашёи алоҳида, ки хусусияти хоси тамоми номҳои ба ин синф дохилшударо дорад; – объекте, ки бо як ном номгузорӣ шудааст, ҳамеша возех муайян карда шудааст, ҷудо карда шудааст; – ном ба мағҳум мустақиман алоқаманд нест ва дар сатҳи забон пайванди возеху ҳатмӣ надорад.

Азбаски номҳои мувофиқ танҳо вазифаҳои муоширатию иртиботии худро ичро мекунанд, вақте ки онҳо бо ҳам алоқаманданд ва ин алоқамандӣ ба иштирокчиёни вазъияти нутқ маълум аст, тавсифи денотат барои ономастика хеле муҳим мегардад. Ин моҳияти вижагиҳои исмҳои хос аст. Дар омӯзиши ҷанбаҳои муҳталифи ном муҳаққиқони гуногун ҳамақидаанд. Номҳо воҳидҳои забонанд, аксар вақт калимаҳо мебошанд, бинобар ин бояд ҳамчун як обьекти комилан қонунии забоншиносӣ баррасӣ карда шаванд; таҳлили номҳо аз мавқеъҳои фалсафӣ, мантиқӣ, психологӣ ва гайра вижагиҳои забонии онҳоро иваз намекунад ва нисбат ба дигарон беҳтар аст, ки моҳияти забонии худро ифода кунанд. Номҳои мувофиқ нисбат ба воҳидҳои муоширатию иртиботии забон номинатсияанд ва дар аксари забонҳои ҷаҳон ба синфҳои исмҳои мушаххас дохил карда мешаванд. Вижагиҳои исмҳои хос ҳам дар сатҳи

забон ба назар мерасанд, вақте ки онҳо «умуман» ҳисобида мешаванд, берун аз истифодай мушаххас ва дар сатҳи гуфтор дар заминаҳо ва вазъиятҳои мушаххас. Вижагиҳои исми хос ҳам ба паҳлӯҳои соҳторӣ – забонӣ ва ҳам ба ҷиҳати функционалии он даҳл доранд. Дар истилоҳҳои соҳторӣ – лингвистӣ, вижагиҳои исми хос одатан ҳудро дар соҳаи семантика ҳис мекунад (аз ин рӯ, бисёр олимону муҳаққиқон номи исми хосро на ҳамчун воҳиди луғавӣ (лексикӣ), балки категорияи лексикӣ – грамматикиӣ ва баҳусус ғайриграмматикиӣ мешуморанд) ва то андозае дар соҳаи морфология (аз ҷумла ташаккули калимаҳо) ва синтаксис. Таваҷҷуҳ ба паҳлӯҳои функционалии исмҳои хос имкон фароҳам овард, ки функцияҳои зерини ба онҳо хос (танҳо барои онҳо ё ҳар дуи онҳо ва ҳам исмҳои ҷинс): номинативӣ, шинохта, фарқунанда. Функцияҳои дуввум номбар мешаванд: иҷтимоӣ, эмотсионалӣ, аккумулятивӣ, нишондиҳандавӣ, функцияи «воридшавӣ ба сатр», суроға, экспрессивӣ, стилистӣ. Мо ҳамчунин вижагиҳои асосии исмҳои хосро қайд мекунем: дуюмдараҷаи генетикиӣ ва исмҳои ҷинс (аксари исмҳои хос аз исмҳои ҷинс гирифта мешаванд); дувум функционалӣ (исми хос ҳамеша дуюманд, одатан мушаххас, номи ашё). Услуби соҳторӣ – забонӣ ва функционалӣ; мавқеи каме хоси воҳидҳои ономастикӣ (калимаҳо ва дигар алломатҳои забонӣ, ки ба функцияҳои монанд ба онимҳо шабоҳат доранд): онҳо наметавонанд ба сатҳи якхелаи лексикии забон мансуб бошанд, зоро асолати онҳо низ дар грамматика ва фонетика зоҳир мешавад (гарчанде ки аз семантика заъифтар аст). Таҷассумоти каме фарқунанда дар номҳои даҳлдори чунин зуҳуроти забонӣ ба монанди полисемия, синонимия, антонимия, тағйирпазирӣ ва дигарон; мунтазамии истифода нисбат ба исмҳои ҷинс ва ҳамчунин зоҳиран тақсимоти гуногун аз рӯйи услубҳои функционалӣ фарқ мекунад. Омӯзиши исмҳои ҷинс аз сабаби қонунҳои мушаххаси интиқол ва нигоҳдории онҳо аҳамияти бузург дорад. Ба туфайли функцияи иҷтимоии он – ба сифати як истинод ба фардикунонии алоҳидаи мавзуи мушаххас хидмат кардан исми хос қодир аст, ки аҳамияти асосии ҳудро ҳангоме ки маънои этимологии он комилан

нофаҳмо аст, нигоҳ дорад, вақте ки онро бо ягон вожай дигари ҳамон забон пайваст кардан номумкин аст. Аз ин рӯ, устуории бениҳояти исмҳои хос, ки на танҳо ҳангоми тафйироти ҷиддӣ дар таърихи забони мушаххас, балки ҳатто дар сурати пурра иваз шудани забон аз як низом ба низоми дигар идома дорад. Ин имкон медиҳад, ки тавассути тавзехи этимологии баъзе номҳо табиати забоне, ки ном дар он бори аввал эҷод шудааст, муқаррар карда шавад.

Таснифоти ном. Тавсиф ва таҳлили исмҳои хос бидуни таснифи мушаххас гайриимкон аст. Ҳангоми таснифоти маводи ономастикӣ аз он далел бармеояд, ки номҳо ба забонҳои муайян, ҳудудҳо, табақаҳои хронологӣ, форматсияҳои иҷтимоӣ ва гайра тааллук доранд. Бо дарназардошти вижагиҳои забонӣ ва экстралингвистии номҳо намудҳои зерини таснифро ҷудо кардан мумкин аст:

- Таснифи номҳо дар робита бо объектҳои номбаршуда;
- Номҳои табиатан тавлидшуда ва ба таври сунъӣ эҷодшуда.

Ин таснифот бо таснифи номҳо аз рӯйи маъни «номҳо дар истифодаи расмӣ ва гайрирасмӣ» зич алоқаманд аст; Тасниф дар ҳатту сатҳи «микро» – «макро»; Таснифи соҳтории номҳо; Таснифи хронологии номҳо; Таснифи номҳо вобаста ба ангеза ва таснифи этимологии ба он монанд, ҳамчунин тақсимоти номҳо ба апеллятивӣ ва эпонимӣ, ба аввалия ва «интиқолӣ»; Таснифи номҳо вобаста ба ҳаҷми консепсияҳои дар онҳо муқарраршуда.

Ҳамаи ҷанбаҳои номбаршуда ба ҳар як ном хосанд ва метавонанд ҳамчун ҳусусиятҳои он амал қунанд. Барои баъзе намудҳои номҳо як ҳусусият муҳим бошад, барои дигаре, дигар ҳусусият метавонад муҳимтар бошад. Бояд зикр кард, ки ин ҳусусиятҳо хеле гуногунҷанбаанд, ҳамаи онҳо дар ономастика инъикос ёфтаанд ва мансуби фақат исмҳои хос доностани онҳо иштибоҳ аст.

§1.2. Антропонимика ва вижагиҳои он

Мавзуи баҳси таҳқиқи илмии ономастика ин ҳама навъҳои исмҳои хосест, ки дар захираи лугавии дилҳоҳ забон мавҷуданд ва аз ибтидо дар

ин забон мустаъмал буданд ва ё бо мурури замон иқтибос шудаанд. Новобаста ба он ки аз ибтидо исмҳои хос дар тамоми забонҳои олам мавҷуд буданду ҳастанд, ин яке аз хусусиятҳои ҷомеии (универсалии) ономастикӣ мебошад ва таҳқиқоти илмии ономастикӣ фақат якчанд даҳсола аст, ки ба роҳ монда шудаанд. Вобаста ба рушди фаъолияти лексикографӣ ва лексикологӣ ҳам худи мавзуъҳои таҳқиқотҳои ономастикӣ тағиیر меёбанд ва ҳам муносибату бархӯрди олимону муҳаққиқон ба он дигар мешаванд, масъалаҳои нав пешниҳод карда мешаванд, ҷанбаҳои нави тавсиф ва таҳлил ошкор мегарданд.

Номҳо метавонанд гурӯҳ, синф ва ё категорияи ашёро таъйину ташхис кунанд ва ё чизи муайянро ба тариқи мушахҳас ва ё дар қаринаи додашуда ифода намоянд. Номҳо ҳамчунин дар самту соҳаҳои гуногуни фаъолият низ истифода мегарданд, аз қабили барномасозӣ (номҳои муваққатӣ, фазои номҳо). Ивазкунандай ном таҳаллус аст.

Номи шахсии инсон. Номе, ки зимни таваллуди тифл гузошта мешавад, маъмулан яктост, аммо дар аҳди қадим то ду – се ном ба як нафар ҳам мегузоштанд. Инсонҳо дар ҳама давру замон молику соҳиби номи алоҳидаю муайян буданд. Номҳои хосаи ҳар як халқ бо фарҳангу вижагиҳои майшии он алоқаманд мебошанд. Барои он ки дар як мардуму халқи муайян ин ё он ном мустаъмалу муравваҷ гардад, бояд заминаю шароитҳои мусоиду мувофиқи фарҳангӣ – таъриҳӣ фароҳам гардад.

Дилҳоҳ калимае, ки бо он ягон шахсро ном гузоштаанд, атрофиён онро ҳамчун номи шахсӣ (фардӣ) мепазиранд ва бинобар ин дилҳоҳ калима метавонад баъзан исми хос ва ном шуда монад.

Ҳамин тариқ, номи шахс чун исми хос барои таъйиноти шахси мушахҳасу муайян хизмат меқунад. Ин ном ба шахс ба шаклу тартиби инфиродӣ дода мешавад, то ин ки имкони ба ӯ муроҷиат кардан ва ҳамчунин бо дигарон дар бораи ӯ сұхбат кардан фароҳам ояд.

Мақом ва мавқеи номи шахсӣ дар ҳаёти инсон хеле бориз аст. Ҳар як шахс метавонад, бо номи дигаре ҳам садо карда шавад, бинобар ин, ҳамаи

аъмоли шоиста ва ғайришоистаи ў метавонанд, маҳз тавассути номи ў маълуму маъруф гарданд.

Номҳои шахс на фақат дар самту соҳаҳои майшӣ мавриди истифода қарор мегиранд, балки дар сӯҳбату муколамаҳои алоҳидаю инфиродӣ, дар санаду ҳучҷатҳои расмӣ, дар вазъу ҳолатҳои расмии гуногун, дар амалияи ҳуқуқӣ низ истифода мегарданд, ки дилҳоҳ таҳрифу номушаххасӣ ва саҳву иштибоҳ метавонад, натиҷаю оқибатҳои ногувор ба бор орад. Онҳо метавонанд рӯзмарра ва ачибу ғалатӣ, ҳушоянду форам шаванд ва ё баръакс, тавассути ҷомеа мавриди пазиришу қабул қарор нагиранд.

Аслан, номгузории суннатию анъанавии тоҷикон ва дигар мардумони ориётабор дугона буданд, яъне аз ному нараб иборат буданд: *Абулқосим Фирдавсӣ, Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Абуалӣ ибни Сино, Ҳофизи Шерозӣ* ва ғайра. Дар замони муосир таҳти таъсири номгузории русӣ ному нарабҳои расмии мардуми мо сегона шуда, аз нараб (фамилия), ном ва номи падар иборат гаштанд: *Шарифов Сайид Мустафоевич, Шокиров Асад Қамарович, Салимов Ҳаким Расулович* ва ғайра. Ба шахс муроҷиат кардан дар замони шӯравӣ бо ному нараби инсон як навъ ифодаи эҳтируму лутфу марҳамат дониста мешуд, ки аз анъаноти мардуми рус маншаъ гирифта буд.

Ном дар мантиқ ифодаи забон аст, ки ашё ва мавҷудоти муайянро ифода мекунад, ки ба маънни васеъ на ҳамчун объекти моддӣ, балки дар маҷмӯъ, ҳама он ҷизест, ки мо номгузорӣ карда метавонем. Дар низоми мантиқӣ маъмулан як навъ «дукунҷаи семантиқӣ» фаҳмида мешавад:

- 1) ном;
- 2) ашёе, ки бо он ифода меёбад (денотат ва ё десигнат).

Номҳо воситаи зарурии дарку фаҳм ва маърифату муошират мебошанд. Ашёҳо ва дар маҷмӯъ низ онҳоро ифода карда, номҳо забонро бо олами воқеӣ пайваста, алоқаманд мегардонанд. Номгузорӣ раванди таъйинот ва мувоғиқгардонии калима ва ё ифода бо ин ё он объекту субъект мебошад. Он метавонад озод ва табиӣ, ҳамчунин мураттабу муайян вобаста ба самту соҳаҳои истифодагардии ном низ бошанд.

Ном гуногунчанба аст ва дар он сиру асрори зиёде нухуфтааст, аммо аз сабабе ки ном аломати забонист, дар навбати аввал мавриди таваҷҷӯҳи забоншиносон бояд қарор гирад. Бинобар ин, забоншиносон муваззафанд ба назарияи исмҳои хос таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд. Амри табиист, зоро дарку фаҳми вижагиҳои исмҳои хос заминаи мұтамадро барои шарху тафсири онҳо фароҳам меорад. Аслан, бояд ба ҷанбаи таърихию этимологии ономастика таваҷҷӯҳи бештар зоҳир карда шавад, аммо бояд иқрор шуд, ки муқаррар намудани этимологияи мушаххасу мұваффақи исмҳои хос аксаран ба дарку фаҳми ҷою мақоми онҳо дар забон вобаста аст.

Маъмулан ин масъала дар пасманзари мавҷуд будан ва ё набудани маъни лугавии исмҳои хос ва ё маҳсусияти он нухуфтааст, ниҳоятан ба эътирофи он нуқта оварда мерасонад, ки қобилияти гурӯҳҳои алоҳидаро ба гурӯҳҳои ҳаммонанд ҷудо кардан ташаккул ёбад. Мураккабӣ дар он нухуфтааст, ки дар байни майдони васеи исмҳои хос чунин гурӯҳое низ мушоҳида карда мешаванд, ки маъни ономастикиро бо маъни лугавӣ тавъам мегардонанд ва ё дар соҳтору таркибҳои мухталифи номсоз татбиқ мегарданд.

Самту соҳаи исмҳои хос аксаран аз доираи худи забоншиносӣ низ фароҳтаранд. Воқеан ҳам, метавон чунин вазъу ҳолати нутқию муколамаву мусоҳибаро тасвиру тасаввур кард, ки инсонҳо чандин соат бо ҳамдигар сүхбат мекунанд ва зимнан аз ягон ном истифода намекунанд. Пас яқин аст, ки номҳо дар мавриде ба забон гирифта мешаванд, ки зарурати воқеӣ нисбат ба онҳо пайдо шуда монад. Аммо ҳамаи он чизе, ки дар маҷмӯъ забонро фаро мегирад ва ташкил медиҳад, дар ҳофизаю хотираи мо ҳифзу нигоҳ дошта мешаванд, ҳатто маъни ва шакли онҳо то лаҳзаю ҳолати зарурӣ маҳфузанд. Бинобар ин, вижагиҳои исмҳои хос бо ҳамин анҷом намеёбад.

Баъзан исмҳои хос ба иқтибосот шабоҳат дода мешаванд, аммо ин ҳам гумони ғалат аст: аввалин, дар байни иқтибосот калимаҳои аслан азхудшуда (ҳазмшуда, худишуда), сониян, пайдоиши исмҳои хос тавъам бо амалкарди онҳо омезиш меёбанд.

Ном калиди бисёр мушкилоти таърихи башарият ва забони онҳо мебошад, зеро дар ягон самту соҳаи дигари забон таъсири ба ҳам воридшавиҳо зиёдтару барчастатар нест, ки имконоти он вобаста ба хосиятҳои худи ном аст, ки ҳатто зимни робитаи сатҳӣ ҳам марзу худудҳои забонӣ, чорҷӯбаҳои вақтию замонӣ ва ҳудудҳои маъмуриро ҳам мегузарад. Вазифа ва рисолати номшиносон (ономастҳо, ономатологҳо) ҳам дар он нуҳуфтааст, ки ҳамаҷониба имконоти шигифтангез ва роҳҳоеро, ки номҳо нишон медиҳанд, мавриди истифода қарор диханд.

Ономастикай тоҷик ва умуман эронитаборон таърихи қадим дорад. Катибаҳои бостонии «*Авасто*», «*Бундаҳииин*», «*Фарҳанги Паҳлавик*», «*Катибаи Бесутун*», «*Қӯҳи Муг*», «*Қабои Зардушт*», «*Таҳти Ҷамиед*», ки шаклу навъҳои бостонии ному исмҳои ақвому қабоили мухталифи аҳди бостонро фаро гирифтаанд, ҷиҳати баррасии онҳо манбаъҳои мұттамад мебошанд. Олимону муҳаққиқон ҳанӯз аз асрҳои миёна тавассути маъхазҳои таърихиву ҷуғрофӣ, тавсифу баррасии ҷанбаҳои гуногуни номҳо бунёду заминаи ин соҳаро гузаштаанд. «Осор–ул–боқия» – и олим ва мутафаккири бузург Абурайҳон Берунӣ, «Китоб–ул–ансоб» – и Абусаид Абулкарим Ас–Самъонӣ, «Таърихи Байҳақӣ» – и Абулфазли Байҳақӣ, «Ахлоқи Носирӣ» – и Хоҷа Насриддини Тӯсӣ, «Исмҳои бузургони Бухори Шариф», «Дар баёни тавориҳи анбиё», «Ҷомеъ–ут–тавориҳ» – и Рашидуддин, «Форснома» – и Ибни Ал–Балҳӣ далелу шавоҳиди мұттамад дода метавонанд.

Дар «Осор–ул–боқия» Абурайҳон Берунӣ дар баробари баррасӣ ва таҳқиқи масъалаҳои мухталиф ному лақаб ва нисбай шоҳону ҳокимон, волиёну паёмбарон, халифаву имом ва авлоди онҳо, ашҳоси маъруфу машҳури пешина ва муосирро зикр намуда, баъзан шарҳу маънии ному лақаб ва ба қадом забон мансуб будани онҳоро низ овардааст [23].

Олиму муҳаққиқи асри XII Абусаид Абулкарим ас–Самъонӣ дар китоби худ «Китоб–ул–ансоб» номгӯйи ашҳоси маъруфу машҳурро бо тартиби алифбо таҳия намудааст.

Мураттибону муаллифони «Таърихи Байҳақӣ», «Қобуснома», «Ахлоқи Носирӣ», «Исмҳои бузургони Бухорои Шариф» ба масоили номгузорӣ машғулшуда, барои наслҳои минбаъдаи худ гузоштани номҳои неку босазо ва зебову шинамро дастур додаанд.

Бояд мутазаккир шуд, ки ҷанбаҳои муҳталифи масоили номшиносии Машриқзамин дар осори олимону муҳаққиқони Аврупой асри XIX, ҳосатан, дар осори гаронмояи муҳаққиқон X.Бартоломе, Е.Бенвенист, Л.Каэтани, Г.Е.Колбрюк, Ҷ.Габриеллӣ, Л.Рену, Гарсен де Тассӣ ва Ф.Юстӣ низ баррасӣ гардидаанд [160;161;162;164;165;167;168].

Масалан, дар миёнаҳои садаи XIX маҷмӯи мақолаҳои забоншиносӣ фаронсавӣ Гарсен де Тассӣ таҳти унвони «Mémoire sur les noms propres et les titres musulmans» мунташир мегардад, ки дар он этиология ва семантикаи номҳои динию мазҳабии исломӣ баррасӣ гаштаанд [165].

Нисбат ба номҳои аҳди қадим луғати муҳаққиқ X.Бартоломе таҳти унвони «Altiranisches Wörterbuch» яке аз сарчашмаҳои гаронарзиш маҳсуб аст. Он дар баробари луғати муқаррарию маъмулӣ як гурӯҳ ному исмҳои давраи қадим, баъзан давраи миёна ва навро низ фаро гирифтааст [160].

Дар асари қалонҳаҷми олиму муҳаққиқ Ф.Юстӣ таҳти унвони «Iranisches Namenbuch» (Номҳои эронӣ) маводи бисёри номҳои марбут ба ному исмҳои устуравиу таърихии давраи қадим, миёна ва нав (то садаи XIX) – и Порс (Форс), ки дар манбаъҳои адабӣ ва ёдгориҳои хаттии таърихӣ маҳфузанд, аз рӯйи далелҳою рақамҳо ҷамъоварию тасниф гаштаанд. Қисмати аксари ному исмҳо аз мавқеи этиологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳамзамон соҳибону моликони маъруфи чунин ному исмҳо зикр гардидаанд. Ҳамчунин шарҳу тафсири шаклҳои грамматикий ва анҷомаҳои номсоз истисно нагаштаанд [167].

Ба баррасиу фарогирий ва пажӯҳиши этиологии як гурӯҳ номҳои авастоӣ таълифоти муҳаққиқон Э.Бенвенист ва Л.Рену таҳти унвони «Vrta et Vragna» бахшида шудааст, ки арзиши муҳим дорад [161]. Олиму муҳаққиқ Э.Бенвенист ҳамчунин асари дигареро таҳти унвони «Titres et noms propres en iranien ancien» [162] таснифу таълиф намудааст, ки он

аслан ба баррасии номҳои шахсии одамон ва унвону рутбаҳои шоҳони Форси қадиму Эрони бостон (авастоӣ) бахшида шуда, зимнан катибаву мадракоти «Катибаи Бесутун» ва «Тахти Ҷамшед» ба сифати манбаъ ва сарчашма истифода гаштаанд [162].

Таълифоти дучилдаи олимону муҳаққикон Л. Каэтанӣ ва Ҷ. Габриелӣ таҳти унвони «Onomasticon arabicum» (Ономастикаи араб), ки дар он соҳтори ному исмҳои асри миёнаи араб баррасӣ гаштааст, аз мавқеи таърихӣ арзиши зиёдро молик аст, зоро он барои мушаҳҳас ва муайян намудани номҳои аслии арабӣ дар таркиби ному исмҳои мардумони мусулмони ғайриараб, ки баъди пазируфтани дини ислом номҳои арабиро ба таври фаровон иқтибос кардаанд, мусоидат мекунад [163].

Дар мақолаи илмии олиму муҳаққик Г. Е. Колбрук таҳти унвони «On the proper names of the Mohammedas» ному таҳаллус ва лақабҳои паёмбари ислом Муҳаммад (с) ва саҳобагони ўзикр ёфта, ҳамчунин доир ба ному лақаб ва унвонҳои ашрофзанҳои дарбори Темуриён дар асри XVI маълумоти ҷолиби диққат зикр гаштааст [164].

Вобаста ба муштарак будани нажод, таъриху фарҳанг ва суннату аиъанаҳои номгузории тоҷикону даризабонон ва форсҳо баррасии ному исмҳои тоҷикиро бе ному исмҳои Эрону Афғонистон наметавон тасаввур кард. Муҳимтарин ҷанбаҳои ному исмҳои ин мардумон дар фарҳангу рисолаҳои «Номнома» – и Ҳусайн Ноҳоӣ, «Номҳои эронӣ» – и Мехрубон Гуштаспури Порсӣ, «Фарҳанги номҳои эронӣ» – и Фариди Доноӣ, «Фарҳанги номҳои «Авасто» – и Розӣ Ҳошим, «Зиндагӣ ва муҳочирати ориёиён» – и Фаридун Ҷунайдӣ, «Фарҳанги «Шоҳнома» (номҳои касон ва ҷойҳо) » – и Ҳусайн Шаҳидӣ Мозандаронӣ, «Фарҳанги номҳои эронӣ бо зикри маншаи таърихӣ ва маонии асомӣ» – и Аббоси Муҳаммад, «Фарҳанги бузурги дучилдаи мусаввари форсӣ ба форсӣ» – и Амид Ҳасан баррасӣ шудаанд.

Номгӯи ва феҳристи осори илмию ғайрииљии вобаста ба номшиносиро номбар мекунем, ки марбут ба номшиносии тоҷикӣ ва умуман эронитаборон ҳастанд.

Умуман, дар натиҷаи маҷмӯи таҳқиқоту ҷустуҷӯҳо чунин натиҷагирий кардан мумкин аст, ки ҳикмат ва фалсафаи ном таснифи диалектикии шаклу навъҳои имконпазири илму ҳаётанд, зоро худи ному исм зиёдтару бештар аз табиату моҳияти мағҳуми дарку фаҳмгашта намебошад ва ё ҳаёте, ки барои хирад дода шудааст, табиат ва ҳаёти хирадмандона бояд бошад.

Соли 1978 дар маҷмуаи «Ономастика Средней Азии» (чопи Москва, 2) мақолаи Р.Р.Раҳимов «Две заметки антропонимии Зеравшанской долины (Термины родства и личные имена, Тезка Аристотеля)» нашр мегарданд, ки сохтору таркиби истилоҳоти хешутаборӣ ва ному исмҳои шахсӣ, ҳамчунин шаклу навъҳои расмию гайрирасмии ҳамноми Аристотел – Арасту баррасӣ шудаанд [103].

Дар баробари олимону муҳаққиқони варзидаи номшинос дар ҷодаи баррасӣ, омӯзиш, интишор додани номвожаҳои забони тоҷикӣ, тамоюл ва раванди рушд, такомул ва тағйироти сифатию миқдории низоми номвожаҳо ва номгузории суннатии мардуми мо, сарчашмаҳои асосии интиҳоби номҳо, таҳлили маъноио сохтории онҳо, рушди ҷомеаи тоҷикон ва такмилу таҷдиди раванди интиҳоби онҳо ва амсолашон хидмати номшиноси маъруфи тоҷик О.Фафуров басе қалон аст. Мавсүф аввалин олиму муҳаққиқи тоҷик аст, ки дар мавзуи «Номҳои ашхос дар забони тоҷикӣ» таҳқиқоти доманадор таҳия намуда, онро соли 1964 ба сифати рисолаи номзадӣ дифоъ меқунад [34].

Баъдтар силсилаи асарҳои илмӣ – таҳқиқотӣ ва оммавии мавсүф бо номҳои «Қиссаҳо дар бораи номҳо» [1968], «Антропонимҳои тоҷикӣ» [1970], «Шер ва Наргис: оид ба номҳои шарқӣ» [1971], «Номҳо ва таърихи онҳо» [1980], «Ном ва таъриҳ: оид ба номҳои арабҳо, форсҳо, тоҷикон ва туркҳо: лугат» [1987], «Шарҳи ному лақабҳо» [1981] ва силсилаи мақолаҳо дар саҳафоти рӯзномаю маҷаллаҳои «Ҳақиқати Ӯзбекистон» таҳти унвони «Таъбери номҳо» [1977, 1978], «Занони Тоҷикистон» [1977–1978], «Ҷавонони Тоҷикистон» [1989] ва ғайраҳо баёнгари ба таври амиқ омӯхтани номвожаҳои ашхос аз ҷониби О.Фафуров маҳсуб меёбад. Олиму

муҳаққиқи дигар, ки дар омӯзиши номвожаҳои ашхос саҳми бориз дорад, забоншинос Ш.Ҳайдаров (Ҳайдарӣ) мебошад. Асару мақолаҳои мавсуфро бо назардошти мансубияти маводи таҳлилӣ ба се гурӯҳ тасниф намудан ба мақсад мувоғиқ аст:

а) асару мақолаҳое, ки ба номвожаю лақабҳои ноҳияи Ашт ва атрофи он (яъне водии Фарғона) бахшида шудаанд. Аз қабили «Антропонимияи тоҷикони шимолу ғарби водии Фарғона» (дар мисоли ноҳияи Ашт) рисолаи номзадӣ, 1991, «Лугати ҷандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт (Душанбе: Доғиш, 1986.–228с.), «Пажӯҳиши лақабҳои мардуми ноҳияи Ашт» (Перм: Форвард, 2001.–116 с.) ва ғ;

б) асару маколаҳо оид ба номвожаҳои ноҳияҳои дигари ҶТ, аз қабили «Сайре ба сарвати номҳои тоҷикони шаҳри Душанбе» Ш.Ҳайдарӣ. (Мақолаҳои номшиносӣ. – Перм: Форвард, 2001.– С.110 – 136), «Лугати басомади номҳои тоҷикони Ҳатлон» (Душанбе: Ирфон, 2007. –473 с.) ва ғ;

в) асарҳое, ки ба номвожаҳои ҳамзабонони мо (Ӯзбекистон, Афғонистон) бахшида шудаанд. Масалан, «Лақабнома». Таснифи лақабҳои фардии мутадовил дар Афғонистон (Шибирғон, 1986.–60с.), «Антропонимика. Топонимика. Этносоциолингвистика//Сборник статей» (Пермь: От и До, 2011.–208с.), «Антропонимия узбеков – жителей Северного Таджикистана» [1987] ва ғайра. Умуман, Ш.Ҳайдаров аз ҷумлаи забоншиносонест, ки ҳастанопазирона дар атрофи масоили номшиносӣ таҳқиқот бурдааст ва аз поягузорони илми ономастикаи тоҷик маҳсуб меёбад. Асару мақолаҳои мавсуф хосатан аҳамияти амалӣ дошта, дар онҳо ҷанбаи таҳлили соҳторӣ дар заминай ҷанбаи синхронӣ роҳандозӣ шудаанд ва беш аз ҳама тамоюлҳои номгузинӣ ҳадафи таҳқиқотҳои муаллиф қарор гирифтаю ба ҷанбаи диаҳронӣ таваҷҷӯҳ камтар зоҳир гардидааст. Соли 1986 Ш.Ҳайдаров дар «Лугати ҷандомади антропонимияи тоҷикони райони Ашт», ки нахустин таҷрибаи лугати ҷандомади номшиносии тоҷик аст, номҳои хоси сокинони ноҳияи Ашти вилояти Суғдро ба тариқи лингвостатистикий, лингвоҷуғрофӣ баррасӣ менамояд [139]. Муҳаққиқ М.Аюбова низ оид ба номҳои аҳолии ноҳияҳои

Кубодиёну Шахритӯс рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, монография ва силсилаи мақолаҳо нашр намудааст [17].

§ 1.3. Бохтар, Хатлон ва Кӯлоб

Барои возеху равшантар шудани вазъи таърихию забонӣ дар минтақаю ҳудудҳое, ки Кӯлоб замонҳои гуногун шомили ҳайату таркибҳои онҳо буданд, ин ҷо маълумоти муҳтасареро дар ин робата ба мақсад мувоғиқ мешуморем.

Бохтар. Бохтар (юнонии қадими Вактрианή, Бактриана аз форсии қадими Baxtrī; форсии بلخ، باختر؛ тоҷикии Балх, *Boxtar*) – музофоти таърихӣ дар ҳудудҳои ҳамҷавори Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва Афғонистон, байни силсилақӯҳҳои Ҳиндукӯш дар қисмати ҷанубӣ ва дар Водии Фарғона дар қисмати шимолӣ. Пойтаҳти кишвар шаҳри Балх дар қисмати шимолии Афғонистон буд. Бохтариҳо бо забони азбайнрафтаи бохтарӣ яке аз забонҳои зергурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуэронӣ такаллум менамуданд. Гумони ғолиб он аст, ки тоҷикон наслҳои бевоситаи бохтариҳо ҳастанд.

Ҳудуди минтақа ва водии Кӯлобу Ваҳши қунунӣ дар айёми гузаштаи дур як қисмати таркибии сарзамини васеъро ташкил медод, ки бо номи Бохтар ёд мешуд. Тибқи ривоёт, Луҳросп Балҳро ба пойтаҳтӣ баргузидা, лақаби Луҳроспи Балҳӣ ёфтааст. Дар осори Ведоии Ҳинд дар китоби чоруми *Атҳарва Веда* [*Atharva-Veda*] зикре аз мардуми Балҳика [*Balhika*] ва шоҳи онҳо, дар достони ҳаммосии ҳиндии «Маҳабҳарата» ба шакли *Баҳлика* [*Bahlika*] омадааст. Дар адабиёти санскрит ба шакли Балҳика (*Balhika*) омадааст. Асли решай ин калима «баҳлӣ» ё «боҳлӣ» (*bahli*) аст, ки «ҳ» ба «х» ва «л» ба «д» табдил шуда, аз он «Баҳдӣ» ё «Боҳдӣ» пайдо шудааст ва ин номе аст, ки дар Авасто шаҳри бостонии Балҳ зикр шудааст. Дар Авасто (Фаргарди аввал, 16) *Баҳдӣ* [*Bakdhi*] омада аст, ки бо сифати «зебо» ва «парчамҳои афрошта» ёд шудааст (Вандидод). Дар паҳлавӣ *Бомик* [*Bomik*] сифати он аст, ки ба маъни «дурраҳшон»,

«бошукух», «зебо» ва «равшан» аст. Дар Занд – Авасто решай ин калима «Бомийа» (Bamya) ба маънии дурахшон аст.

Тибқи маълумоти муҳаққиқи эронӣ доктор Сайд Абутолиби Миробидинӣ, «*Baxtri*» дар Авасто *Baxdi* аст ва ин вожа дар форсии миёна *Baxl*, дар форсии дарӣ *Balx*, дар форсии қадим дар асри Ҳахоманишиён *Baxtrish* ва *Baxtriyā*, дар элами *Ba-ka-si-es* ё *Ba-ik-tur-ki-es* ва дар аккадӣ *Ba-ah-tar* ва дар юнонӣ *Baxstra* будааст. Дар забони чиной *Ba-hi-hei* ва дар «Таърихи Ҳан-вей» Кишвари Балх *Ta-hei* омадааст. Юнониён Балҳро ба сифати *Politaimetus* (гаронбаҳотарин) мешинохтанд ва онро «Гавҳари Эрон» меномиданд.

То ҳол масъалаи сарҳадҳои Боҳтари Қадим мавриди баҳси донишмандон қарор дорад. Муҳаққиқоне, ки нисбатан мукаммал ба ин масъала рӯшанӣ андохтаанд, В.Томашек, И. Маркварт, А. Херрман, И.В.Пянков, В.М. Массон, М.М.Дяконов, Б.Я.Ставитский ва П.Бернер мебошанд. Ҳуди номи ҷуғрофӣ аз ҷониби забоншиносони ғарбӣ ҳамчун *Baxtri* таҷдиди соҳтор шудааст. Вале бояд таъкид кард, ки этимологияи он мушаҳҳасан кушода нашудааст. Бино ба ақидаи И.В.Пянков, «ҳар як ташрехи гузариши ном ба *Baxl*, *Baxl* ва *Balx* ҳатман бо маънидодкуни шаклҳои авастоӣ ва ҳиндии Бактрия: *Baxbi* – ва *Bahli*, *Bahlika* вобаста аст» [97, с.80].

Файр аз номи *Baxtri* – (бо шаклҳояш) ва шакли баъдинаи аз ин ном баромадаи Балҳ (бо шаклҳои муҳталиф) ба сифати мувофиқат бо юнони қадим *Baxtria*, баъзан *Baxtar*, яъне Шарқ ва ё Боҳтарзамин, фаҳмида мешаванд. Аҳолии маҳаллӣ дар асрҳои миёна ва дертар низ вилояти Балҳ ва ҳудудҳои ҳамҷавори онро чунин ном мебурд.

Ба истилоҳи ҷуғрофии «боҳтар» дар матнҳои Авасто калимаҳои «*арахтра*» – «аз пушт ҷойгирифта», яъне «шимолӣ» мувофиқат менамояд. Форсии миёнаи *арахтар* маънии «шимол» – ро ҳифз намудааст. Ба маънии ҷуғрофӣ дар асоси ҷуғрофияи армании ба Мовсес Ҳаренатси мансуб донисташаванда, барои ифодаи заминҳои суғдиҳо, тоҳарихо, ҳафттолиҳо (эфталитҳо) ва дигар этносҳои «Скифия» истифода бурда мешуд.

Дар китоби Вандидод, дар Фаргарди аввал омадааст: кишварҳои эронии воқеъ дар шимол ва машриқи Эрони Бостон ё Эронвиҷ ё *Ориёвиҷ Сугд ё Сугдиён, Марв ё Муру ва Балх ё Бохтар* аст. Мухимтарин шаҳрҳои Бохтари бостонӣ *Зариаспа* (*Zariaspa*), *Чатракарта* (*Chatrakarta*), *Бактра* (*Baktra*), *Евкратидия* (*Eukratidia*) ба қалам дода шудаанд. Ҳамчунин, шаклҳои *Бактрия*, *Бактриана*, *Бохтария*, *Бахдис*, *Баҳқис* низ вуҷуд доранд [7].

Тибқи маълумоти сарчашма ва маъхазҳои таъриҳӣ, Бохтар давлати қадимае будааст, ки асрҳои V1 ва II то милод дар ҳавзai миёнаobi Амударё мавқеъ доштааст. Дар як зумра манбаъҳо Бохтар минтақаи байни силсилақӯҳи Паропамис (Ҳиндкуши Фарбӣ) ва Амударё ё ин, ки қисми шимолии Давлати Исломии Афғонистони ҳозираро дар бар мегирифтааст. Сарзамини Бохтар дар ҳудуди Осиёи Миёна яке аз қуҳантарин марказҳои илму фарҳанг будааст, ки дорои низом ва соҳтори маъмурӣ – идорӣ низ гаштааст. Аз солҳои 545–539 то милод Курӯши Кабир Бохтарро ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён ҳамчун вилояти тобеъ дохил мекунад.

Минбаъд маълум аст, ки бохтариён дар юриши порсҳо ва ҳамчунин дар набардҳои зидди Искандари Мақдунӣ (солҳои 334–331 то милод) фаъолона ширкат варзидаанд. Шоҳони Ҳахоманиш яке аз хешовандони ҳудро ҳокими Бохтар таъйин мекунанд. Дар давраи ҳукмронии Дорои 1 аҳли Бохтар чандин маротиба шӯриш бардоштаанд. Дар ин айём *Додаршии* [*Dādaršī-s*] ҳокими Бохтар будааст. Навиштаоти бадастомада шаҳодат медиҳад, ки мувофиқи маълумотҳои дар катибаҳои Кӯҳи Бағистон сабтшуда, соли 522 то милод аз тарафи ӯ як шӯриш дар Марғиён (Марғiana) ваҳшиёна пахш карда мешавад.

Дорои III низ дар задухӯрдҳои зидди Искандари Мақдунӣ ҳамчун умеди ниҳоии ҳуд такя ба Бохтар кардааст. Ҳокими дигари Бохтар Бесс ҳам ба Искандар муқовимати шадид нишон дода, аз дасти онҳо кушта шудааст. Соли 329 то милод аҷнабиён Бохтарро пурра тобеи ҳуд гардонида, то соли 327 пеш аз милод барои комилан мутеъ намудани

бохтариён талош намуданд. Ҳатто худи Искандари Мақдунӣ, ки дар таъриҳ бо номи Зулқарнайн низ маъруф аст, ба духтари Оксиярти бохтарӣ, ки Рухшона (Раксана) ном доштааст, бо мақсадҳои ғаразнок хонадор мешавад.

Аз нимаи дуюми қарни II пеш аз милод дар натиҷаи задухӯрд ва тохтутоzҳои қабойили тохариён, ки юе-чиҳо ҳам ном бурда мешаванд, давлати Бохтариён ва мамлакати Тахористон (Тохаристон) пойдортар гардид.

Аз ҷиҳати этникӣ бохтариён эронинажод буданд ва ин фикро Страбон дастгирӣ карда, форсҳо, модҳо, бохтариён ва суғдиёро мардуми аз ҳамдигар тафовути кулӣ надошта қаламдод кардааст. Профессор Л.В.Ошанин оид ба аҳолии маҳаллии минтақаи Кӯлоб таҳқиқоти антропологӣ анҷом дода, «тоҷикони ноҳияҳои муҳталифи вилояти Кӯлоб ва водии Ёвонро намояндагони мустақими најоди брахисефалии европоидҳои Осиёи Миёна» ба қалам додааст [91]. Олимони забоншиноси садаи нуздаҳум забони бохтариро бо забони Авесто як мешумориданд, аммо баъдан зимни таҳқиқи амиқи ёдгориҳои хаттии маҳфуз ва мавҷуда забони бохтарӣ номидаанд. Бояд мутазаккир шуд, ки аксари муҳаққиқони забоншинос забони мардуми Бохтарро «бохтарӣ» гуфтаанд, вале фарзияҳое низ мавҷуданд, ки гӯё забони бохтариҳо, аз ҷумла мардуми Ҳатлони Бостонӣ «забони балҳӣ» ё «забони тоҳар» бошад.

Дар «Фиёс-ул-лугот» дар мавриди шарҳи маънии «бохтар» чунин оварда шудааст: «Бохтар ба маънии машриқ аксар аст ва гоҳо ба маънии Мағриб низ меояд. Ва лафзи бохтар муҳаффафи боаҳтар аст. Ва аҳтар офтобро мегӯянд ва ба маънии мулки Ҳурросон ва навоҳии Кандаҳор (аз «Рашидӣ» ва «Бурҳон» ва «Муаййид» ва «Мадор» ва «Ҷаҳонгирӣ» ва «Кашф» ва «Шарҳи Ҳоқонӣ») [39].

Бохтари Ҷанубӣ ва ё Соҳилҳои Чап аз миёнаҳои асри XIX ба таркиби Афғонистон шомил шуда буд: *Тахор*, *Кундуз*, *Балх* (маркази таърихии Бохтар), Ҷузҷон, қисман Форёб, Самангон ва Бағлон. Ҳудуди Бохтари Шимолӣ (соҳилҳои рост) қисмати ҷанубӣ – гарбии Тоҷикистонро, аз

чумла бо шумули шахри Душанбе, ҳамчунин вилояти Сурхондарёи Ӯзбекистон) –ро фаро мегирифт.

Аз калимаи «*Боҳтар*» номи шутури дукуҳонаи «боҳтариён» боқӣ мондааст. Дар интиҳои асри XX бо номи Боҳтар минтақаи Боҳтар дар радифи кайҳонии Юпитер Ио гузашта шуд. Тангаи шоҳи юнонӣ–боҳтарӣ–Евкратид – бузургтарин тангаи тиллоии аҳди атиқа ба шумор меравад. Боҳтар бо пойтаҳт Боҳтара (ҳоло Балх). Артабоз (330–328 то милод); Клити Сиёҳ (328 то милод); Аминта (328–325 то милод); Филипп (325–321 то милод); Стасанор (321–312 то милод); 312 то милод – тасхир ва ишғоли Селевк. Шоҳигарии Юнонӣ – Боҳтарӣ [256–55 то милод]. Давлати Кӯшонии Даҳса дар Боҳтар (такрибан солҳои 150– 50 то милод); Герай (такрибан соли 100–уми то милод); такрибан соли 50–уми то милод–ишғолгариҳои чиной: Боҳтар.

Ҳатлон (Khatlān). Номи ин минтақаи васеъ ва муҳими таърихию ҷуғрофӣ дар адабиёти илмию оммавии юнонӣ, румӣ, чинӣ, форсӣ ва тоҷикию арабӣ дар шаклҳои Ҳатлон (Khatlān), Ҳаталон (Khatalān), Ҳуттал (Khutl), ва Ҳутталон (Khuttalān), сабт гаштааст. Дар бораи таърихи Ҳатлон (Khatlān) аз олимону муҳаққиқони гузашта ва бостоншиносону сайёҳони Шарқу Ғарб Страбон, Птолемей, Плиний, Ҳеродот, Сюан Сзан, Ҳой Чао, Ибни Хурдодбех, Ибни Русто, Ал–Балозурӣ, Ибни Асир, Ал–Яъқубӣ, Ал–Истаҳрӣ, Ибни Фақех, Ал–Муқаддасӣ, Муҳаммад Тӯсӣ ва дигаронро метавон ном бурд, ки зикри Ҳатлон ва ё мардумони он намудаанд.

Қисми таркибии *Боҳтар –Ҳатлон (Ҳуттал, Ҳутталон, Ҳаталон)* дар сарчашмаҳои таърихии асрҳои V–VI милодӣ сабт шудааст. Дар баъзе сарчашмаҳои ҷуғрофӣ Ҳатлон ҳамчун мамлакати Ҳайтолиён (Khatlāniyān), Ҳафтолиён (Haflāniyān), Абдолиён (Adāliyān), Ҳаптолиён (Haptāliyān), Ефталитҳо дониста шудааст. Дар ин хусус маълумоти А.Девонақулов, ки аз «Фарҳанги Онандроҷ» ва дигар манбаъҳо оварда шудааст, ҷолиби диққатанд: «Ҳатлон бар vazni Чавлон, номи шаҳрест аз

иқлими чахорум ва аз билоди Ҳайтол аст. Ва Ҳайтолро араб муарраб карда ва бар он низ чамъ баста. Ҳайётила карда ва (он) ба Мовароуннаҳр наздик аст, ба Тибет ва аз Ҳатлон ба замини Таводиён (*Қубодиён*) –у Чугониён ва Тирмиз оянд ва дар он вилоят матоъхе неку бувад, аз он чумла аст ва кулли вилоятро Ҳатлон гӯянд [39; с.224].

Ҳатл (билфатҳ) вилоятест аз Бадахшон ва онро Ҳатлон низ гӯянд ба зиёдати «алиф» (о) ва «нун» (н) ва баъзе аҳли лугат навиштаанд, ки вилоятест ба Туркистон қариби Балх. Ва биззам (яъне бо «у») хатост, чаро ки «Хуттал» (биззаму ташдиidi фавқонии мафтуҳ) шаҳри дигар аст ба Мовароуннаҳр» [39, с.294].

Шарҳи пурратаре дар ин маврид дар «Ғиёс –ул –лугот» ҷой дорад, ки чунин аст: «Ҳатлӣ» аспе, ки аз Ҳатл оваранд ва Ҳатл (билфатҳ) вилоятест аз Бадахшон ва онро Ҳатлон низ гӯянд (ба зиёдати алифу нун). Асп дар он ҷо хуб пайдо мешавад. Ва баъзе аҳли лугат навиштаанд, ки вилоятест ба Туркистон, қариби Балх (аз «Бурҳон» ва «Ҷаҳонгирӣ» ва «Рашидӣ» ва «Муаййид» ва «Мадор»), ва биззам (яъне Хутталон) хатост, чаро ки Хуттал (биззам ва ташдиidi фавқонии мафтуҳ) шаҳри дигар аст ба Мовароуннаҳр (аз «Мунтаҳаб» ва «Лубб–ул–албоб») ва дар «Сироҷ» навишта, ки хутлӣ (биззам) мансуб ба Хутталон ва аксар ин лафз ба маъни аспи хуб меояд, дар нисбат алифу нун сокит мешавад» [39, с.295].

Дар асрҳои VII–IX Ҳатлон ҳамчун яке аз вилоёти қалонтарини Мовароуннаҳр эътироф мешуд. Мувофиқи ахбор ва маълумоти дастрасшудаи бостоншиносон ба Ҳатлон чандин шаҳру шаҳрак ва рустову қарияҳо, аз қабили *Ҳулбук* (*Hulbuk*), *Ҳулбак* (*Hulbak*), *Мунк* (*Munk*), *Минк* ([*Mink*]), *Бик* ([*Bik*]), *Тамлиёт* (*Tamliyāt*), *Поргар* (*Pārğar*), *Андиҷароғ* (*Andiҷarāg*), *Ковабанҷ* (*Kāvabānj*), *Борсариг* (*Bārsariğ*), *Сикандара* (*Sikandara*), *Ҷазон* (*Jazān*), *Леваканд* (*Levakand*) ва дигарон мансуб буданд. Аз ибтидои асри XVII дар радифи Ҳатлон ин минтақаро Қўлоб ном мебурдагӣ шуданд, ки албатта нисбат ба ҳудуди Ҳатлони пешина хеле маҳдуд аст.

Ба Хатлон маълумоту ахбори зиёдеро оид ба юришҳои Искандари Мақдунӣ дар қад-қади вилоёти ҳавзai Амударё мансуб медонанд. Дар онҳо, албатта, аввалин маротиба ахбори маҳдуд ва парешони ҷуғрофиро оид ба асорати Рухшона (Раксана) духтари Оксиарт, пешвои бохтариҳо-алайҳи Искандар оид ба Хатлон баъзе маълумотҳоро мансуб аст. Дар ин ҳикоят нахустин маротиба роҷеъ ба «Пули Сангин» ёдоварӣ мешавад, ки дар он тарафи қӯҳҳои Сисиметри – паноҳгоҳи Рухшона воқеъ буд.

Ба вилояти Хатлон дар ҳамин маврид баъзан маҳалли Бубасенро низ мансуб медонанд, ки шӯришгарон ҳангоми мубориза алайҳи Искандар аз ҳама шадидтар дар он ҷо муқобилият нишон додаанд. Ҷойгиршавӣ ва мавқei Бубасенро А.М.Беленитский байни Кӯлоб ва Балҷувон ҳамчун эҳтимолият эътироф мекунад [22, с.110]. Шароити қӯҳсори ин навоҳӣ, маҳсусан мавзеи Балҷувон, шояд ба шӯришгарон мадад карда бошад.

Вобаста ба чунин вазъият бояд маълумотро оид ба асосгузории Искандар дар Хатлон қалъашаҳреро зикр кард, ки ба он монанд қисми зиёди шаҳрҳои чунин ба миёномада, аз қабили Александрия (Александрия дар Окс) шаҳодат дода метавонад. Чунонки дида мешавад, аллакай дар асрҳои X–XI дар Хатлон шаҳре таҳти унвони Сикандара (Сикандра) шакли шарқии Александр маълум буд.

Дар маъхазҳои хаттии аҳди атиқаи мансуб ба замони баъди юриши *Искандари Мақдунӣ* маълумотҳоеро, ки ба Хатлон нисбат додан мумкин аст, каманд. Аз номҳои ҷуғрофие, ки бояд ба Хатлон номи шаҳри Ҳулбисса, ки аз қавли Птолемей бармеояд, мансуб дониста шавад, дар осори ҷуғрофидонҳои замони эллинӣ ва румӣ вомехӯранд. Ин шаҳр, ба ақидаи бисёриҳо, ба пойтаҳти *Хатлон* – Ҳулбук як дониста мешавад [21]. Ин фарзия боз аз он ҷиҳат асоснок аст, ки дар маъхазҳои асримиёнагии исломӣ баробар бо шакли Ҳулбук мо шаҳри Ҳулбикро вомехӯрем, ки ба шакли юонии Ҳулбисса наздик менамояд.

Аз замони саёҳати Сюан–Сзан ва Хой–Чао дар нимаи аввали асри II пеш аз милод ахбор оид ба вилоятҳои назди Аму ва умуман оид ба Осиёи Миёна дар сарчашмаҳои чинойӣ низ зиёд шудан мегиранд. Вале ахбори

мушаххасе, ки оид ба Хатлон мансуб донистан мумкин бошад, ба давраҳои аз ин дертар, ба асри VII милодӣ тааллук дорад.

Ходисаҳои дар ин муддати тӯлонии таърихи рӯйдода дар ҳаёти Осиёи Миёна муҳим буданд, ки қабл аз ҳама ба ҳаракати қӯчманчиён вобаста буда, дар топонимияи мухталиф акс ёфтаанд. То ин вақт худи номи Боҳтар аз байн меравад ва ба ҷойи он маъхазҳои чиной қалимаи «Ту–холо»–ро, ки шакли ба он муносиб донисташаванда (Қу–ту–ло) наздик аст. Ин ном аввалин маротиба дар таърихи сулолаи Тан–«Тан–Шу» (солҳои 618–907 милодӣ) вомехӯрад, ки эҳтимол, на он қадар барвақттар мустаъмал гашта бошад. Аксарон ин қалимаро баромади ҳайтолӣ (эфталитӣ) ё тоҳаридошта ҳисоб кардаанд ва ба асрҳои V–VI милодӣ мутааллик донистаанд [22, с.111].

Хатлон дар шакли губернатории алоҳида, саҳҳетараш, губернияи панҷум, таҳти унвони Као–фу бо марказаш шаҳри Ко–ло–кян ва Хю–ми бо марказаш шаҳри У–шак ба Вахш ва Ко–ло–кян бо Ҳулбук вучуд дошта метавонад. Дар имлои чиной ва баъдан ҳатти арабиасос ҳичоҳои охирин (–кян, –бук) бо решай ин қалимаҳо алоқа надоранд. «Кян», эҳтимол, дар топонимияи Осиёи Миёна формант (анҷома)–и маъмулии «Кент» (канд) ва ҳичои «бук» қалимаи «бик»–ро иваз кардааст, ки ба дигар номҳо гузаштанаш мумкин буд. Масалан, Рустоқ–бик. Ҳамин тарик, ду ҳичои аввалини имлои чиноии «Ко–ло» ҳичои аввалини имлои арабиасоси «Ҳул» – ро дода метавонад.

Аҳбори дигари дар маъхази асри VIII маҳфуз монда, ки ба ин вилоят тааллук дорад, ҳаводиси сиёсии асрҳои VII–VIII–ро дар бар гирифта, пурқунандай маводи дигар маъхазҳои арабӣ мебошад, ки поёнтар онҳо аз назар гузаронида хоҳанд шуд. Ба замони то истилои араб дар маъхазҳои исломӣ Хатлон баъзан зикр шудааст. Масалан, дар осори Масъудӣ мулоҳизаҳои маҳдумде мавҷуданд, ки дар асоси онҳо шоҳи Сосонӣ–Анушервон ҳангоми ҷанги шоҳи Ҳайтолиён (*Haytaliyān*), аз дарёи Балҳ гузашта, то Хатлон мерасад ва шоҳи Ҳайтолиён Ахушнавозро қатл мекунад.

Маълумоти дигар дар тарҷумаи форсии Ат–Табарӣ вучуд дорад, ки дар асоси он шоҳи Сосонӣ–Қубод (*Қабод*) дар ҳудуди Хатлон шаҳри Қубодобод (Қабодобод) –ро бунёд намудааст. Гузашта аз ин, муаллифи тарҷума Балъамӣ илова мекунад, ки дар замони ў ин шаҳр Қубодиён номида мешуд. Муаллиф хабар медиҳад, ки ҳамон Қабод дар соҳили Ҷайхун шаҳр бунёд намудааст ва он баъзан ҳамон тавр Қабодобод ва Қабодиён номида мешавад [19].

Агар ба маълумоти Ал–Балозурӣ бовар намоем, яке аз аввалин сарлашкарони араб, ки ба ҳудуди Хатлон ворид шудааст, Сайд ибни Усмон аст, ки ин ҳодиса ба солҳои 676–681 даҳл дорад. Ў бо Хатлон гӯё сулҳ баста бошад. Вале ахбори дигар шаҳодат медиҳад, ки аввалин дастнишондаи арабҳо, ки ба ҳудуди Хатлон меояд, Муҳаллаб ибни Суфра аст.

Ҳабари муҳтасаре, ки ба Хатлон даҳл дорад ва ба замони ҳукмронии Маъмун мансуб аст, дар асари ат–Табарӣ мавҷуд аст. Сарлашқари машҳури замони Муътасим – Афшин ҳангоми дар ватани худ Усрушана будан, аз сабаби содир кардани қатле маҷбур шуд, ки ба Хатлон фирор намояд. Дар ин ҷо, ба қавли муаллиф, шахсе бо номи Ҳошим Ал –Хутталӣ шоҳ буд [19]. Ин шаҳс асосгузори сулолаи маҳаллие буд, ки дар бораи онҳо маъхазҳо хабарҳои маҳдум овардаанд, вале доир ба асрҳои IX–X дар маъхазҳо маводи ҷуғрофӣ фаровонтар ба назар мерасад.

Аз сарчашмаҳои қадимаи ҷуғрофӣ, ки то давраи мо омада расидаанд, «Масолик ва мамолик»–и муаллифи эрониуласл бо номи Ибни Хурдодбех аст, ки байни солҳои 846–855 таълиф шудааст. Мутаассифона, баъзе хабар ва маълумотҳои он то сарҳади Хатлон омада расида, тамом мешаванд ва ё баъзан аз он гузашта мераванд. Асар ба забони арабӣ, ки забони илмии он рӯзгор буд, нигошта шудааст. Мутарҷими асар Сайди Ҳокринд, ки аз аҳамияти муҳимми асар боҳабар будааст ва ҳамон гуна, ки дар пешгуфткор ишора кардааст, бо истифода аз китоби «Мӯъзам–ул–булдон», таълифи Ёқути Ҳамавӣ хонандаро бо изофаи ахбор ва маълумоти иловагӣ дар мавриди сарзаминҳо ёрӣ кардааст.

Тасвири мунаzzам ва нисбатан муфассалтари Хатлонро Ал–Истахрī, муаллифи «Ал–Масолик в–ал–Мамолик», ки солҳои 939–943 таълиф шудааст, овардааст. Муаллиф сарҳадҳои ҷуғрофии Хатлонро бо маҷрои дарёи Ҷарёб (Панҷ) ва Вахшоб (Вахш) муайян кардааст. Шоҳоби асосии Амударёро дуруст ҳисобида, ў Хатлонро ба ҳайати Мовароуннаҳр дохил менамояд. Дар ҳудуди сарҳади ҷуғрофии вилоят, аз рӯйи гуфтаи Ал–Истахрī, «дар як нуктаи хироҷӣ» муттаҳид шудани макону маҷалҳо ҷой дошт. Ҳамзамон, ў зикр менамояд, ки Вахш фақат он қисмати водии ин дарё номида мешавад, ки аз тарафи шарқӣ ҷорӣ аст. Нисбат ба сарҳади Хатлон ва Вахш мулоҳизаҳо оварда нашудаанд. Ў фақат зикр менамояд, ки тамоми ҳудуди Хатлон кӯҳсор аст ва қисмати мутааллиқ ба Вахш ҳамворӣ. Дар ҳудуди вилоят ва атрофи он чунин панҷ дарё, ба истиснои дарёи Ҷарёб зикр шудаанд: Вахш наздиктарин ба Панҷу Ҷарёб, баъдан Барбан (Борбон), Порғар ва Андичароғ, дарёи панҷум Вахшро номбар мекунад. Ду дарёи нахустин ба дарёи Панҷ дар нуктае мерезанд, ки Архан ном дорад. Ин обҳои ҳавзаи якҷояшуда дар навбати ҳуд болотар аз Қубодиён бо Вахш пайваст мешавад.

Ал–Истахрī ҳамчунин номгӯйи шаҳрҳои Хатлонро меорад. Ба Хатлон чунин шаҳрҳоро нисбат медиҳад: Мунк, Тамлийот, Порғар, Карабанҷ, Андичароғ, Рустоқ–Бик ва Сикандара. Ба ҳудуди минтақаи Вахш Ҳаловард ва Леваканд нисбат дода шудаанд. Мавқеи шаҳрҳои алоҳида аз ҷониби муаллиф бо самтҳои алоҳидаи таҳминӣ ва баъзе замима ва ҳошияҳо оварда шудааст, ки дар Панҷ воқеъ буда, ба воситаи онҳо роҳ ба Хатлон мегузарад. Яке аз онҳо Архан номида шудааст. Мавқеи ҷойгиршавии Архан нуктае мебошад, ки муаллиф дар наздикии қитъаи Панҷи дарёҳои номбаршудаи Хатлон зикр кардааст.

Ин ҷо як нуктаро зикр кардан бамаврид аст, ки калимаи «шаҳр» ба сифати яке аз воҳидҳои маъмурию ҳудудии пешина аз шаҳрҳои кунунӣ тафовути куллӣ дорад. Ин калима аслан дорои маъниҳои мухталиф буда, чунин таърихи инкишофи маъноҳоро тай кардааст: у.э.xsatra–xsatra–«ҳокимијат», «шоҳигарӣ», «хукмронӣ» (аз ҳ.а. кре (i)) – «ҳокимијатро соҳиб

шудан», «иқтидор пайдо кардан» [173,с.626], х.к. ksatra, ав. Xsatra – «ҳокимият», «давлат», дар калимаҳои муштақ: husatra–айнан, «соҳиби шоҳигарии хуб», xsatrapata – айнан, «аз ҷониби давлат ҳимояшуда» [165, с.123, 136], - парф. Sahr (shr) – «давлат», «минтақа», «шаҳр» [111,с.192].

Ал–Муқаддасӣ мисли Ал–Истахрӣ Хатлонро ба ҳайати вилоёти Мовароуннаҳр дохил мекунад. Ба ақидаи ӯ, нисбат додани он ба Ҳайтол зиёдтар шарт аст ва ақидаи онҳоеро хато медонад, ки вилоятро ба Боҳтар (Балх) мансуб медонад, ки васеътар ва бойтар аст, vale пойтахти Хатлон Ҳулбук, ба гуфтаи ӯ, аз шаҳри сагониён аст.

Номгӯйи шаҳрҳое, ки овардааст, ҳамчун тавсифи онҳо умуман бо маълумотҳои Ал–Истахрӣ, ба истиснои якеаш, мувофиқат мекунад. Ал–Муқаддасӣ номи шаҳри Миранд (Меренд) – ро меорад, ки дар ахбори Ал–Истахрӣ зикр нашудааст. Доир ба ин шаҳр муаллиф маълумот дода мегӯяд, ки он сернуфус ва дар ҳолати шукуфой аст. Дар бораи Андичароғ ӯ, баръакс, қайд мекунад, ки шаҳри на он қадар калон буда, дар наздикии Ҷайхун воқеъ аст. Оби ошомиданӣ, ки аҳолии шаҳр истифода мебарад, ба он мерезад. Ҳулбук аз оби ошомидани ширин ва дигар ҷашмаҳо истифода менамояд. Ӯ илова мекунад, ки дар худи ҳамин шаҳр масциди ҷомеъ воқеъ аст. Аз ҳусусиятҳои ҳаёти ҳочагидории он Ал–Муқаддасӣ ҳамчунин асппарварии рӯ ба тараққиро зикр кардааст, ки аз Ҳуттал ба Туркистон содир карда мешуданд.

Ибни Русто (Ибни Дастро), Аҳмад Ибни Умар (соли таваллуд ва вафоташ номаълум) яке аз олимон, ҷуғрофидонҳо ва сайёҳони маъруфи асри X мебошад. Ӯ доир ба космография асари бисёрчила таълиф карда, аз он фақат ҷилди ҳафтум – «Китоб–ул–аълоқ–ин–нафиса» (Ороишоти нафиса, 943) маҳфуз мондааст. Асар асосан дар бораи масъалаҳои ситорашиносӣ ва ҷуғрофия баҳс мекунад. Муаллиф ба шарҳи таърихиҷо ҷуғрофӣ ва этнографию тиҷоратии ҳудудҳои Осиёи Миёна, Эрон, Миср, Арабистони Ҷанубӣ, Байнаннаҳрайн, Ҳиндустони Шарқӣ, Византия, Поволжя, Олтой ва Урал диққати зиёд додааст. Доир ба ин асар ва мулоҳизаҳои муаллифи он В. В. Бартолд муфассалан нигоштааст [21].

Маълумотҳои нисбат ба Хатлон овардаи Ал–Берунӣ низ муфиданд, ки асосан ба ибтидои асри X1 тааллуқ доранд. Ахбор ва афкори ў дар бораи таърихи геологии ҳавзai дарёҳои Аму ва Ганг ба фикру андешаҳои илмии имрӯза мувофиқат мекунанд. Ал–Берунӣ муайян карда тавонистааст, ки дарёи Аму замони муайяне ба Бахри Хазар (Каспий) мерехтааст. Махсусан, асари «Қонун–ал–Мақдусӣ»–и ў арзиши зиёд дорад. Дар номгӯйи нуқтаҳои сатҳизамиён ахбори зиёде оид ба мавзеъҳои Хатлон бо нишондоди тӯл ва арзашон ҷой доранд. Ҳамзамон зикр карда шудааст, ки ин ё он нуқта ба қадом вилоят даҳл дорад ва ин имконият медиҳад нуқтаҳои маскунии Хатлон ба мавқei ҷойгиршавиашон таъйин шаванд.

Муаллифи «Ҳудуд–ул–олам» нахустин маротиба қўшидааст, ки тасвири пурратари ҷуғрофияи Хатлонро қаламдод намояд. «Ҳудуд–ул–олам мин–ал–машриқ ил–ал–мағриб» яке аз асарҳои ҷуғрофӣ аст.

Хатлон (*Khatlān*) дар асар вобаста ба ин ё он мавзузъ ҷамъян 16 маротиба аз ҷониби муаллиф зикр гаштааст. Дар боби «Сухан андар ноҳияти ҳудуди Мовароуннаҳр ва шаҳрҳои вай» муаллиф роҷеъ ба минтақаи Хатлон нисбатан муфассалтар ба тариқи зайл маълумот овардааст: «Хатлон ноҳиятест андар миёни кӯҳҳои бузург ва ободон ва бисёркишт ва бисёрмардум ва неъматҳои фароҳ ва подшоҳи вай аз мулуки атроф аст»[148;c.24]. Маълумоти ҳудро афзуда муаллиф чунин нигоштааст: «Ва мардумони ҷангианд ва андар ҳудуди вай сӯйи Тибет мардумонеанд ваҳшӣ» [148,c.24].

Қўлоб ва атрофи он. Қўлоб шаҳрест дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар водии дарёи Ёҳсу (ҳавзai Панҷ), дар зери қаторкӯҳи Ҳазрати Шоҳ ва 175 километрии қисмати ҷанубӣ – шарқии шаҳри Душанбе мавқеият дорад. Он ҷорумин шаҳр дар ҷумҳурӣ буда, то соли 2019 аҳолиаш 210 600 нафарро ташкил мекунад. Аз ин миқдор 105 600 зан, 105 000 мард мебошад.

Нахустин маротиба шаҳри Қўлоб бо номи муосири худ дар асри XIII зикр гаштааст. Шаҳри Қўлоб дар муддати асрҳои зиёд маркази муҳимми

сиёсӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии музофоти Ҳатлон ба ҳисоб мерафт. Дар он аҳд шаҳри Кӯлоб дар яке аз шоҳаҳои Роҳи Бузурги Абрешим қарор дошт ва робитаҳои муҳимми тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо аксари кишварҳои Шарқу Ғарб дошт.

Дар асрҳои миёна маркази Бекигарии Кӯлоб дар Ҳонигарии Бухоро буд. Дар шаҳри Кӯлоб теъдоди зиёди мактабҳо (марказҳои таҳсилоти ибтидой) ва мадрасаҳо (мактабҳои таҳсилоти олий) мавҷуд буданд. Истеҳсол ва тавлиди маҳсулоти маҳаллӣ ва косибӣ бисёр рушд карда буд, маҳфилҳои адабӣ ва илмӣ фаъолона амал мекарданд. Дар асри XVII–XIX дар шаҳри Кӯлоб ҳудуди 40 нафар шоирон кору фаъолият ва эҷод мекарданд. Машҳуртарини онҳо Абдураҳмон Ҳочаи Носех, Ҳочӣ Ҳусайнӣ Кангуртӣ, Бисмил, Шоҳин ва чанде дигарон буданд. Боқимондаҳои кашфшудаи биною иншоот ва мақбараю мадғанҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки ин ҷо меъморию санъати соҳтмон хеле рушд карда будааст.

Ибтидои асри XX Кӯлоб шаҳри қалонтарини Бухори Шарқӣ ба ҳисоб рафта, иборат аз 20 асад гузару маҳаллаҳо будааст. Навъҳои гуногуни косибӣ, аз ҷумла, тавлиди матоъҳо (матоъҳои сифатан ҳуби парча, алоча, куртacha, сӯзаниӣ), заргарӣ, кулолгарӣ, ҷармгарӣ, дуредгарӣ, ҳамчунин истеҳсоли кордҳо, афзор ва лавозимоти аспон, аслиҳа ва дигар маснуоти филизӣ рушд дошт. Дар шаҳри Кӯлоб тиҷорат равнақ кардааст, бозорҳо амал мекардаанд. Шаҳри Кӯлоб бо гулдӯзию чаканҳои ҳуд машҳур буда, ки шаклу ранги хосаи ҳудро қасб карда будааст.

Шаҳри Кӯлоб маркази маъмурию ҳудудии минтақаи Кӯлоби вилояти Ҳатлон аст, ки ин минтақа дар ҳавзаи дарёҳои Ёхсу (Оксиарт, Оксуси бостонӣ), Қизилсу (Сурхоб ва Баҳманрӯди бостонӣ) ва Тоҳирсу мавқеяят доштааст, дар қисмати гарбӣ, шимоли гарбӣ ва ҷануби гарбӣ бо навоҳии тобеи марказ (собиқ вилоятҳои Сталинобод ва Қурғонтеппа), дар қисмати шимолу шарқ бо гурӯҳи навоҳии Ғарм (Раштонзамин), дар ҷануб ва ҷануби шарқӣ аз тариқи дарёи Панҷ бо Афғонистон ҳамҷавору ҳамсарҳад мебошад.

Шахри собиқ феодалии Күлоб дар интиҳои садаи нуздахум ва ибтидиои садаи бистум ба 17 гузар (квартал, кӯча, хиёбон), ки номҳои зерин доштанд, тақсимбандӣ мешуд: *Гузари Дарвозаи Тебалай* (*Guzari Darvāzai Tebalay*), *Гузари Қавволҳо* (*Guzaru Qavvālhā*), *Гузари Солеҳбой* (*Guzari Sālehbāy*), *Гузари Кӯкчанор* (*Guzari Kukčanār*), *Гузари Мулло Низом* (*Guzari Mullānizām*), *Гузари Бозорбой* (*Guzari Bāzārbāy*), *Гузари Усто Юнус* (*Guzari Ustā Yunus*), *Гузари Шаҳид* (*Guzari Šahid*) ва ё *Бобо Якум* (*Bābā Yakum*), *Гузари Сангоб* (*Guzari Sangāb*), *Гузари Бозоралибой* (*Guzari Bāzāralibāy*), *Гузари Ҳочӣ Раҷаббой* (*Guzari Hāji Rajabbāy*), *Гузари Сари Бозор* (*Guzari Sari Bāzār*), *Гузари Чармгари Боло* (*Guzari Čarmgari Bālā*), *Гузари Чармгари Поён* (*Guzari Čarmgari Pāyān*), *Гузари Нонбои Поён* (*Guzari Nānbāyi Pāyān*), *Гузари Нонбои Боло* (*Guzari Nānbāyi Bālā*), *Гузари Ҳисориён* (*Guzari Hisāriyān*). Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ Кўлоб соли 1934 мақоми шаҳрро соҳиб шудааст.

§ 1.4. Соҳтор ва калимасозии антропонимия

Дар таҳқиқотҳои ономастикӣ се усули таснифоти маводи ҷамъоваришуда маълум аст: 1) луғавию маънӣ, 2) соҳторио калимасозӣ ва 3) бинарӣ – дунақшавӣ (луғавию маънӣ ва калимасозӣ). Истифодаи ин ё он усули таснифоти маводи ҷамъшуда ба ҳусусиятҳои мавод, мақсади таҳқиқот ва дараҷаи омӯзиши маводи таҳқиқшавандა алоқаманд аст. Масалан, муҳаққиқ Е.М.Черняховская дар ин маврид чунин изҳори ақида кардааст: «Таснифи мавод фақат ҳамон вақт қаноатбахш буда метавонад, ки он аз худи мавод сар зада бошад, на аз тарафи муаллиф то вақти омӯзиши ин мавод интихоб шуда бошад» [150, с.4].

Вижагиҳои мушаххаси таҳқиқро ба эътибор гирифта, дар ҳамин маврид ӯ афзудааст, ки «ҳангоми таҳқиқи ҳудуд таснифоти калимасозӣ ва ҳам луғавию маънӣ зарур аст, зоро аввалий барои омӯзиши калимасозии номвожаҳо имкон диҳад, дувумӣ барои кушодани ғановати лексикаи ҳалқ, ки унсурҳои алоҳидааш метавонистанд, нест шаванд, ёрӣ мерасонад.

Хамчунин, барои таҳқиқи дуруст ва фаҳмиши хубтари таърихи ҳалқи муайян мусоидат менамояд» [150, с.4].

Масъалаҳои таснифотӣ ҳама вақт баҳсталаб ва муҳталиф буданд. Таснифотҳои номвожаҳо таърихи худро доранд [ниг. 150]. Аввалин таҷриба ва кӯшиши таснифоти номвожаҳо ба садаи нуздаҳум рост меояд, ки он вақт мансубияти онҳо ба гурӯҳҳои маънӣ ва морфологӣ нишон дода шуда буд.

Соли 1946 ҷадвали таснифотии номшиноси лаҳистонӣ В.Ташитский ба нашр расид, ки ихтилофҳои зиёдеро ба миён овард [122]. Забоншинос А.Л.Гулетская ҷадвали маъмули таснифотиро пешниҳод намуд, ки ҳамаи номвожаҳо ба чор гурӯҳи зайл тақсимбандӣ шудаанд:

- 1) аз номи дигар одамон пайдошууда;
- 2) аз номи дигар одамон пайдонашууда;
- 3) маънии номаълумдошта;
- 4) маънии номуайяндошта.

Ду гурӯҳи охир қариб муҳолифи ҳамдигаранд.

Таснифи пешниҳоднамудаи дигаре низ маълум аст, ки дар асоси нақшай он номҳои русӣ ба ҳафт гурӯҳ ҷудо карда шудаанд:

- 1) аз ном ва лақаби одамон пайдошууда;
- 2) аз номи одамони дигар вобаста ба қасбу кор пайдошууда;
- 3) аз рӯйи аломати иҷтимоию моликиятиӣ ва ҳолати иҷтимоӣ;
- 4) бо маъмурият алоқаманд;
- 5) вижагиҳои этникии аҳолиро инъикоскунанда;
- 6) вижагиҳои сатҳизаминиӣ ва нуқтаҳои маскуниро инъикоскунанда;
- 7) бо маънии абстрактӣ.

Дар корҳои илимию таҳқиқотӣ нақшай сеузва пешниҳод шудааст:

- 1) номҳои оддӣ (примарӣ, формант надошта);
- 2) номҳои секундарӣ (тавассути аффиксҳо ташаккулёфта);
- 3) номҳои таркибӣ (номвожа – ибораҳо).

Гурӯҳи аввалий дар асоси усули луғавию маънӣ ва гурӯҳи дувум дар асоси анҷомаҳои (формантҳои) қалимасоз ба қисмҳо ҷудо карда шудаанд, ки як навъ номувофиқатӣ мушоҳида карда мешавад.

Нақшаҳои таснифотии номшиносони мусир дар асоси усули морфологию калимасозӣ ба роҳ монда шудаанд. Таҷриба ва кӯшишҳои ба ҳам мувоғиқ кунонидани усулҳои луғавию маънӣ ва морфологию калимасозии таснифотӣ низ вучуд доштанд, вале чунин таснифот идомаи мантиқӣ наёфт.

Солҳои охир таснифоти наве аз ҷониби муҳаққики амрикӣ Дж. Стюарт пешниҳод шудааст, ки номвожаҳоро аз нигоҳи ў чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: 1) номҳои тасвириӣ, 2) ассотсиативӣ, 3) бо воқеаву ҳодисаҳо алоқаманд, 4) соҳибиӣ, 5) ёдгорӣ – хотиравӣ, 6) тавсиявӣ, 7) этиологияи халқӣ дошта, 8) сунъӣ, 9) номҳои ғалат, 10) кӯчида (гузашта, интиқолӣ). Ба ақидаи муҳаққикиони дигар, ҳамаи навъҳои номвожаҳо дар чунин нақша ҷой гирифта метавонанд, вале ба андешаи мо, номвожаҳо вобаста ба вижагиҳои этникӣ, таъриҳӣ, динию мазҳабӣ метавонанд, гуногун бошанд ва дар як нақшай муайяни ҷаҳонӣ ҷой нагиранд, ё аз ҷиҳати дигар, номҳои интиқолӣ метавонанд номҳои тасвириӣ, хотиравӣ ва ғайраро такрор намоянд.

Ҳамчунин, нақшай таснифотии дигаре низ маълум аст, ки асоси он мансубияти забонӣ мебошад, масалан, ба забони тоҷикӣ ва гурӯҳи забонҳои эронӣ (боҳтарӣ, сӯғдӣ ва ғ.), ба забони ўзбекӣ ва гурӯҳи забонҳои туркӣ (туркманиӣ, қирғизӣ, қазоқӣ ва ғ.), ба забони русӣ ва гурӯҳи забонҳои славянӣ (белорусӣ, украинӣ, булғорӣ, лаҳистонӣ) мансуб донистани номвожаҳо ва ғ.

Дар байни навъҳои маълуми таснифоти номвожаҳо таснифоти соҳториу грамматикии муҳаққики машҳур С.Роспонд маъмултарин аст. Он чунин мебошад: 1) номҳои содае, ки анҷома (формант) надоранд (примарӣ), 2) номҳое, ки тавассути суффиксу префиксҳо ташаккул ёфтаанд (секундарӣ–деривативӣ), 3) номҳои таркибӣ [104].

Ҳамчунин, усули таснифотии А.В.Суперанская низ маълум аст, ки зимни таҳқиқи номвожаҳои русӣ истифода шудааст. Ў номвожаҳоро ба чунин гурӯҳҳо тақсимбандӣ мекунад: 1) ном – исмҳо: а) суффиксу префиксдор, бесуффикс ва генетивӣ (номвожаҳое, ки ҷузъи асосиашон исм

аст), б) номҳои мураккаб, 2) ном – сифатҳо: а) номҳои сода ва мураккаб, б) таркибҳои абъективӣ (ном – таркибҳое, ки асоси онҳо сифат аст) [117].

Муҳаққиқи дигари номшинос И.А.Воробева чунин навъҳою қолибҳои таҳлили сохторию сарфунаҳвӣ ва калимасозиро муайян кардааст: 1) навъи аффиксалӣ – номвожаҳои суффиксдор, 2) навъи беаффикс – номҳои анҷомаи номвожасоз надошта, 3) номҳои мураккаб, 4) номҳои тарикибӣ, 5) қолабҳои пешоянӣ [30].

Дар таркиби як қисмати қалони номҳои аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он калима ва унсурҳои иқтибосии арабӣ вучуд доранд ва ё бисёре аз номҳо пурра аз калимаҳои арабӣ ташаккул ёфтаанд. Албатта, онҳоро ҳамчун қабати алоҳидай забонии топонимия таҳқиқ намудан мумкин аст, вале тамоми калима ва унсурҳои номҳои арабӣ дар нутқи рӯзмарраи аҳолӣ истифода гашта, дар таркиби лугавии забони тоҷикӣ низ мустаъмаланд ва дар доираи қонуну қавоиди сарфунаҳвии забони тоҷикӣ пурра ҳазм шудаанд. Умуман, далелҳои зерин вижагиҳои номҳои арабиро нишон медиҳанд: 1) дар нутқи рӯзмарра истифодашавии иқтибосоти арабӣ, 2) дохилшавӣ ба таркиби лугавии забони тоҷикӣ, 3) мутобиқ шудани онҳо ба қонуну қавоиди сарфунаҳвии забони тоҷикӣ, баъдан дар ташаккули номҳо иштирок кардаанд, 4) ба қавли А.Л.Хромов, «маводе, ки аз манбаъҳои арабӣ ва форсии тоҷикии асрҳои X–XIII ба даст омадаанд, событ менамоянд, ки бо омадани арабҳо ба Осиёи Миёна дар асрҳои VII–VIII дар номвожаҳо дафъатан тағйирот ба амал наомадааст» [147, с.130].

Дар низоми номҳои аҳолии Кӯлоб ва атрофи он, албатта, номҳое, ки аз калима ва унсурҳои арабӣ иборатанд, хеле зиёд мушоҳида мешаванд. Пайдоиши номҳои арабӣ ба тасарруфи Мовароуннаҳр ва атрофи он аз ҷониби арабҳо дар асрҳои VII–VIII вобаста аст. Тасарруфи Осиёи Миёна соли 651 шурӯъ шуда то соли 892 идома меёбад. Дар тӯли 200 соли аввал шумораи зиёди калимаҳои арабӣ ба забони мардуми маҳаллӣ роҳ ёфт. Шароитҳои нави зиндагӣ мардумро маҷбур менамуданд, ки забони арабиро омӯзанд. Ақаллан ба хотири он ки ҳамаи китобҳои дини ислом

ба забони арабӣ таълиф шуда буданд ва тарҷумаи онҳо мамнӯъ буд. Намоз низ ба забони арабӣ гузорида мешуд. Бо ин забон асарҳои илмӣ ва ашъори шоирон таълиф мешуданд. Ин тамоюл то интиҳои асри XIX идома меёбад. Ҳатто дар хонаҳои шаҳсии аҳолӣ соҳибмансабон ва сарбозони араб гузашта шуда буданд. Дар ин бора Б.Фафуров чунин нигоштааст: «Дар баъзе шаҳрҳо Марв, Самарқанд, Бухоро ва дигарон воҳидҳои низомӣ ва маъмурии арабҳо барои эҳтиёчи худ нисфи хонаи ҳар як аз аҳолии маҳаллиро гирифта буданд» [38, с.317].

Ҳамаи ин ба он оварда расонид, ки ба таркиби лугавии забони аҳолии муҳталифи Осиёи Миёна калимаҳои зиёди арабӣ ворид шуда, ба тариқи фаровон истифода шудан гирифтанд. Дар номвожаҳои таърихии Осиёи Миёна, аз ҷумла Кӯлоб, унсурҳои арабии номвожасоз нисбат ба унсурҳои тоҷикӣ – ўзбекӣ дертар пайдо шуданд. Як вижагии номвожаҳои арабӣ аз он иборат аст, ки асосан онҳо антропотопонимҳо мебошанд, ки аз комонимҳо, некронимҳо, экклезионимҳо, ойкодомонимҳо иборатанд. Шояд аз он сабаб бошад, ки бо номи ҳар яке аз шаҳсони муқаддаси рӯҳонӣ дар дини ислом мадраса, масcid ва ё оромгоҳе гузашта мешавад. Баъди фавти онҳо, одатан, мадғанҳои алоҳида ва маҳсус соҳта, бо номашон гузашта мешаванд ва дар тӯли асрҳои зиёд ба зиёратгоҳ мубаддал мегарданд. Номи онҳо ҳамчунин ба мадраса ва ё масциди бино кардаашон ниҳода мешуд ва ё мадрасаҳое номи онҳоро мегирифтанд, ки дар он ҷо мударрис буданд. Бисёре аз чунин ашхос ғайриараб бошанд ҳам, ному насаби арабӣ доштанд. Аз ин ҷост, ки ҳоло низ қисмати асосии насаби тоҷиконро калима – номҳои арабӣ ташкил мекунанд.

Дар таркиби бисёре аз номвожаҳои мураккаб ва таркибии Кӯлоб унсурҳои тоҷикӣ ё туркӣ – ўзбекӣ вучуд доранд ва ҷузъҳои арабӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Яке аз чунин калимаҳо «сайд», «саид» мебошад, ки О.Фафуров дар бораи он чунин изҳори назар кардааст: «Дар гузашта номҳои мураккаб бо Саид бисёр буданд. Ҳамин чиз моро ба он водор мекунад, ки калимаи «саид» – ро исми хос не, балки лақаб

шуморем. Ба арабӣ ин гуна калимаҳо, ки бо «саид», «сайд» сар мешуданд, маънии «бузург», «мехтар», «касе, ки аз авлоди Муҳаммад – пайғамбар» бошад, аст» [33, с.54].

То ҳол дар хусуси ҳолат ва вазъи забонии Ҳатлони пешина илми забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ ахбор ва маълумотҳои мушахҳас дар даст надорад, ба истиснои баъзе далелҳои нопурра ва маълумотҳои номуқаммал. Муҳаққиқ ва номшиноси варзида А.Л.Хромов дар ин хусус чунин мулоҳиза рондааст: «Ҳудуди Кӯлоби кунунӣ дар аҳди қадим қисмати васееро фаро мегирифт, ки таҳти унвони умумии Боҳтар маълум буд. Дар бораи забони Боҳтари Қадим маълумотҳои маҳдуд мавҷуданд. Забони боҳтарӣ ба илм фақат дар охири солҳои панҷоҳуми асри мо тавассути ёдгориҳои хаттии аз Афғонистони Шимолӣ ёфтшуда маълум шуд. Хати боҳтарӣ дар асоси алифбои юнонӣ пайдо шудааст. Забони боҳтарӣ ба гурӯҳи шарқии забонҳои давраи миёнаи эронӣ мансуб аст. Дар ибтидои асрҳои миёна Кӯлоб ва атрофи он ба ҳайати вилояте доҳил мешуд, ки дар асоси манбаъҳои хаттии арабӣ ва форсӣ ҳамчун Ҳуттал, Ҳутталон, Ҳатлон маълум аст. Шакли охирӣ ҳамчунин дар «Шоҳнома»-и Абдулқосим Фирдавсӣ низ вомехӯрад. Тахмин кардан мумкин аст, ки забони боҳтарӣ ва хати боҳтарӣ дар Ҳутталон то асри VII милодӣ мустаъмал буд. Аммо дар ин давра, ки маҳдудкунии шеваҳои боҳтарӣ аз ҷониби шеваҳои форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасид, ҳамчунин барои ҳудуди ҳамҷавори Суғд дар Ҳатлони ин давра низ марҳилаи дузабонии оммавӣ, дар айни ҳол боҳтарӣ – форсӣ (Тоҷикистон) хос буд» [147, с.12].

Аз мулоҳизаҳои мазкур маълум мешавад, ки маълумотҳо доир ба забони қадимаи Ҳатлон таҳминӣ ва бар асоси эҳтимолият қарор доранд. Иддае аз муҳаққиқоне низ ҳастанд, ки забони қадимаи мардуми Ҳатлонро «забони тоҳарӣ» («забони таҳорӣ»), «забони маҳсуси аҳолии Ҳатлон», «забони балҳӣ» ва аксаран «забони боҳтарӣ» ба қалам додаанд [145], яъне дар ин маврид ҳам фикру андеша ва фарзияҳои мухталиф вуҷуд дорад.

Андешаҳои муҳаққиқи машҳури эронӣ Парviz Нотили Ҳонларӣ доир ба Тоҳаристон, ки Ҳатлон низ як замон ҷузъи таркибии он буд, чунин аст:

«Забони тохарӣ. Тоҳаристон номест, ки аз қадимтарин замон яке аз шарқитарин вилоятҳои эронинишин итлоқ мешуд, ки ҳаммарзи останҳои ғарбии Чин будааст. Забоне, ки акнун таҳорӣ хонда мешавад, яке аз забонҳои эронӣ аст, ки дар қарнҳои дувум ва савуми ҳичрӣ дар вилояти мазбур, ки акнун Туркистони Чин хонда мешавад, ривоҷ дошт ва ба забони ҳуттаний пайванди наздик дорад. Ҷунонки баъзе донишмандон онро шуъбае аз ҳуттаний донистаанд ва дар ҳар ҳол ин ҳар дуро бояд аз дастаи сакойии миёна донист. Қабойили сакойӣ, таҳорио ҳайунон, ки дар оғози қарни дувуми милодӣ ба Осиёи Миёна ва Афғонистони кунунӣ нуфуз кардаанд, эронизабон буданд ва ин маънӣ дар асри инкишофоти бостоншиносӣ, ки дар чанд даҳсолаи охир дар навоҳии мазбур анҷом гирифта, таъйид шудааст. Асноди макшуф ба ин забон ба ҳатти муншаиб аз юнонӣ навишта шуда ва иборатанд аз сиккаҳо ва мӯҳрҳои шоҳони Ҳайтолӣ (ҳаётилаи муаррихони исломӣ) ва чанд навиштаи муҳтасар, ки баъзе аз онҳо марбут ба даврони шоҳони кӯшонӣ аст. Барои он ки ин забон ба забони тохарӣ, ки яке аз забонҳои мустақили ҳиндуурупой будааст, иштибоҳ нашавад, баъзе аз донишмандон пешниҳод кардаанд, ки ин забон як «забони балҳӣ» хонда шавад [145, С.252–253].

Дар ҷойи дигар ӯ афзудааст, ки «Забони Бомиён ва Тахористон, ба навиштаи Муқаддасӣ, бо забони балҳӣ наздик буда, аммо пеҷидагӣ ва душворӣ доштааст. Балҳӣ – забони мардуми Балҳ дар назари Муқаддасӣ, зеботарин забонҳо буда, аммо баъзе қалимоти зишт дар он вуҷуд доштааст, ки ин забон барои паёмварӣ муносиб аст» [145, с.31].

Бояд зикр кард, ки соли 1952 аз мавзеи Даштиҷуми минтақаи Кӯлоб зангӯлаи биринҷие ёфта шудааст, ки аз 17 аломати ба ҳуруфи юнонӣ монандбуда иборат аст, вале кӯшишҳои ба забони боҳтарӣ ё юнонӣ хондани он муяссар нашудааст.

Муҳаққиқ Л.С.Толстова доир ба этногенези қадимаи ҳалқҳои Осиёи Миёна мулоҳиза ронда, чунин менигород: «Номи таҳорҳои бостонӣ, яке аз ақвоми асосии конфедератсияи сакко – массагетӣ, ки дар асри дуюми пеш аз милод ҳудуди Боҳтари Бостониро забт карда буданд ва аз номи

этникий онҳо Тохаристон пайдо шудааст, дар топонимия ва этненимия ўзбекӣ ва қазоқҳо алоқамандона маҳфуз мондааст: Токар номи деҳае дар округи Бухоро (ноҳияи Ромитан, ўзбекҳо) ва Тохаристон (*Токаристан, Ткастон*) – номи тоифае аз қазоқҳо, аз қабили суан (Старший Жуз) [123, с.6].

Ҳамин муаллиф доир ба эфталитҳо, ки аксаран ба қабоили мансуб ба Ҳатлон ва Боҳтари Қадима алоқаманд дониста мешаванд, чунин изҳори ақида кардааст: «Боз як ҳалқи асримиёнагии қаблӣ, ки мансубияти этникий он то ҳол дар илм асоснок нашудааст, эфталитҳо мебошад, ки дар ономастикай Осиёи Миёна нақши муҳим гузаштаанд. Ҳоло аксари олимон ба хулосае омадаанд, ки эфталитҳо эронизабон будаанд, вале як чиз истисно нест, ки дар ташаккули эфталитҳо ҷузъҳои туркий этникий нақши муҳим доштанд. Дар сарчашмаҳо эфталитҳо бо номҳои муҳталиф маълуманд («йе–да», «ҳептал», «ҳайтал», «ҳайтол», «абдол» ва ғайра). Дар ономастикай Осиёи Миёна шакли охирии этноним аз ҳуд нақш бοқӣ мондааст, ки шакли абдолро дошт» [123, с.17].

Ҳамин тарик, доир ба ҷараёни этногенези ҳалқҳо дар ҳудуди Осиёи Миёна, Кӯлоб ва умуман Ҳатлони қадима фикру андеша ва фарзияҳои муҳталиф вучуд дошта, номвожаҳои умуман қисмати ҷанубии ҷумҳурий таҳқиқу тадқиқи муқоисавии этнографӣ ва мардумшиносиву лингвистии ҳаматарафаро талаб менамояд.

Доир ба аҳамият ва арзиши таҳқиқотҳои номшиносӣ бо назардошти далелҳои таърихию этникий муҳаққиқони машҳур В.Н.Топоров ва О.Н.Трубачев чунин изҳори ақида кардаанд: «Аҳамияти маълумотҳои лингвистӣ барои барқароркунии давраҳои қадимтарини таъриҳ ва таҷдиди тасвири равобити этникий дар гузаштаи дур ба хубӣ маълум аст. Арзиши ин маълумоту далелҳо маҳсусан дар мавриҷҳои вучуд надоштани дигар сарчашмаҳо ва қабл аз ҳама шавоҳиди ҳаттӣ хеле калон аст» [124; с.3].

Таҳқиқи низоми номвожаҳои Кӯлоб ҳамаи ин мулоҳизаҳоро пурра менамоянд.

Тамоми фикру андеша ва хусусиятҳои дар боло зикршударо ба инобат гирифта, ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки таҳқиқи соҳториу калимасозии маводи номвожаҳои Кӯлоб ва таҳлили калимасозӣ, морфологӣ, муайяннамоии қабатҳои забониро аз рӯйи аломатҳои забонӣ ба роҳ мондан ба мақсад мувоғиқ аст, яъне, аз як тараф, муайянкуни қолибҳои асосии калимасозии номвожаҳо ва аз тарафи дигар, навъҳои соҳт ва форманти номсоз, асоси номвожаҳои гуногунзабон.

1.5. Вокализми антропонимия

Маълум аст, ки маводи антропонимӣ як ҷузъи захираи лугавии забон ё лаҳчаю шеваҳои алоҳидаи забон мебошад. Аз ин ҷост, ки хусусиятҳои шевагии забони мардуми ҳудуд ва минтақаи муайянни ҷуғрофӣ ба маводи антропонимияи аҳолии ҳамон ҳудуд таъсир расонида инъикос мейёбад.

Як хусусияти забонии маводи антропонимии Кӯлоб аз он иборат аст, ки дар ин ҷо лаҳчаҳои гуногуни хоси мардуми маҳаллӣ вуҷуд доранд ва муайян кардани вижагиҳои ҳамаҷонибаи ҳар як лаҳҷа ва таъсири онҳо ба антропонимҳои ҳамон мавзею маҳал кори ниҳоят мушкил аст.

Роҷеъ ба хусусиятҳои овозӣ ва сарфунаҳвии лаҳчаҳои минтақаи Кӯлоб ва умуман вилояти Ҳатлон дар баъзе асарҳои илмию таҳқиқотии забоншиносон маълумот ва мулоҳизаҳо вуҷуд доранд, вале бояд зикр кард, ки онҳо ба шакле муҳтасар ва хеле маҳдуд буда, хусусиятҳои забонии лаҳчаҳои мавзеъҳои минтақаро ба пуррагӣ фаро намегиранд.

Муҳаққиқ Ю.И.Богорад доир ба хусусиятҳои овозӣ ва сарфунаҳвии мавзеи Роф ва атрофи он рисолаи номзадие таҳти унвони «Лаҳҷаҳои рофии забони тоҷикӣ» ба анҷом расонидааст [24].

Муҳаққиқ Р.Л.Неменова «Лаҳҷаҳои кӯлобии забони тоҷикӣ» (гуруҳи шимолӣ)» ном асарашро ба таҳқиқи лаҳҷаҳои мавзеъҳои шимолии минтақаи Кӯлоб баҳшидааст [79].

Фонемаи «ъ» аз овози садоноки «у» қўтоҳтар талаффуз мешавад. Он метавонад ҳангоми талаффуз дар баъзе мавридҳо ба овози садоноки «и»

наздик шавад. Чунин хусусиятро метавонад зимни дар паҳлуи ҳамсадоҳои артикулятсии байнизабонӣ (тарзи талафғузи овозҳо дар дастгоҳи нутқ) доштаи «ҷ», «ғ» ва «м» пайдо кунад: *Ҷъғабону, Ҷигабону (Jīgābānu), Ҷъмагъл, Ҷумъагул (Jum'agul)*.

Ҳамин тариқ, дар маводи антропонимии Кӯлоб ба чунин вариантҳои талафғузи «ъ» дучор шудан мункин аст; а) овози қатори қафои гайрилабӣ, бардошти боло, б) овози лабии сусти қатори қафо, в) овози гайрилабии қатори пеши пӯшида дар паҳлуи ҳамсадоҳои артикулятсияии байнизабонӣ.

Файр аз ин фонемаи «ъ» бо овози садоноки «а» ва «и» дар маводи антропонимии Кӯлоб ва атирофи он дар ҳичоҳои заданадошта мувофиқат мекунад, ки ин ба ҳодисаи редуксия (таксиф) – и овози садонок вобаста аст: *Мъслима, Муслима (M'slima), Сърма, Сурма (Surma), Зебогъл, Зебогул (Zebāgul)*. Овози «у» садоноки қатори қафои бардошти болои лабии устувор аст. Вобаста ба ҳолатҳои фонетикӣ ба тағиироти назаррас дучор мешавад. Овози «у» қариб дар ҳамаи ҳолатҳо ба садоноки «у»–и забони адабии тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Ин овоз пеш аз ҳамсадои «ғ», «х» ва баъзе ҳамсадоҳои дигар ҳамчун фонемаи «ъ» талафғуз мешавад: *Ҷъмагъл, Ҷумъагул (Jum'agul), Сърма, Сурма (Surma), Ръхиона, Рухиона (Ruxšāna), Ръхсора, Рухсора (Ruxsāra)*.

Ҳамин тариқ, нақшай мувофиқати таърихии овозҳои адабии классикӣ ва ҳозира чунин аст:

Заб. ад. ҳоз. тоҷ.	заб. ад. кл.	антропонимияи Кӯлоб
и	и	и /ъ
и	и	и

Овозҳои «и», «е», «а», «у» ва «о» нисбат ба чунин овозҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик мавҷуда ба тағиироти ҷузъӣ дучор шудаанд. Овози «и» садоноки қатори пеш ва бардоштаи боло аст. Чунонки дар боло зикр карда шуд, дар ҳичоӣ безада ба овози «ъ» табдил ёфта метавонад: *Гърдамо, Гирдамо (Girdamā), Гъландом, Гуландом (Gulandām)*.

Овози «а»садоноки қатори омехтаи бардошти поён аст. Дар низоми антропонимияи худуди мавриди таҳқиқ ҳодисай ба ҷойи овози «а» овози «ъ» талаффуз шудан дар баъзе мавридҳо ба ҷашм мерасад. Сифати устуворӣ ва адами таҳфиғи шадиди овози «у» дар ҳолатҳои муҳталиф як ҷиҳати хоси савтиёти он дар лаҳҷаҳои алоҳидаи Кӯлоб аст. Чунин ҳодиса ба он вобаста аст, ки дар ҳолати таҳфиғи шадид овози садоноки «у» ба овози «ъ» мубаддал мешавад: *Гълбону*, *Гулбону* (*Gulbānu*), *Қълғӣ*, *Қулғӣ* (*Qulfi*), *Лътфия*, *Лутфия* (*Lutfiya*), *Зълфия*, *Зулфия* (*Zulfiya*), *Съмая*, *Сумая* (*Sumaya*). Овози «о» садоноки қатори қафои бардошти миёна аст. Сифатан ин овоз нисбат ба садоноки «о» – и забони адабӣ ба тағиироти ҷиддӣ дучор нашудааст. Фақат дар баъзе мавридҳо ба овози «у» мубаддал гаштанаш мушоҳида мешавад: *Ръҳиҷуна*, *Рухшона* (*Ruxšāna*), *Райҳуна*, *Райҳона* (*Rayhāna*).

Ба гурӯҳи овозҳои устувор «о», «е», «у» ва ба гурӯҳи овозҳои садоноки ноустувори маводи антропонимии Кӯлоб овозҳои «ъ», «а» ва «и» дохил мешавад.

Ҳамин тарик, садонокҳои антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он дорои ҷунин вижагиҳои овозӣ мебошанд; 1) вуҷуд доштани овоз (фонема)–«и», «ъ» ҳамчун овози тағиирёбанда ва ноустувор, 2) овои «у» сифатан аз садоноки «у»–и забони адабӣ тафовут дорад, вале бар хилоғи забони адабӣ дар низоми антропонимияи Кӯлоб ба гурӯҳи садонокҳои устувор дохил мешавад.

1.6. Консонантизми антропонимия

Низоми консонантизм (ҳамсадоҳо) – и маводи антропонимияи Кӯлоб аз низоми консонантизми забони адабӣ ба истиснои вуҷуд доштани овозҳои маҳсуси ҳалқии «ҳ» ва «е», ҳамчунин баъзе ҳусусиятҳои дигари ҷузъиу ҳодисаҳои фонетикӣ тафовути ҷиддие надорад. Овози «ъ» асосан дар таркиби номҳое истифода мешавад, ки баромади арабӣ дошта, дар имлои имрӯзай забони тоҷикӣ дар баъзе мавриду ҳолатҳо дар аввал ва ё мобайни калимаҳо омада бошад, маҳсус ишора намешавад. Вале дар

номҳои аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он номҳое мавҷуданд, ки чунин хусусиятро доро буда, ба хусусиятҳои савтиёти лаҳча ва шеваҳои мавҷуда саҳт вобастагӣ дорад, дар чунин ҳолату мавридҳо овози «е» аз тарафи аҳолии маҳаллий маҳсус талафғуз карда мешавад. Бинобар ин, дар маводи антропонимии ҳар як ҳудуд, ки бевосита як қисмати захираи луғавии забон ва ё шеваю лаҳҷаҳоро ташкил медиҳанд, ин ҳодиса инъикос меёбад: *Ҷалишер, Алишер (Ališer), Шоҳъашур, Шоҳашур (Šāhašur), Ҷалиҷон, Алиҷон (Alījān), Ҷабдӯло, Абдулло (Abdullā)*.

Ҳамин тарик, ин овоз дар маводи антропонимии Кӯлоб овози нисбатан устувор аст.

Овози ҳамсадои ҳалқии поёни «ҳ» низ дар мавод нисбатан устувор аст, vale ҳолатҳое низ дучор мешаванд, ки ин овоз афтида тамоман талафғуз намешавад. Дар ҳолати интервокалий (байнни ду садонок): *Touр, Тоҳир (Tāhir), Қаор, Қаҳҳор (Qahhār)*.

Дар баъзе ҳолатҳои поствокалий (баъди садонок) низ афтиши ин овоз мушоҳида мешавад: *Мамадқъул–Маҳмадқӯл (Mahmadqul), Мамуд – Маҳмуд (Mahmud), Суроб – Суҳроб (Suhrāb)*.

Дар ҳолатҳои превокалий [пеш аз садонок] омадан низ чунин афтиш мушоҳида мешавад: *Амроҳон, Ҳамроҳҳон (Hamrāhxān), Ошиим, Ҳошиим (Hāšim)*.

Овози ҳамсадои «б» дар баъзе антропонимҳо ба овози «в» мубаддал мегардад: *Авдӯло, Абдулло (Abdullā), Савзаали, Сабзаали (Sabzaali)*.

Овози ҳамсадои «қ» дар қисме аз антропонимҳо ба овози ҳамсадои «ҳ» мубаддал мегардад: *Маҳсууд, Мақсууд (Maqsud), Барҳия, Барқия (Barqiya)*.

Дар баъзе антропонимҳо овози ҳамсадои «д» ба овози ҳамсадои «т» иваз мешавад: *Кабут, Кабуд (Kabud), Сафармат, Сафармад (Safarmad)*.

Афтиши овозҳои садонок ва ҳамсадоҳо зиёд ба мушоҳида мерасад. Афтиши овози ҳамсадои «ҳ» дар охири калима: *Ҳамро–Ҳамроҳ (Hamrāh), Алишоҳ (Ališāh), Ҷавлатмоҳ, Ҷавлатмад (Davlatmāh)*.

Афтиши овози ҳамсадои «ҳ» дар байни калима: *Мамуд, Maҳмуд (Mahmud), Mashura, Maшhura (Maшhura)*.

Ҳамин тариқ, дар низоми антропонимияи Кӯлоб ҳамсадоҳо дорои баъзе хусусиятҳои аз меъёрҳои забони адабӣ фарқунанда буда, ҳодисаҳои фонетикӣ низ вобаста ба мавҷудияти ҳамсадоҳо ба назар мерасад. Таҳқиқи минбаъдаи мукаммали забонии вокализм ва консонантизми низоми антропонимии қисмати ҷанубии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман ҳудудҳои дар аҳди қадим густаришёftai забонҳои гуногуни эронӣ дар раванди баррасӣ ва таҷдиди савтиёти таърихии забонҳо метавонад мусоидат кунад.

1.7. Соҳтор ва таркиби антропонимия

Омӯзиш ва таҳлили соҳторӣ – сарфунаҳвӣ ва свтиёти 1500 номгӯйи исмҳои хоси ҷамъоваришудаи аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он нишон доданд, ки номҳои аслӣ ва иқтибосӣ аз рӯйи соҳтор ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо мешаванд ва аз ин ҷиҳат номҳои антропонимӣ бо соҳти сарфии луғати апеллятивӣ мувофиқат мекунад.

Дар баҳшҳои боби мазкур мо қӯшиш кардем, ки номҳои хоси ашхосро мувофиқи ҳадафи рисола аз ҷиҳати соҳтор таҳлил намоем.

1.7.1. Антропонимҳои сода

Номҳое, ки бидуни ягон ҷузъу унсури калимасоз, калиматағиридиҳанда ва анҷомаҳои номсоз сохта шудаанд, сода мебошанд. Ин гуна номҳо сирф аз асос иборат мебошанд. Масалан, *Дил (Dil), Anуш (Anuš), Гул (Gul), Наргис (Nargis) Далер (Daler), Парвиз (Parviz), Rustam (Rustam), Баҳром (Bahrom), Farҳод (Farhod)*.

Қобили зикр аст, ки дар низоми номҳои тоҷикӣ (эронӣ) – и Кӯлоб номҳои сода вижагии номҳои нав соҳтанро доро мебошанд. Ин гуна номҳо бо ҷузъу унсурҳои дигари номсоз омада, антропонимҳои сохта ва мураккаб ба вуҷуд меоранд. Масалан: *1. Meҳр: Бузург+меҳр (Buzurgmehr)*,

Mexr+он (Mehrān), Mexr+она (Mehrāna); 2.Рұх//рұ: Шоҳ+рух (Šāhrux), Гул+рұ (Gulru); 3.Гул: Гул+рұ (Gulru), Гул+андом (Gulandām), Гул+бону (Gulbānu), Гул+баҳор (Gulbahār).

Чунин навъи антропонимқо дар низоми номҳои тоҷикӣ (эронии) Кӯлоб аз нигоҳи шумора камтар аст.

1.7.2.Антропонимҳои соҳта

Номҳои соҳта аз асос ва анҷомаҳо (формантҳо) ташаккул ёфтаанд. Анҷомаҳо (формантҳо) ба маъни пасвандҳои антропонимсоз истифода мешаванд. Дар соҳтани номҳои соҳтаи тоҷикӣ (эронии) аҳолии шаҳри Кӯлоб чунин анҷомаҳо истифода гаштаанд:

—анҷомаи — а: *Гулнор+a (Gulnāra); Шарор+a (Šarāra); Озод+a (Ozāda);*

—анҷомаи — зод: *Шаҳ+зод (Šahzād); Гул+зод (Gulzād); Нур+зод (Nurzād)*

—анҷомаи — Ӣ: *Mexr+ӣ (Mehri); Шаҳр+ӣ (Šahri); Балхӣ (Balxi);*

—анҷомаи — он: *Зард+он (Zardān); Мард+он (Mardān).*

Чунин навъи ташаккули антропонимқо байни аҳолии шаҳри Кӯлоб маъмул мебошад.

1.7.3.Номҳои мураккаб ё антропоним – композит

Аксари антропонимҳои аҳолии Кӯлоб ва атрофи он мансуб ба забони арабӣ мебошанд ва қисмати зиёди онҳо тавассути артикли «ал» ва вожасозҳои «абу», «абд» ва «дин» соҳта шудаанд. Гузашта аз ин, антропонимҳои мураккаб тавассути ҳамроҳшавӣ ташаккул ёфтаанд.

1.Артикли – ал (-ул), –ас (- yc): *Абд+ул+муъмин (Abdulmu'min), Абд+ул+аҳад (Abdulahad), Абд+yc+самад (Abdussamad), Абд+ул+қодир (Abdulqādir), Аб+ул+фазл (Abulfazl), Аб+yc+саид (Abussaid).*

2.Ҷузъи вожасози «абу»: *Абу+бакр (Abubakr), Абу+али (Abuali).*

3.Ҷузъи вожасози «абд»: *Абд+ул+малик (Abdumalik), Абд+ул+азиз (Abdulaziz), Абд+ул+фаттоҳ (Abdulfattāh), Абд+ул+маннон*

(*Abdulmannān*), *Абд+ул+гаффор* (*Abdulgaffor*), *Абд+ул+муъмин* (*Abdulmu' min*).

4. Чузъи вожасози «дин»: *Шаҳоб+иð+дин* (*Šahābiddin*), *Шараф+уð+дин* (*Šaraffuddin*), *Құмб+иð+дин* (*Qutbiddin*), *Тоғ+иð+дин* (*Tājiddin*). *Хайр+иð+дин* (*Xairiddin*), *Шамс+иð+дин* (*Shamsiddin*), *Сайф+иð+дин* (*Saifiddin*), *Чамол+иð+дин* (*Jamoliddin*), *Ахл+иð+дин* (*Ahliddin*), *Баҳр+иð+дин* (*Bahriiddin*), *Салоҳ+иð+дин* (*Salohiddin*), *Мехроҷ+иð+дин* (*Mehrojiddin*), *Сироҷ+иð+дин* (*Sirojiddin*).

5. Алоқаи пайвасти антропонимҳои сода [ҳамроҳӣ] ва мураккабшавӣ: *Ҳочи+муҳаммад* (*Hājītihammad*), *Муҳаммад+довуд* (*Muhammaddāvud*), *Муҳаммад+салом* (*Muhammadsalām*), *Муҳаммад+башир* (*Muhammadbashir*), *Муҳаммад+расул* (*Muhammadrasul*), *Муҳаммад+набӣ* (*Muhammadnabi*), *Муҳаммад+иқбол* (*Muhammadiqbol*), *Муҳаммад+саид* (*Muhammadsaid*).

Бояд тазаккур дод, ки аксари номҳое, ки мансуби забони арабӣ ҳастанд, ифодагари маънӣ ва мағҳумҳои динӣ – исломӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, номҳое, ки бо ҳамҷояшавии решашо (воҳидҳои лугавӣ) ташаккул ёфтаанд, «номҳои мураккаб» ё «антропоним – композит» номида мешаванд.

Миқдори зиёди номҳои тоҷикӣ аҳолии Кӯлоб бо калимасозии мураккаби тобеъ сурат гирифтаанд ва ҷузъу унсурҳои онҳо ба ҳиссаҳои муҳталифи нутқ мансуб мебошанд. **1.Исл+исм:** *Гулнора/ Гул+* (*a*) *нора* (*Gulnāra*), *Гулчехра/ Гул+чехра* (*Gulčehra*), *Гуландом/ Гул+андом* (*Gulandām*), *Мехроб/ Мехр+об* (*Mehrāb*), *Моҳрӯ/ Моҳ+pӯ* (*Māhru*), *Хуршид/ Хур+шид* (*Xuršed*), *Ҷамшид/ Ҷам+шид* (*Jamšed*); **2.Исл+сифат:** *Рӯзбех/ Рӯз+бех* (*Ruzbeh*); **3.Сифат+исм:** *Бузург–мехр/ Бузург+мехр* (*Buzurgmehr*), *Сабзагул/ Сабза+гул* (*Sabzagul*), *Сафедамоҳ/ Сафеда+моҳ* (*Safedamāh*); **4.Шумора+исм:** *Ҳазорамо/ Ҳазора+мо* (*Hazāramā*), *Садбарг/ Сад–барг* (*Sadbarg*); **5.Ислу+феъл:** *Дилоро/ Дил+оро* (*Dilārā*), *Ҷаманоро/ Ҷаман+оро* (*Čamanārā*), *Гурдофарид/ Гурд+офарид* (*Gurdāfarid*); **6.Сифат+феъл:** *Баҳманзод/ Баҳман+зод* (*Bahmanzād*), *Беҳзод/ Беҳ+zод*

(*Behzād*).

Бояд зикр намуд, ки дар байни ҷузъу унсурҳои номҳои мураккаб садонокҳои пайвасткунанда низ меоянд. Ин кабил садонокҳоро муҳаққиқ Л.С.Пейсиков «интерфикс» ном ниҳода, иброз доштааст, ки «интерфикс воситаи сохтории калимасозии забон маҳсуб ёфта, морфемаҳои лексикиро бо ҳам мепайвандад» [92, с.15].

Аз қабили: – интерфикс – *и*: *Паримо/ Пар+и+мо* (*Parimā*), *Шаҳриёп/ Шаҳр+и+ёп* (*Šahriyār*), *Рамзиёр/ Рамз+и+ёп* (*Ramziyor*), *Бахтиёр/ Бахт+и+ёп* (*Bakhtiyor*), *Паригул/ Пар+и+гул* (*Parigul*), *Сарвиноз/ Сарв+и+ноз* (*Sarvināz*), *Савригул/ Сарв+и+гул* (*Savrigul*), *Баҳригул/ Баҳр+и+гул* (*Bahrigul*); – интерфикс – *о* *Фаромуз/ Фар+о+муз* (*Farāmuz*).

Бояд тазаккур дод, ки антропонимҳои бо интерфикс ташаккулёфта байни номҳои аҳолии Кӯлоб камистеъмоланд. Дар ҳар сурат шумораи муайяни номҳои аҳолии Кӯлоб бо хамин тартиб (навъ), яъне антропоним – композит ташаккул ёфтаанд. Маводи фаровони номҳои аҳолии шаҳри Кӯлоб шаҳодат аз он медиҳад, ки чунин намуд сермаҳсултар аст.

1.7.4. Антропоним – ибораҳо

Антропонимхое, ки аз ду ва ё зиёда воҳидҳои лугавӣ иборат буда, байни ҷузъҳои он алоқаи изофӣ сурат гирифтааст, «антропоним–ибораҳо» ном бурда мешаванд. Дар таҳқиқоту таълифоти илмӣ оид ба ибораҳо ва китобҳои дарсию таълимӣ ибора ба ҳадди аксар чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: «Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки аз рӯйи қоида ва қонунҳои таърихии забон бо ёрии воситаҳои грамматикӣ ба ҳам пайванд шуда, мағҳуми мураккаби ба ҳиссаҳо ҷудошавандаро ифода мекунанд, ибора номида мешаванд» [49, с.23].

Дар грамматикаи академии забони тоҷикӣ таърифи ибора чунин пешниҳод шудааст: «Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора мисли калимаҳо ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон доҳил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад» [41,с.3].

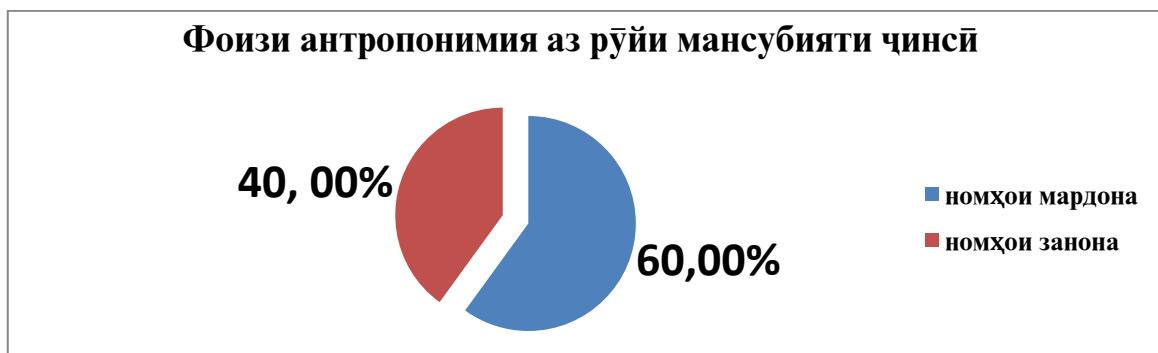
Мұхаққиқон, махсусан О.Фауров, ибрози назар намудааст, ки насаб ба маънии фамилия дар точикон, аслан пас аз рўй додани Инқилоби Октябр мавриди истифода қарор гирифта, дар низоми номгузории точикон мақоми хоса касб кардааст. Мұхаққиқ О.Фауров чунин менигород: «Пас аз Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр ва барқарор гардидани Ҳокимияти Советӣ (соли 1917) дар Осиёи Миёна дар антропонимияи точик тағиироти калоне ба вучуд омад. Унвон ва тахаллусҳои фахрӣ аз байн рафта, ба ҷойи онҳо ному насаб ба вучуд омад, ки пеш аз инқилоб хеле кам мавриди истеъмол буданд» [37, с.20].

Чунин навъи номҳо дар низоми антропонимияи аҳолии Қўлоб зиёд истифода гаштааст: Эмоми Сайид (*Emomi Said*), Нурадӣ Аюбӣ (*Nurali Ayubi*), Шаҳроми Холик (*Šahrāmi Khāliq*) ва амсоли инҳо. Бояд тазаккур дод, ки чунин қолиби ному номгузориҳо дар таърихи ниёғони мо аз давраҳои пешин мавриди истифода будааст.

Антропоним – ибораҳоро дар асоси ҳадаф ва таъйиноташон ба се навъу гурӯҳ тасниф намудан имконпазир аст: а) антропоним–ибораҳое, ки ҷузъу унсури аввали ибора номи шахс буда, ҷузъи дигари он ифодагари макон ё зодгоҳи шахс ва ё инсон аст: *Искандари Ҳатлонӣ* (*Iskandari Xatlāni*), *Шаҳроми Порворӣ* (*Šahrāmi Pārvāri*) ва амсоли инҳо. Дар чунин навъи номҳо бандаки изофиро пешоянди «аз» ҷойгузин шуда метавонад: *Искандар аз Ҳатлон*, *Шаҳром аз Порвор*. Дар байни аҳолии Қўлоб ҳоло чунин навъи номгузорӣ ҳам ба назар мерасад; б) антропоним – ибораҳое, ки ҷузъу унсури якуми он номи шахс ё инсон буда, ҳиссаи дувум унвон, лақаб, тахаллус аст: *Рустами калла* (*Rustami kalla*), *Тоҳири хирс* (*Tohiri xirs*), *Нурадӣ кавғбоз*, (*Nurali kavgboz*), *Ҷумъа мускул* (*Jum'a muskul*), *Гаффор сидой* (*Gaffor sidoy*); в) антропоним – ибораҳое, ки ҷузъу ҳиссаи аввали он номи шахсро ифода карда, ҳиссаи дувум номи падар аст: *Забири Алишер* (*Zabiri Ališer*), *Абдуллои Ҳабибулло* (*Abdulloi Habibullā*), *Набии Шамол* (*Nabii Šamāl*). Дар чунин навъи номҳо бандаки изофиҳ ҳамчун ифодагари маънои писар омадааст, ки он метавонад, бандаки изофиҳо иваз намояд: *Забир писари Алишер*, *Абдулло писари Ҳабибулло*, *Набӣ писари*

Шамол. Дар мацмұй, тарзу воситаҳои ташаккули антропоним – ибораҳо дар низоми номҳои аҳолии Күлоб серистеъмол мебошад.

Диаграммаи 1.Фоизи антропонимия аз рӯйи мансубияти чинсӣ

Диаграммаи 2.Чандомади антропонимия аз рӯйи мансубияти чинсӣ

БОБИ II

ТАВСИФИ ЛУГАВИЮ МАЪНОИИ АНТРОПОНИМИЯИ КЎЛОБ

§ 2.1. Гурӯҳҳои луғавию маъноии антропонимия

Вижагиҳои зисту зиндагӣ ва ҳаёти мардуми Кўлобро ифода карда, семантикаи асосҳои антропонимҳо барои таҳлилу таҳқиқ аҳаммияту арзишмандиҳои зиёд дорад, зоро онҳо маводи муфид барои манзараи экстравингвистии эҷоди номҳои шахсон, вижагиҳою маҳсусиятҳои миллии онҳо, ки баъзан мансуб ба этнопсихологияи соҳибони забон ҳастанд, воҳидҳои луғавиро ошкор ва маълум мекунанд, ки аз забони муосир нест шудаанд, аммо дар таркиби ном боқӣ мондаанд ва барои дастрасии маълумоти иловагӣ, маҳсусан асоси муштақи ном ва ҳам омилҳои семантике, ки барои пайдоиш ва зуҳури навъҳои гуногуни соҳтории натиҷаҳои он таъсир мерасонанд, мусоидат мекунанд. Бояд тазаккур дод, ки низоми антропоними қариб ҳамаи мардумон вижагиҳои зоҳириро ифода мекунанд: норасоиҳои ҷисмонӣ, рафтор, вижагиҳои тафовутии тифл, вазъу ҳолат, макон ва замони таваллуд. Сабабҳои интихоби ин ё он ном метавонад гуногун бошад.

Дар ин маврид дар асоси умумигардонии адабиёти илмӣ ва таҳлили маводи забонӣ таснифоти ягонаи маънӣ – луғавии антропонимҳо ба роҳ монда мешавад, ки дар асосу заминаи баррасии соҳтору таркиби маънӣ ва манзараи луғавии антропонимҳо пешниҳод мешавад. Ҳарчанд зимни таснифот нақшай умумии ба роҳ мондани ташреҳи луғавӣ – мавзӯй ба эътибор гирифта мешавад, аммо зимнан ошкорнамоии таносуби ном бо падидаю зуҳуроти умумӣ муҳим аст, ки алоқаю робитаи ном бо чунин падидаҳо муайян карда мешаванд.

Таҳлилу баррасии гурӯҳҳои луғавию маъноии исмҳои ҷинс, ки дар асосу заминаи антропонимияи якрешагӣ қарор гирифтаанд, имкони таснифоту тақсимоти онҳоро ба майдонҳои гуногуни луғавӣ – маънӣ, синfu гурӯҳ ва гайра фароҳам меорад.

Чанбаи ҷаҳонбинии интихоби номҳо. Аслан, бояд масъалаи муайян намудани соҳтори майдони маъноии ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмиро дар

сохтори маъноии воҳидҳои антропонимии аҳолии Кӯлоб ва атрофи он ҷустуҷӯ намуд. Интихоби ном, рушд ва маъруфияти воҳидҳои антропонимӣ ба сохтори ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии чомеа, идеологияи ҳоким, эътиқодоти динӣ ва худи чомеа вобастагӣ дорад. Дину мазҳаб ва эътиқодот яке аз сарчашмаҳои асосии такмил ва рушди низоми антропонимии мардуми Кӯлоб ва арофи он мебошад. Аксари майдонҳои семантикийи луғавии номи шаҳсон асосу заминаи номҳои Қуръон ва исломиро ташкил мекунанд. Антропонимия метавонад, сарчашмаи таъриҳӣ шуда, барои ошкору муайян намудани ҳайату таркиб ва муҳоҷирати аҳолӣ мусоидат намуда, санаҳои таъриҳӣ ва макони ёдгориҳои таърихири муайян ва муқаррар намояд. Масалан, баъди барқарории ҳокимияти Шӯравӣ дар Осиёи Миёна суннати номгузориҳои як навъ «инқилобӣ» оғоз ёфт: *Мамлакат* (*Mamlakat*), *Дунё* (*Dunyo*), *Ҷаҳоннамо* (*Jahonnamo*), *Давлат* (*Davlat*), *Кишивар* (*Kišvar*).

Вижагиҳои этнолингвистии антропонимияи тоҷикии Кӯлоб

Дар ин бахш масъалаи робитаи байніҳамдигарии фарҳанг ва забон дар низоми антропонимияи Кӯлоб баррасию арзёбӣ карда мешавад, зоро мавод барои ҳалли масъалаи амалкарди мутақобилаи фарҳангу забон метавонад, на фақат исмҳои ҷинс, балки худи исмҳои хос низ истифода шавад. Аммо дар таҳқиқотҳои илмии ономастикай муосир таваҷҷуҳи асосӣ ба ҷанбаи забонию фарҳангӣ равона карда мешавад.

Эвфемизм ва табу дар антропонимияи тоҷикӣ. Дар ин бахш эвфемизм ва табу дар низоми исмҳои хос ҳамчун падидаҳои хосаи этнографӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Аслан мамнуوت ва эфемизмҳо дар ҷунин мавриду ҳолатҳо зухур мекунанд: а) эвфемизмҳо дар забони оилаю ҳонавода; б) эвфемизмҳое, ки марбут ба номҳои хоси шавҳар ва зан мебошанд; в) истилоҳоти хешутаборӣ ва антропонимия. Пеш аз ҳама табу дар манъ будани гирифтани номи шавҳар аз ҷониби зан (ҳамсар) –и мард нуҳуфта шудааст. Баъзе номҳо марбут ба тасаввурот оид ба гузаришу ҷойгирии рӯҳу ҷони шаҳси вафоткардаи хешу табор ва ниёкон дар рӯҳу

чони тифлони навзод нухуфтааст: *Бибиён* (*Bibiyān*), *Мусафед* (*Musafed*), *Мардак* (*Mardak*), *Аташ* (*Ataš*), *Дадаш* (*Dadaš*), *Чон* (*Jān*), *Атайи Фалонӣ* (*Atayi Falāni*), (муроциат бо номи яке аз фарзанд), *Дадаҷонаш* (*Dadajānaš*), *Атаҷонаш* (*Atajānaš*), *Хуҷайин* (*Xuŷayin*), *Шеф* (*Šef*) (муроциат ба шавҳар), *Очаҷонаш* (*Őcājānaš*), *Очаи Фалонӣ* (*Őcāyi Falāni*), (муроциат бо номи яке аз фарзандҳо), *Очаи* (*Őcāš*), *Занак* (*Zanak*), Э дұхтар (*E duxtar*) (дъхтар), *Гулхоним* (*Gulxānim*), *Арус* (*Arus*), *Арусҷон* (*Arusjān*), *Җигар* (*Jīgar*), *Җигарбанд* (*Jīgarband*), *Җигарак* (*Jīgarak*), *Кампир* (*Kampir*), *Асал* (-ак) (*Asal* (-ak)), *Дилак* (*Dilak*) (муроциат ба ҳамсар). Баъзан ифодаҳои номие низ мавҷуданд, ки ҳарчанд тобиши манғӣ ҳам дошта бошанд, навозишкорона нисбат ба зан гуфта мешаванд: *Чапушак* (*Čapušak*) (*Чапӯшак – Čap'šak*), *Сабзина* (*Sabzina*), *Сиёҳак* (*Siyāhak*) (*Сияақ – Siyaak*), *Гурчинак* (*Gurjinak*) (*Гӯрчинак – G'rjinak*), *Җингилак* (*Jingilak*), *Майдак* (*Mayddak*), *Гамбусак* (*Ǧambusak*), *Қүшқина* (*Q'sqina*) (*Қъишиқина – Q''šqina*). Дар ҳолати ҳаяҷону изтироб ва ҳашму ғазаб: *Қанчиқ* (*Qançıq*), *Бева* (*Beva*) /*Бива* (*Biva*), *Саг* (*Sag*), *Бадбахт* (*Badbaxt*), *Лаънатӣ* (*La'nati*), *Мор* (*Mār*), *Кармор* (*Karmār*), *Бесоҳиб* (*Besāhib*), *Безот* (*Bezāt*), *Гушина* (*Gušna*) (*Гӯшина – G'sna*), *Бадзот* (*Badzāt*), *Расво* (*Rasvā*), *Худозада* (*Xudāzada*), *Худогирифта* (*Xudāgirifta*), *Маймун* (*Maymun*), *Беақл* (*Beaql*), *Бемодар* (*Bemādar*), *Беномус* (*Benāmus*), *Бепадар* (*Bepadar*), *Бефаросат* (*Befarāsat*) (нисбат ба занҳо); *Пирхар* (*Pirxar*), *Пирбуз* (*Pirbuz*), *Падарлаънат* (*Padarla'nat*), *Бурдангал* (*Burdangal*), *Гов* (*Gāv*), *Бекорхӯҷа* (*Bekārzuŷa*), *Буққа* (*Buqqā*), *Тайёрахур* (*Tayārxur*), *Занакабоз* (*Zanakabāz*), *Ғари Ҳаром* (*Ǧari Harām*), *Ҳаромӣ* (*Harāmi*), *Бабник* (*Babnik*), *Лавло* (*avlā*) (сусту ноқобил), *Латта* (*Latta*), *Кунда* (*Kunda*), *Ҳъмби Лула* (*H'mbi Lula*) (мануманди бекораю танбал), *Бекора* (*Bekāra*), *Бекорхӯҷа* (*Bekārxuŷa*), *Босмачӣ* (*Bāsmāci*), *Хунхӯр* (*Xunx'r*), *Золим* (*Zālim*), *Абуҷаҳл* (*AbuJahl*), *Немис* (*Nemis*), *Фашист* (*Fašist*), *Шайтон* (*Šaytān*), *Иблис* (*Iblis*), *Маккор* (*Makkār*), *Девбарзангӣ* (*Devbarzangi*), *Говбарзангӣ* (*Gāvbarzangi*), *Гӯсфанди Кар* (*Guspandi Kar*),

Аблах (*Ablah*), (*нисбат ба мардҳо*), *Аҷина* (*Ajīna*), *Аҷинавара* (*Ajīnavara*), *Кар* (*Kar*), *Кур* (*Kur*), *Гунг* (*Gung*) вобаста ба касбу кор ва шуғл ва хислат: *Муаллим* (*Muallim*), *Усто* (*Ustā*), *Духтур* (*Duxtur*), *Раис* (*Rais*), *Раиса* (*Raisa*), *Каттака* (*Kattaća*), *Маҳмаддоно* (*Mahmaddānā*), *Ақлак* (*Aqlak*), *Баақл* (*Baaql*), *Нахудак* (*Naxudak*) (*Маҳмаддоно*), *Ҷъртъқ* (*Îrt'k*) (ақлак), *Девона* (*Devāna*), *Вайрон* (*Vayrān* (-ак) (-ak)), *Пъчъқ* (*P'ć'k*), *Қъндӣ* (*Q'ndi*) (қаднаст), *Ғълба* (*Ğ'rba*) (хабаркаш), *Рубаҳ* (*Rubah*), *Зогак* (*Zāğak*) (зани зардранг), *Җугӯ* (*Jugi*), *Кунканда* (*Kunkanda*), *Қишлоқӯ* (*Qişlāqi*), *Қьыш* (*Q's*) *Қъл* (*Q'l*), *Афандӣ* (*Afandi*), *Масхарабоз* (*Masxarabāz*).

Гурӯҳи луғавию маъноии номҳои теофорӣ. Нақшаҳои гуногуни семантико мавриди баррасӣ қарор дода, бояд зикр кард, ки таснифоти номҳои вобаста ба ислом бояд дар асосу заминаи муқаррароти исломӣ анҷом дода шавад, Бинобар ин, мо чунин гурӯҳҳоро тасниф мекунем: 1) номҳое, ки сифатҳои (эпитетҳои) Офаридгор (Аллоҳ) – ро ифода мекунанд: *Саттор* (*Sattor*), *Ғаффор* (*Gaffār*), *Ҷаббор* (*Jabbār*), *Қаҳҳор* (*Qahhor*), *Ваҳҳоб* (*Vahhab*), *Фаттоҳ* (*Fattoh*), *Раҳмон* (*Rahmān*), *Раҳим* (*Rahim*), *Ҳоғиз* (*Hofiz*), *Холиқ* (*Xoliq*), *Рауф* (*Rauf*), *Абуллоҳ* (*Abdullāh*), *Абдукарим* (*Abdukarim*), *Ҳақдод* (*Haqdād*); 2) номҳое, ки ҷузъу унсур ва номи паёмбарон ва ёрону саҳобагони онҳоро ифода мекунанд: *Расул* (*Rasul*), *Муҳаммад* (*Muhammad*), *Маҳмад* (*Mahmad*), *Яъқуб* (*Ya'qub*), *Юсуф* (*Yusuf*), *Иброҳим* (*Ibrāhim*), *Сулаймон* (*Sulaymān*), *Исо* (*Isā*), *Довуд* (*Dāvud*), *Усмон* (*Usmān*), *Али* (*[Ali]*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Ҳайдар* (*Haydar*), *Мӯсо* (*Muso*), *Яҳё* (*Yahyo*), *Аюб* (*Ayub*), *Идрис* (*Idris*). 3) номҳое, ки номи фариштаҳоро ифода мекунанд: *Фариишта* (*Farišta*), *Ризвон* (*Rizvān*), *Исрофил* (*Isrāfil*). 4) номҳои духтарон ва занҳои (ҳамсарони) паёмбарон: *Ҳадича* (*Xadiča*), *Ойиша* (*Āyişa*), *Соро* (*Sārā*), *Захро* (*Zahrā*), *Фотима* (*Fātimā*), *Робия* (*Rābiya*), *Ҳочар* (*Hājar*), *Марям* (*Maryam*) /*Майрам* (*Mayram*), *Насима* (*Nasima*) духтари *Юсуф* – паёмбар, *Сафия* (*Safiya*) аммаи *Расули Акрам* (с), *Бибиҳавво* (*Bibihavvā*) /*Ҳаво* (*Havā*) зани *Ҳазрати*

Одам, Сувайдা (Suvaydā) набераи Расули Акрам (с), Зайнаб (Zaynab) духтари Расули Акрам (с), Рӯқия (Ruqīya) духтари Расули Акрам (с).

5) номҳои наберагони *Расули Акрам (с)*: *Ҳасан (Hasan), Ҳусайн (Husayn);* 6) номҳое, ки ба тартибу реча ва муқаррароти зисту зиндагӣ ва ҳаёти мусалмонҳо марбутанд: *Намоз (Namāz), Муъмин (Mu'min) (боимон), Муслим (Muslim) (мусалмон), Зайд (Zayd) (пайрав, ҳамсафар), Ислом (Islām), Ақбар (Akbar), Алиакбар (Aliakbar), Ҳаким (Hakim) (ҳикматдон), Ҳоким (Hākim) (ҳукмқунанда), Оят (Őyat) |Оятулло (Őyatullā), Ёсин (Yāsin), Нусо (Nisā), Юнус (Yunus), Исо (Isā), Муҳаммад (Muhammad), Имрон (Imrān), Нусо (Nisā), Юнус (Yunus), Юсуф (Yunus), Иброҳим (Ibrāhim), Ҷумъа (Jum'a), Марям (Maryam), Нур (Nur), Луқмон (Luqmān), Қамар (Kamar), Раҳмон (Rahmān), Аълоҳӯҷа (A'lāhuja), Аълоҳон (A'lāxān), Шамс (Šams), Лайл (o) (Layl (ā), Қадридин (Qadriddin), Наср (иддин) (Nasr iddin). 7) номи имомон ва шахсони муқаддаси рӯҳонӣ (агионимҳо) : Али (Ali), Ризо (Rizā). 8) номҳое, ки ифодагари номҳои ходимони бузурги динию рӯҳонӣ ҳастанд: *Қурбонали (Qurbānali), Қурбонбек (Qurbānbek), Қурбонсайид (Qurbānsayid);* 9) номҳои ифодагари сифату хислатҳои фарзандон ва наберагони *Расули Акрам (с)*: *Қосим (Qāsim), Абдулло (Abdullā), Ҳасан (Hasan), Ҳусайн (Husayn).**

Паёмбарон ва дигар шахсиятҳои таърихӣ. **Паёмбарон.** Паёмбар фиристодаи Офаридгор буда, дастурҳои ӯро барои башарият мерасонад. Ҳамчунин истилоҳоту мағҳумҳои **набӣ, фиристода, паёмбар (пайгомбар, пайгамбар)** низ истифода мегардад.

Дар низоми антропонимияи аҳолии Кӯлоб зиёда аз 15 номи паёмбарон мустаъмал аст: *Дониёр/Дониёр (Dāniyāl), Аюб (Ayub), Довуд (Dāvud), И smoил (Ismāil), Муҳаммад (Muhammad), Нусо (Māsā) Сулеймон (Sulaymān), Солеҳ (Sāleh), Хизр (Xizr), Яъқуб (Ya'qub), Юсуф (Yusuf), Юнус (Yunus), Иброҳим (Ibrāhim), Яҳё (Yahyā), Зикриё (Zikriyā), Идрис (Idris), Илёс (Ilyās).*

Саҳобаҳо [Sahābahā]. Саҳоба (Sahāba) маъни мусоҳиб, ҳамсухбат, пайравони Расули Акрам (с) –ро дорад. Дар низоми антропонимияи Кӯлоб якчанд номи саҳобаҳо дучор мешаванд: *Абуюсуф* (*Abāyusuf*), *Муъовия* (*Mu'āviya*), *Тамим* (*Tamīm*), *Зайд* (*Zayd*) *Зайд ибни Аслам* (*Zayd ibni Aslam*).

Модари паёмбарон. Бояд зикр кард, ки дар низоми антропонимияи Кӯлоб 4 адад номҳои модарони паёмбарон дар истифода аст: *Марям* (*Maryam*) *Мария*, *модари Исои Масех*, *Омина* (*Āmina*) *модари Муҳаммад* (с), *Ҳочар* (*Hājar*) *модари И smoил*, *Соро* (*Sārā*) *модари Исҳоқ*.

Қисми муайяни номҳои асли то ҳанӯз алоқаи хешро бо апеллятивҳое, ки омили эҷоди онҳо шудаанд, накандаанд. Ба ин маънӣ антропонимҳо одатан аз рӯйи вобастагиашон ба калимаҳои семантикаи муайяндошта чудо мешаванд: ададӣ, асбобу ашёӣ, геологӣ, динӣ, қайҳонӣ, олами ҳайвонот, сифатӣ (зоҳирию ботинӣ), тақвимӣ, топонимӣ, тотемию набототӣ, унвонӣ, феълӣ, хешутаборӣ, ҳодисаҳои табиат, этникӣ ва ғайра.

Ададӣ: Ягона (*Yagāna*), Чорӯ (*Čāri*), Чориқул (*Čāriqul*), Панҷӣ (*Panji*), Шаша (*Šaša*);

Асбобу ашёвӣ: Достак (*Dāstak*), Достӣ (*Dāsti*), Табар (*Tabar*), Теша (*Teša*), Чорӯб (*Jārub*);

Геологӣ: Гавҳар (*Gavhar*), Нигина (*Nigina*), Нуқра (*Nuqra*), Садаф (*Sadaf*), Сангин (*Sangin*);

Динӣ: Худоӣ (*Xudoei*), Худодод (*Xudoydod*), Додихудо (*Dādixudo*);

Қайҳонӣ (ҷирмҳои осмонӣ): Маҳтоб (*Mahtāb*), Мехрӯ (*Mehri*), Ноҳид (*Nāhid*), Офтоб (*Oftāb*), Ҳуршид (*Xurshed*);

Олами ҳайвонот: Гургак (*Gurgak*), Қумрӯ (*Qumri*), Достак (*Dāstak*), Зогак (*Zāgak*), Лочин (*Lāčin*), Тӯмӯ (*Tuti*), Шаҳбоз (*Šahbāz*), Шер (*Šer*), Шерак (*Šerak*), Шерзод (*Šerzād*), Шоҳин (*Šāhin*);

Сифатӣ: Бӯрак (*Burak*), Катта (*Katta*) /–бӯ (*bi*), –бибӯ (*bibi*), Ҷалер (*Daler*), Доро (*Dārā*), Зард (*Zard*), Зардак (*Zardak*) //Зардон (*Zardān*), Зебо (*Zebā*), Қабуд (*Kabud*), Маъда (*Mayda*), Нагзак (*Nagzak*), Некрӯз

(*Nekruz*), *Oроста* (*Ārāsta*), *Пирак* (*Pirak*) //*Пирон* (*Pirān*), *Пардагул* (*Pardagul*), *Холдор* (*Xoldār*), *Хушибахт* (*Xušbaxt*), *Шаҳноз* (*Šahnāz*), *Шаҳром* (*Šahrām*);

Тақвимӣ: *Баҳор* (*Bahār*), *Наврӯз* (*Navruz*), *Ҷумъа* (*Jum'a*); *Ҷумъабоӣ* (*Jumaboy*), *Ҷумъаҳон* (*Jum'ahon*), *Асад* (*Asad*);

Топонимӣ: *Багдод* (*Bagdād*), *Бадаҳион* (*Badaxšān*), *Бухорӣ* (*Buxāri*), *Зарафшион* (*Zarafšān*), *Иронбӯй* (*Irānbi*) //*Эронбӯй* (*Erānbi*), *Кулобӣ* (*Kulābi*), *Шаҳри* (*Šahri*), *Чомӣ* (*Jāmi*);

Тотемию набототӣ: *Анор* (*Anār*), *Бунафшиа* (*Bunafša*), *Гул* (*Gul*), *Гулафзо* (*Gulafzā*), *Гулхумор* (*Gulxumār*), *Гулчехра* (*Gulčehra*), *Лола* (*lāla*), *Hop* (*Nār*), *Ҳаскаш* (*Xasraš*), *Ҳоркаш* (*Xārkaš*), *Ҳошок* (*Xāšāk*);

Унвонӣ: *Почо* (*Pāčā*) //*Пошио* (*Pāšā*), *Раис* (*Rais*), *Вазир* (*Vazir*), *Бргад* (*Bōrgad*);

Феълӣ: *Басандা* (*Basanda*), *Басбӣӣ* (*Basbibi*), *Басгул* (*Basgul*), *Басонат* (*Basānat*), *Истад* (*Istad*);

Хешумтаборӣ: *Акаҷон* (*Akajān*), *Амак* (*Amaki*), *Бибӣ* (*Bibi*), *Бибигул* (*Bibigul*), *Бобо* (*Bābā*), *Бобоҳон* (*Bābāxān*), *Додарбек* (*Dādarbek*), *Додоҷон* (*Dādājān*), *Момагул* (*Māmagul*);

Ҳодисаҳои табиат: *Барфак* (*Barfak*), *Борон* (*Bārān*), *Насим* (*Nasim*), *Шамол* (*Šamāl*);

Чинсӣ: *Мардон* (*Mardān*);

Этниқӣ: *Афғон* (*Afgān*), *Ориёна* (*Āriyāna*), *Ӯзбакбӯй* (*Uzbakbi*).

Вижагиҳои муҳталиф доштани гурӯҳҳои мазкури антропонимӣ бори дигар собит месозад, ки номҳои бо апеллятив вобаста дар антропонимияи тоҷик чӣ гуна нақши асосӣ доранд. Қобили зикр аст, ки миқдори онҳо бо таъсири дини ислом ва забонҳои арабӣ, туркӣ – ўзбекӣ ва русио байналмилалӣ ҳамчунин аз ҳисоби номҳои дар даҳсолаи охир аз нав тавлидёфтai бостонӣ ба дараҷаи муайян зиёд гардидаанд.

Аксарияти номҳои бо апеллятив вобаста решаҳои иҷтимоии худро доранд. Аз давраҳои қадим дар ҳалқи тоҷик назариёти диниву тотемӣ

мавқеи асосиро ишғол менамуд. То имрұз расму ойинҳои маҳсуси номгузорӣ мавҷуданд, ки бо қувваи фавқуттабии сухан алоқаи зич доранд. Чунончи, бо мақсади дарозумриву саломатӣ ва ҳифзи фарзанд аз қувваҳои бадӣ – чашми бад, хавфу хатар, инсу чинс ба навзод номҳои назарногири безеб мегузоранд, ки аксарият аз тотемаҳо иборатанд:

Мардона: *Гургак (Gurgak), Гургалӣ (Gurgali), Шоҳин (Šāhin), Зоғак (Zāgak), Сангалӣ (Sangali), Сангак (Sangak), Табар (Tabar), Теша (Teša), Ҳаскаш (Xasraš), Хоркаш (Xārkaš), Ҳошок (Xāšār);*

Занона: *Сангча (Šangča), Санҷагул (Sangčagul).* Қисме аз ин номҳо на танҳо рамзи амният, балки маънои саломатӣ, дарозумрӣ, чусту ҷолоқӣ, устуворӣ ва ба аломату нишонае доро будан дорад. Чунончи, номҳои *Гург (Gurg), Гургак (Gurgak), Гургалӣ (Gurgali)* ба навзоде низ гузошта мешавад, ки бо дандон тавлид ёфтааст ё бо мақсади дарозумрӣ, чусту ҷолоқӣ, устуворӣ (мисли гург) аз даҳон ё пӯсти гурги қушташуда гузаронида шудааст.

Агар дар оила навзод бимирад, барои нигоҳ доштани ҳаёти навзоди минбаъда номҳои *Истад (Istad), Истам (Istam) (мардона), Умриниссо (Umrinissā), Истадой (Istadā Y) (занона)* мегузоранд.

Дар мавриде ки дар оила пайиҳам духтар ба дунё меояд, вале волидон интизори писар мебошанд, то ки минбаъд писар тавлид шавад, духтари навзодро *Басанда (Basanda), Басгул (Basgul), Басбӣ (Basbi), Басонат (Basānat)* номгузорӣ менамоянд. Агар боз духтар хоҳанд, *Бозгул (Bāzgul)*.

Дар баробари ин ҳангоми номгузорӣ аломату нишона, вақт ва ҳолату вазъиятҳои гуногуни тавлид ба назар гирифта мешаванд:

1.Кӯдак бо парда ё ҳамроҳак ба дунё омадааст:

Мардона: *Парда (Parda), Пардабой (Pardaboy), Ҳамро (ҳ) (hamro (h), Ҳамрохон (hamrāxān)). Номи Ҳамро (ҳ) (Hamrā (h) ва номҳои бо ин ҷузъ соҳташуда бо мақсади бо яке аз наздикон ҳамроҳ шудан низ гузошта мешавад, ки муродифи он Ҷӯра (Jura) /–бек (–bek), –бой (bāy), –қул (–qul), –хон (–xān) аст.*

Занона: *Пардагул (Pardagul), Ҳамро (ҳ) [Hamrā (h)].*

2. Вақту замони тавлиди кұдак:

Мардона: *Наврұз* (*Navruz*), *Құмъа* (*Jum'a*), *Чилла* (*Čilla*), *Гурез* (*Gurez*);

Занона: *Баҳор* (*Bahor*), *Рұзигул* (*Ruzigul*) (хангоми гул ё мохи Рамазон ва ё рұзона). Номи мазкур ба сабаби хангоми тавлиди кұдак дар оила рух додани ягон ҳодисай хуш низ гузошта мешавад. 3. Макони тавлиди кұдак: *Девлох* (*Devlāx*) мардона.

Яке аз қадимтарин ва паҳншудатарин номгузорың дар бештари забонҳои дунё эътиқод ба қувваи мұғызызаовари адад мебошад. Чунин тариқи номгузорың барои забонҳои ҳиндустанӣ, сомӣ, туркӣ ва ғ. муштарақ мебошад. Масалан, Аввалмо (*Avvalmā*) (*арабӣ – тоҷикӣ*), *Aҳад* (*Ahad*) «якум» (*арабӣ*), *Олтӯ* (*Āltī*) «шаш» (*ӯзбекӣ*).

Дар антропонимияи Құлоб номҳои аз ададҳои 4, 5, 6 ва муродифи онҳо ташкилёфта вомехӯранд, ки асосан чандум будани фарзандро аз ҷиҳати тартиби тавлид нишон медиҳанд: Мардона: *Чорӣ* (*Čāri*), *Чорибек* (*Čāriber*), *Чорибой* (*Čāriboy*), *Панҷӣ* (*Panjī*), *Шаша* (*Šaša*); Занона: *Ягона* (*Yagāna*).

Гоҳо ба сабаби бо ангушти зиёдатың тавлид ёфтани кұдак ва ба шарафи зодрӯзи яке аз наздикон низ гузошта мешавад: *Шаша* (*Šaša*), *Чила* (*Čilla*) мардона. Ҳамин тариқ, тибқи эътиқоди мардум ном маҳз мувофиқи маънояш ба соҳибаш таъсир мерасонад.

Муносибатҳои лугавӣ – маънои гурӯҳҳо. Дар ин баҳш масъалаи ифода ва таҷассуми муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ, маънавиу ахлоқӣ, психологӣ нисбат ба соҳтори семантикаи антропонимияи Құлоб баррасӣ ҳоҳад шуд. Ин баҳш ба якчанд зербахш ҷудо мешавад, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни ин масъала баррасӣ мегарданд. Номҳое, ки ифодагари муносибатҳои волидайн нисбат ба фарзандон; меҳру муҳаббати онҳо, лутфу меҳрубонӣ ва нияту ормонҳо мебошанд: Муҳаббат, ишқ, садоқат, меҳр; *Мунаввар* (*Munavvar*) – «равшан», «дурахшон», «нурофкан»; *Саодат* (*Saādat*) – «баҳт», «хушбахтӣ» а) хурсандӣ, шодӣ, хушнудӣ, суур,

назокат, лутфу марҳамат, меҳру муҳаббат: *Шодӣ* (*Šādi*), *Ҳаёт* (*Hayāt*).; б] эҳсосот: *Бозгул* (*Bāzgul*), *Зиёда* (*Ziyāda*). Номҳое, ки назокат, зебой ва хушбӯиҳои гулҳоро ифода мекунанд: Ёсуман (*Yāsuman*), Райҳон (*Rayhān*), Садбарг (*Sadbarg*), *Муаттара* (*Muattara*), *Санавбар* (*Sanavbar*), *Нилуфар* (*Nilufar*), *Сиёвуши* (*Siyāvuš*), *Сияҳғӯши* (*Siyahguš*), *Лола* (*Lāla*).

Гурӯҳҳои луғавӣ – маъноии ифодагари хосиятҳои берунию даруниӣ, аломату нишонаҳои инсон. Муносибатҳои ахлоқию маънавӣ бо антропонимҳое вобастаанд, ки зергурӯҳи луғавӣ–маъноии дезидеративҳо – номҳо нияту ормонҳо, ки пайдоишу баромади онҳо бо тасаввуроту эътиқодот ва бовариҳои ниёкони мо марбутанд. Дар асосу заминаи чунин номҳо ғояи нияту ормонҳои волидайн нисбат ба фарзандон нуҳуфтаанд: а) умри дароз, сиҳатию саломатӣ. Дар мардуми тоҷик асоси «*Санг*» (*Sang*) ва муштақоти он дар таркиби номҳои занонаю мардона вомехӯранд: *Сангимо* (*Sangimā*), *Сангин* (*Sangin*), *Санг* (*Sang*), *Сангон* (*Sangān*), *Сангмуҳаммад* (*Sangmuhammad*). Номҳое, ки бо асоси «пӯлод» (Пӯлод) алоқаманданд низ хеле маъруфанд: *Пӯлод* [*Pulād*] як метали хеле гаронарзиш ва сахту мустаҳкам аст. Чунин сифату хосиятҳоро волидайн ба фарзандони худ орзу мекунанд ва *Пӯлод* (*Pulād*) ном мениҳанд. Ба сифати номи шахсон номи ҳайвоноти қавӣ ва зӯрманд низ гузашта мешаванд: *Шер* (*Šer*), *Гург* (*Gurg*). Дар антропонимияи мардуми Кӯлоб муштақоти чунин номҳо низ вомехӯранд: *Алишер* (*Ališer*), *Шерали* (*Šerali*), *Гургали* (*Gurgali*), *Шермуҳаммад* (*Šermuhammad*), *Шермад* (*Šermad*). Дар баробари чунин номҳое, ки часорату далерӣ, нотарсӣ ва устувориро ифода мекунанд, ҳамчунин номҳои арабӣ низ ворид шудаанд: *Музаффар* (*Muzaffar*), *Голиб* (*Ǧālib*), *Ҷаббор* (*Jabbār*) (қудратманд), *Собит* (*Sābit*) (устувор); б) антропонимҳое, ки асоси онҳоро ормону орзухои хушбахтӣ, қудрату ҳокимијат, сарватмандӣ нуҳуфтааст: *Бахтовар* (*Baxtāvar*), *Бахтиёр* (*Baxtiyār*), *Бахтиӣ* (*Baxti*), *Бахтинисо* (*Baxtinisā*), *Хушибахт* (*Xušbaxt*), *Бахтибек* (*Baxtibek*); в) номҳое, ки дар онҳо нияту орзуи зебоию латофат нуҳуфтааст: *Зебо* (*Zebā*), *Зебогул* (*Zebāgul*),

Зебонисо (*Zebānisā*), Гулнора (*Gulnāra*), Гулрӯ́ (*Gulru*), Гулистан (*Gulistān*), Гулбахор (*Gulbahār*), Гулнисо (*Gulnisā*), Гулдаста (*Guldasta*), Гулбегим (*Gulbegim*); г) мұяссаршавī ба мақому چойгоҳи хосаи ҷамъиятī. Ба ин гурӯ́х номхое шомил мешаванд, ки ҷузъу унсурҳои онҳо унвонҳои (титулҳои) ҳокимону қудрату ҳокимијатро ифода мекунанд: Султон (*Sultān*), Амир (*Amir*), Ҳоким (*Hākim*), Шоҳ (*Šāh*), Бек (*Bek*), Амлок (*Amlāk*), Малик (*Malik*).

Зергурӯ́хи луғавī – маънои «номҳои хотиравī». Омилҳои интихоби номҳои ходимон ва шахсону қаҳрамонҳои машҳури таърихиу фарҳангӣ. Номҳои нисбатан машҳуру густаришёфта номҳои ҳокимону шоҳон, сипаҳсолорон, қаҳрамонҳои қиссаҳои ҳаммосавī, шоирону адибон ва мутафаккирон: Анушервон (*Anušervān*), Ҷамшид (*Jāmšēd*), Ардашер (*Ardašer*), Баҳром (*Bahrām*), Ҳусрав (*Xusrav*), Сино (*Sinā*), Фирдавс (*Firdavs*), Сомон (*Sāmān*), Ҳайём (*Xayyām*), Бедил (*Bedil*), Шоҳин (*Šāhin*), Ҷомӣ (*Jāmi*), Ҳофиз (*Hāfiż*), Рустам (*Rustam*), Гурдофариð (*Gurdāfarid*), Рӯдобра (*Rudāba*), Судобра (*Sudāba*). Дар забони тоҷикии мардуми шаҳри Кӯлоб ба ин гурӯ́хи номи одамон чунин антропнимҳо низ дохил мешаванд: Ҳасан (*Hasan*), Ҳусайн (*Husayn*), Муҳаммад (*Muhammad*), Фотима (*Fātima*), Заҳро (*Zahrā*) ҳамчун ҷузъу унсури номҳои мураккаб низ буда метавонанд.

Гурӯ́ҳдои луғавī – маънои антропонимҳое, ки «вазъу ҳолати иҷтимоӣ» –ро ифода мекунанд. Дар байни номҳои мардона гурӯ́хи номҳои ашҳоси хоса ҳам ҷудо шуда меистанд, ки аз нигоҳи баромаду этимология бо рутбаю мақом ва унвонҳои гуногун алоқаманданд: Амир (*Amir*), Мирзо (*Mirzā*), Ҳон (*Xān*), Ҳонҷон (*Xānjān*), Бек (*Bek*), Шоҳ (*Šāh*), Ҳоким (*Hākim*), Султон (*Sultān*), Ҳаким (*Hakim*), Раис (*Rais*), Ҷавлат (*Davlat*), Мамлакат (*Mamlakat*), Қишивар (*Kišvar*). Аксаран номҳои мазкур ба сифати антропоформант (анҷома) дар раванди ташаккули номҳои шахсон дар Кӯлоб баромад мекунанд: Сайидио

(*Sayidšā*), *Ҳакимбек* (*Hakimbek*), *Мұхаммадисо* (*Muhammadisā*), *Алихон* (*Alixān*).

Гурӯҳҳои лугавӣ–маъноии «хосиятҳои ботиниу зоҳирӣ, аломату нишонаҳои инсон» аз се баҳш иборат буда, вижагиҳои алоҳидаи чунин номҳо баррасӣ карда мешаванд. Хосиятҳои зоҳирӣ ва ё аломату нишонаҳои тифл яке аз омилҳои номгузории он мебошад. Ба ин ҷо доҳил мешаванд: 1) ранг: *Қабуд* (*Kabud*), *Сурҳак* (*Surxak*), *Зард* (*Zard*), *Чагир* (*Čagir*) ҷашмқабуд. 2) мавҷудияти хол ва муштақоти ин қалимаю мағҳум: *Холдана* (*Xāldāna*), *Холмурод* (*Xālmurād*), *Холбек* (*Xālbek*), *Холбӣ* (*Xālbi*), *Холмирзо* (*Xālbi*), *Холмад* (*Xālmurād*), *Холмо* (*Xālmā*), *Холдор* (*Xāldār*), *Холмуҳаммад* (*Xālmuhammad*), *Холбибӯ* (*Xālbibi*), *Холбобо* (*Xālbābā*), *Холдана* (*Xāldāna*) 3) вижагиҳои зоҳирӣи бадан (чисм) ва аъзоҳою қисматҳои он: а) ҳаҷму андоза: *Моҳрӯй* (*Māhruy*), *Гулрӯй* (*Gulruy*), *Гулҷеҳра* (*Gulҷehra*), *Рӯҳсора* (*Ruxsāra*), *Майдамо* (*Maydamā*), *Майдагул* (*Maydagul*), *Айниiddин* (*Ayniddin*), *Айнулло* (*Aynullā*), *Мижгонা* (*Mīğāna*), *Абру* (*Abru*), *Дилноза* (*Dilnāza*), *Дилрабо* (*Dilārām*), *Дилором* (*Dilārām*), *Дилангез* (*Dilangez*), *Дилафрӯз* (*Dilafruz*), *Дилоро* (*Dilārām*), *Дилбар* (*Dilbar*), *Дилрабо* (*Dilrabā*), *Зулфия* (*Zulfiya*); 4) монандию шабоҳат бо ҷизе ва ё касе: *Қудрат* (*Qudrat*), *Азим* (*Azim*), *Бузург* (*Buzurg*); 5) тавсифи ҷисмонӣ ва ё физиологии инсон: *Пир* (*Pir*), *Пирмуҳаммад* (*Pirmuhamad*), *Пирали* (*Pirali*), *Ҷавон* (*Javān*), *Ҷовидон* (*Jāvidān*).

Зербахши лугавӣ–маъноии «хосиятҳои ботинӣ ва тарзи рафткор», ки сифату хислатҳои маънавию ахлоқии инсонро ифода мекунанд: *Нагзибек* (*Nağzibek*), *Нагзибегим* (*Nağzibegim*), *Хубон* (*Xubān*), *Нагзигул* (*Nağzigul*), *Оқил* (*Őqil*), *Оқила* (*Őqila*), *Сабур* (*Sabur*), *Собир* (*Sābir*), *Замир* (*Zamir*), *Шариф* (*Şarif*), *Шарифа* (*Şarifa*), *Шарофат* (*Şarāfat*), *Комил* (*Kāmil*), *Комила* (*Kāmila*), *Қобил* (*Qābil*), *Қобила* (*Qābila*), *Солеҳ* (*Sāleh*), *Солеҳа* (*Sāleha*), *Покиза* (*Pākiza*), *Покизамо* (*Pākizamā*), *Тозагул* (*Tāzagul*), *Ороста* (*Őrāsta*), *Мехрӯй* (*Mehri*), *Мұхаббат* (*Muhabbat*), *Шафқат* (*Şafqat*).

Гурӯҳҳои луғавӣ–маъноии «касбӣ–вазифавӣ» ва шуғлии инсон». Номҳои ифодагари касбӣ–вазифавӣ ва шуғлии сокинони Кӯлоб дар низоми антропонимияи сокинони Кулоб ба тариқи густарда мустаъмаланд. Асосан ин номҳо аз ҳисоби тахаллусу лақабҳое ташаккул меёбанд, ки касбу кор, шуғлу машғулият ва вазифаро ифода мекунанд, аммо онҳо дар марҳилаи муайяне метавонанд, пурра ба номи аслии инсон мубаддал гашта монанд. Бояд афзуда шавад, ки аксаран онҳо ба формантҳои (анҷомаҳои) антропонимсоз мубаддал гаштаанд: *Гулҳоҷа* (*Gulxājā*), *Ҳочибек* (*Hājibek*), *Ҳочиали* (*Hājiali*), *Пирмуҳаммад* (*Pirmuhammad*), *Имомназар* (*Imāmnazar*), *Усто* (*Ustā*), *Устоали* (*Ustāli*), *Подабон* (*Pādabān*).

Гурӯҳи калони антропонимҳо «вазъу ҳолати таваллудшавӣ»—ро ифода карда, ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд: 1) «антропоним–геонимҳо», ки бевосита ва мустақиман ба ҷою макони таваллуди соҳиби молики ном ишора мекунанд ва ё аз ҷои баромадану омадани соҳиби ном, аммо дар шароиту муҳити имрӯза онҳо ба антропоформантҳо ва ё антропоасосҳо мубаддал гаштаанд: *Қобулӣ* (*Kābulī*), *Кӯлобӣ* (*Kulābi*), *Зарафион* (*Zarafšān*), *Ҳисорӣ* (*Hisāri*), *Мадина* (*Madīna*), *Бухорӣ* (*Buxāri*), *Бадаҳион* (*Badaxšān*), *Хурӯсон* (*Xurāsān*) /*Хирӯсон* (*Xirāsān*), *Мисралӣ* (*Misralī*); 2) вақт ва замони таваллуд. Номи вақт, марҳила ва замону давраи таваллуд ҳамчун асос барои муштақоти маъноии номҳои ашхос дар Кӯлоб хеле мустаъмал аст. Зимнан асосу заминай зехнӣ (ақлонии) чунин номҳои шаҳсон замони таваллуди соҳиби ном маҳсуб аст: *Баҳор* (*Bahār*), *Гулбаҳор* (*Gulbahār*), *Сабзамо* (*Sabzamā*), *Сабзагул* (*Sabzagul*), *Наврӯз* (*Navruz*), *Барфимо* (*Barfīmā*), *Ғунҷагул* (*Ğunçagul*), *Лола* (*Lāla*), *Сиёвуши* (*Siyāvuš*), *Барғӣ* (*Bargi*), *Баргимо* (*Bargimā*), *Баргигул* (*Bargigul*); 3) «тартиби таваллуди инсон»: *Аввалмо* (*Avvalmā*), *Охирмо* (*Őxirmā*), *Аввалбӣ* (*Avvalbi*), *Кенча* (*Kenjāmatā*), *Кенҷамо* (*Kenjāmatā*); Дар низоми антропонимияи Кӯлоб чунин номҳо каммаҳсуланд; 4) «шароити зисти соҳибони ном»: ин навъи номҳо антропонимҳои аз лақабу тахаллус ташаккулёфтаро дар бар мегиранд, ки шароиту муҳит ва ҳолати иқтисодӣ,

иҷтимоии соҳибони номро ифода мекунанд: *Бой* (*Bāy*), *Боймуҳаммад* (*Bāymuhammad*), *Боймурод* (*Bāymurād*), *Боймад* (*Bāymad*), *Гадобегим* (*Gadābegim*), *Гадойбӣ* (*Gadāybī*), *Боймирзо* (*Bāymirzā*), *Мирзобой* (*Mirzābāy*), *Гадо* (*Gadā*), *Фақер* (*Faqer*), *Ғани* (*Ḩani*), *Доро* (*Dārā*), *Давлатманд* (*Davlatmand*), *Гадомад* (*Gadāmad*), *Гадомуҳаммад* (*Gadāmuhammad*) ва аксаран тағири шаклу маъно карда, ҳатто ба вазифаи анҷомаҳои (формантҳои) калимасозӣ ҳам баромад мекунанд: *Ҷумъабой* (*Jum'abāy*), *Гадойбӣ* (*Gadāybī*).

Гурӯҳҳои луғавӣ-маъноии ашёҳо. Ба ин гурӯҳи номҳо антропонимҳое дохил мешаванд, ки номҳои навъҳои гуногуни ашёҳо ва олот асос барои номгузории тифлон гаштаанд: *Тилло* (*Tillā*), *Пӯлод* (*Pulād*), *Зумрад* (*Zumrad*), *Нуқра* (*Nuqra*), *Алмос* (*Almās*).

Гурӯҳҳои луғавӣ – маъноии антропоним–зоонимҳо. Ба ин гурӯҳ антропонимҳое дохил мешаванд, ки иборат аз номи ҳайвоноте ҳастанд, ки як навъ муқаддас ва ифтихорӣ шуморида шуда, урфу одатҳои мардумӣ бо онҳо вобастаанд: *Шер* (*Šer*), *Гург* (*Gurg*), *Шералӣ* (*Šeralī*), *Алишер* (*Ališer*), *Шермуҳаммад* (*Šermuhammad*) /*Шермад* (*Šermad*), *Гургалӣ* (*Gurgali*), *Қумрӣ* (*Qumri*), *Товус* (*Tāvus*), *Марҷон* (*a*) (*Marjān* (*a*)), *Шаҳбоз* (*Šahbāz*), *Шоҳин* (*Šāhin*), *Тутӣ* (*Tuti*), *Булбул* (*Bulbul*), *Парасту* (*Parastu*), *Хубон* (*Xubān*).

Гурӯҳҳои луғавӣ – маъноии антропоним–астронимҳо. Дар ин баҳш номи ҷисму ҷирмҳои осмонӣ баррасӣ мегарданд, ки асоси антропонимҳо мебошанд: а) астронимҳо: *Ситора* (*Sitāra*), *Сайёра* (*Sayāra*); б) номи ғурӯҳи ҷисму ҷирмҳои осмонӣ (астронимҳо): Зуҳра (*Zuhra*), Зуҳал (*Zuhal*).

Гурӯҳҳои луғавӣ – маъноии падидаҳои табиӣ. Дар ин баҳш номҳои ифодагари падидаю зуҳуроти табиӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд: *Борон* (*Bārān*), *Зилзила* (*Zilzila*), *Барфак* (*Barfak*), *Барфимо* (*Barfimā*), *Жола* (*Jāla*), *Бодалӣ* (*Bādali*), *Шамол* (*Šamāl*), *Насим* (*Nasim*)

§2.2. Чандомади антропонимҳо

Ҳалли масъалаи мазкур дар муайян кардани вижагиҳои марбути низоми забони тоҷикӣ аҳамияти хешро доро мебошад, зоро мардуми ин шаҳру атрофи он тавассути барҳӯрди миллатдӯстиаш тамоми васоити забониро барои комёбии афкори меҳанпарастию эҳёи суннатҳои меҳани воҳиди Тоҷикистон ва гиромидошти забони волои форсӣ (дарӣ, тоҷикӣ) истифода кардааст. Аз ин барҳӯрд ба низоми номвожаҳои Кӯлоб наздик шавем, ба ҳамин натиҷа ноил мегардем, ки теъдоди фаровони ин номвожаҳо аз рӯйи баромади забониашон мансуби забони форсии тоҷикӣ ё номвожаҳои асил марбут мебошанд. Ин гурӯҳи номвожаҳо аз рӯйи миқдор мақоми аввалиндараваро ишғол мекунанд ва дар маҷмӯъ аз 1500 адад номҳо қариб 75–85%–ашон баромади тоҷикӣ (эронӣ), арабӣ, туркӣ – муғулӣ, яхудӣ дошта, 15 %–ашон мансуби қадом забонанд, муайян кардан ғайриимкон аст, аз қабили *Сипаргис* (*Sipargis*), *Барда* (*Barda*) ва ғайра. 20–30 %–и номвожаҳои Кӯлобро унсурҳои иқтибосӣ, ба вижа арабӣ: *Аббос* (*Abbās*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Алӣ* (*Ali*), *Бадал* (*Badar*), *Қайс* (*Qays*), *Ибни Ҳорис* (*Ibni Hāris*), *Молик* (*Mālik*) ва ғ., туркӣ – ӯзбекӣ: *Юлдош* (*Yuldāš*), *Эгамбердӣ* (*Igamberdi*), *Қарахон* (*Qaraxān*), *Хотун* (*Xātun*), *Хон* (*Xān*) ва ғ., юнонӣ: *Искандар* (*Iskandar*), *Исо* (*Isā*), яхудӣ *Юнус* (*Yunus*), *Илёс* (*Ilyās*), *Марям* (*Maryam*), *Иброҳим* (*Ibrāhim*), *Мусо* (*Musā*), *Исройл* (*Isrāil*), *Исмоил* (*Ismāil*) ва ғ. ташкил медиҳанд.

Баррасии чандомади номвожаҳои Кӯлоб нишон дод, ки дар байни онҳо *Баҳром* [*Bahrām*], *Беҳрӯз* [*Behruz*], *Далер* [*Daler*], *Рустам* [*Rustam*], *Ҷамшид* [*Jamshed*], *Хуршид* [*Xurshed*], *Парвиз* [*Parviz*] дар мақоми аввал қарор гирифта, дар байни мардум маъруфияти зиёд доранд. Барои баррасии чандомади номвожаҳои Кӯлоб дар зер ҷадвале пешниҳод мегардад ва маводи он имкон медиҳад, ки ин мавзузъ возех арзёбӣ гардад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Корбасти номвожаҳои серистеъмоли тоҷикии Кӯлоб

№	Номвожаҳо	Баромади забонӣ	Чандомади номвожаҳо	Мавқеи номвожаҳо

1	Рустам [Rustam]	форсии тоҷикӣ	644	1
2	Сұхроб [Suhrāb]	форсии тоҷикӣ	610	2
3	Парвиз [Parviz]	форсии тоҷикӣ	536	3
4	Баҳром [Bahrām]	форсии тоҷикӣ	524	4
5	Сиёвуш [Siyāvuš]	форсии тоҷикӣ	514	4
6	Далер [Daler]	форсии тоҷикӣ	508	5
7	Фариудун [Faridun]	форсии тоҷикӣ	502	6
8	Фарҳод [Farhād]	форсии тоҷикӣ	488	7
9	Бежан [Bejan]	форсии тоҷикӣ	474	8
10	Исфандиёр [Isfandiyār]	форсии тоҷикӣ	442	9
11	Искандар [Iskandar]	Юнонӣ	414	15
12	Ардашер [Ardašer]	форсии тоҷикӣ	388	16
13	Хусрав [Xusrav]	форсии тоҷикӣ	362	24

Тавре ки маводи ҷадвали 1 гувоҳӣ медиҳад, дар байни ин номҳо, ки аз рӯйи ҷандомади хеш дар он мутаносибан ҷойҳои муайянро ишғол кардаанд, аксари номҳо баромади форсии тоҷикӣ дошта, танҳо якчанд ном таъриҳан мансуби забонҳои юнонӣ ва яҳудӣ буда, дар шакли талафғузи аслиашон *Искандар* (*Iskandar*), *Исо* (*Isā*), *Иброҳим* (*Ibrāhim*), *Исроил* (*Isrāil*), *Исмоил* (*Ismāil*) ба забони мардуми Қӯлоб роҳ ёфтаанд.

Тавре ки зикр гардид, дар Қӯлоб як төъдоди муайянни номҳои иқтибосӣ корбаст шудаанд ва онҳо аз рӯйи ҷандомади худ дар номномаи мардум якнаво мавқеъ надоранд. Дар байни ин қабил номвожаҳо мақоми аввалро аз рӯи машҳурияту серистеъмолӣ номи Искандар (юн.қадим *Alexandros<alexien* (муҳофизат кардан), *aner* (инсон, одам, мард) – «ҳомии одамон» ишғол мекунад.

Гурӯҳи дигари ин гуна номвожаҳо сирф иқтибосӣ маҳсуб меёбанд. Масалан, *Шамс*–*уд*–*дин* (*Šamsuddin*), *Наср*–*уд*–*дин* (*Nasruddin*), *Нур*–*ул*–*ло* (ҳ) (*Nurullā*) (ҳ), *Шамс*–*ул*–*ло* (ҳ) (*Šamsullā* (ҳ) ва ғайраҳо. Бояд зикр кард, ки ин зумра иқтибосот дар шаҳри Қӯлоб ва атрофи он ба тариқи фаровон истифода шудааст ва ин барҳурд натиҷаи пуштибонию роҳандозии равияи эҳёи суннатҳои таърихию забонии ниёкони мо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, солҳои охир дар забоншиносии тоҷик омӯзиши

номвожаҳои ашхос, умуман осори матбӯъ, аз он ҷумла бадеӣ, маҳсусан, ривоҷ ёфта, боиси ташаккули як соҳаи нави он – ономастика (номшиносӣ) гардид, ки аз вижагиҳои рушди илми забоншиносии тоҷик дар охири асри XX ва оғози садаи XXI маҳсуб меёбад; 1) Антропонимияи Кӯлоб аз ҷумлаи масоилест, ки то ба ҳол мавзуи мушаҳҳаси таҳқиқот қарор наёфтааст. Аз ин рӯ таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши ин зуҳороти забонӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар заминаи ҳудуд ва минтаقاҳои алоҳидаи маъмурий дар бораи вижагиҳои низоми номвожаҳои ашхоси ниёкони хеш маълумоти амиқ пайдо намоем; 2) Маводи мавриди таҳқиқ шаҳодат медиҳад, ки антропонимияи Кӯлобро аз рӯйи мансубияти забониашон ба гурӯҳҳои мазкур тасниф намудан имконпазир аст: а) антропонимҳои тоҷикӣ (эронӣ); б) антропонимҳои арабӣ; в) антропонимҳои туркӣ – муғулӣ; г) антропонимияи юнонӣ; ғ) антропонимияи яҳудӣ ва д) антропонимияи забонашон номуайян; е) соҳтори антропонимияи Кӯлоб муҳталиф буда, таҳқиқи мо мавҷудияти гурӯҳҳои зерро собит месозад: – антропонимияи сода Бежан (Вејан), Парвиз (Parviz); – антропонимияи соҳта: *Собира* (*Sābīra*), *Шамсия* (*Šamsiya*), *Балҳӣ* (*Balxi*), *Меҳрӣ* (*Mehri*), *Хайрӣ* (*Xayri*); – антропонимияи мураккаб ё антропоним – композит: *Гулнор* (*Gulnār*), *Гулишир* (*Gulšir*), *Меҳроб* (*Mehrāb*), *Хуршед* (*Xurshed*), *Ҷамишед* (*Jamšed*). Дар байни антропонимияи Кӯлоб мақом ва мавқеи аввалро аз лиҳози теъдод антропонимияи эронӣ ишғол мекунад. Антропонимияи арабии Кӯлоб бошад, аз рӯйи теъдод дар ҷойи дувум мебошад; 1) Антропонимияи ғайриэронӣ (иқтибосӣ) – и Кӯлоб, асосан, ба қонуниятҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гаштааст; 2) Дараҷа ва истифодаи номҳо дар Кӯлоб якнаво набуда, дар ин замана муайян кардани ҷандомади онҳо аҳамияти вижа дорад. Номҳои аз ҳама маъруфтари ни аҳолии Кӯлоб *Рустам* (*Rustam*), *Суҳроб* (*Suhrāb*), *Ҷамишед* (*Jamšed*), *Парвиз* (*Parviz*), *Баҳром* (*Bahrām*), *Некрӯз* (*Nekruz*) маҳсуб меёбанд, ки дар байни мардум хеле серистеъмоланд.

§2.3. Җузъҳои (патронимҳои) сермаҳсули антропонимсоз

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии ғанӣ гардидан, рушду такомули забон ва таркиби лугавии он мебошад. Маҳз роҳҳо ва воситаҳои муҳталифи калимасозӣ аст, ки дар забон калимаҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд ва ин имконият медиҳад, ки соҳибону моликони забон фикри худро бо тамоми нозукиҳояш баён созанд. Яке аз роҳҳои асосии ташаккули номҳои нав калимасозӣ мебошад. Маҳз калимасозӣ аст, ки микдори антропонимҳо меафзояд. Дар бораи калимасозии антропонимия дар забоншиносии русу мардумони дигар таълифоти фаровоне мавҷуд аст. Ин ҷиҳати масъала то қунун дар антропонимиқаи тоҷик камтар мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар забоншиносии тоҷик дар атрофи антропонимияи забони тоҷикӣ чанд таҳқиқоти комил, аз қабили таълифоти илмӣ – таҳқиқотии олимону муҳаққиқони номшинос О.Фафуров, Ш.Ҳайдаров (Ҳайдарӣ), Р.Шоев, С.Ю.Абодуллоева, М.Аюбова, О.Маҳмадҷонов, Ф.Т.Давлатова, Шаҳбози Рустамшо ва ғайраҳо интишор ёфтаанд, ки ичмолан дар бораи калимасозии таркиби номвожаҳо баррасиҳо сурат гирифтааст.

Азбаски калимасозии номҳои тоҷикӣ роҳҳо ва воситаҳои гуногун доранд ва дар ин ҷо таҳқиқ қардани ҳамаи онҳо аз имкон берун аст, мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки танҳо дар бораи морфемаҳои лексикии номсоз ё бо ибораи дигар, ҷузъҳои сермаҳсули антропонимсоз маълумот дижем.

Ҳаминро ба инобат гирифтан лозим аст, ки номҳое, ки дар мавриди истифода қарор доранд, таърихи хеле қадимаи истифода доранд ва аксари ин номҳо, аз зумраи *Сиёвуши* (*Siyāvuš*), *Ардашер* (*Ardašer*), *Парвиз* (*Parviz*), *Баҳром* (*Bahrām*) ва ғайраҳо қабл аз ташаккули забони тоҷикӣ ва давлати Сомониён низ бо шаклҳои пешинаашон мавриди истифода буданд. Тавре ки профессор А.Л.Хромов зикр кардааст, «маъхази кӯҳантарини топонимҳои эронӣ «Авасто» мебошад ва қисми асосии топонимҳо дар «Яштҳо»-и «Видевдат» дида мешавад» [146]. Пас ба хулосае омадан

мумкин аст, ки маъхази куҳантарини антропонимияи Кӯлоб ва умуман номвожаҳои тоҷикӣ ва дар маҷмӯъ эронӣ «Авесто» будааст.

Сарчашмаҳои дигари бостоние, ки дар онҳо номҳои аҳолии Кӯлоб вомехӯранд, навиштаоти Ҳахоманишӣ (катибаҳои Бесутун, Тахти Ҷамshed) ва катибаҳои паҳлавӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ номҳои мазкур таърихи дуру дарозе дошта, дар ин муддати таърихӣ бетағиҳир намондаанд ва таҳқиқ кардани онҳо арзиши калони назариявию амалий дошта метавонад.

Бояд мутазаккир шуд, ки ҷузъи бисёр номҳо, аз ҷумла номҳои мураккаб, дар ин муддати дурударози таърихӣ аз маъноҳои аслии худ дур шудаанд ва ё ҳоло он маъное, ки дар ибтидо ифода мекарданд, дода наметавонанд. Чунончӣ, *Хуршед* (*Xuršed*), *Анушервон* (*Anušervān*), *Рустам* (*Rustam*), *Тахмина* (*Tahmina*), *Баҳман* (*Bahman*), *Баҳром* (*Bahrām*), *Парвиз* (*Parviz*), *Ҷамишед* (*Jamšed*), ва монанди инҳо. Дар ин замина Л.С.Пейсиков ибрози ақида мекунад, ки «морфемаи лексикӣ (МЛ) дар калимаҳои dosman, gusfand, xorsid, Xorasan, Anusirvan ва ғайра танҳо таърихан (тавассути истифодаи барҳӯрди этиологӣ) ҷудо кардан мумкин асту ҳалос, дар акси ҳол онҳо калимаҳои сода мебошанд» [92, с.11].

МО ҳам дар рафти таҳқиқ ба мақсади мушаххас кардани ҷузъҳои антропонимияи Кӯлоб нуктаҳои зеринро ба инобат гирифтем: а) дар гузашта дар номҳои мавриди назар ин ҷузъҳо то чӣ андоза мавриди истифода қарор гирифтаанд; б) онҳо дар ҳамон давра қадом маъноро доро буданд; в) ҳоло онҳо дар танҳоӣ дар истеъмоланд ё на.

Зимнан зикр кардан бамаврид аст, ки ҳадафи таҳлили этиологӣ муайян намудани таркиби таърихан ташаккулёфтai калима мебошад ва барои таъйин намудани маънои ҷузъҳои онҳо низ ёрӣ мерасонад.

Дар калимасозии номҳо ҷузъҳои антропонимсоз ё ин ки морфемаҳои лексикӣ мавқеи бениҳоят калонро ишғол мекунанд ва мисолҳои фаровони ҷамъкардаамон аз шаҳри Кӯлоб ва атрофи он исботи ин нуктаю ҳолат мебошад.

Барои осон шудани усули кор ва дар ҳолати зарурӣ ишора кардан ба

номҳои таҳқиқгашта мо усули (принсиби) зеринро интихоб кардем: а) зимни таҳлили ҷузъҳои номсоз ба тартибу низом риоя кардан; б) қабл аз ҳар як номвожаҳои гурӯҳи мавриди омӯзиш рақамҳои ишоратӣ (ба амсоли 2.1, 2.2 ва ғ.) овардан; в) андешаи ин ё он муаллифро оварда, дар қавси қалон номи муаллиф, соли нашри матлаб, мақола ё рисола (монография), агар якчанд асару маколаи дар як сол таълифёфтаи муаллиф истифода бурда шавад, баъди сол «а», «б», «в» гузоштан ва ба саҳифаи он ишора кардан; г) дар мавриди зарурӣ аз сарчашмаҳои дигар шоҳид овардан; г) ҷузъҳои номвожаҳо аз рӯйи имконият таҳлили диаҳронӣ карда мешаванд; д) барои якнаво навиштани номҳо дар ҳолатҳои зарурӣ аз муқаррароти имлои забони тоҷикӣ истифода бурда мешавад.

Антрапонимҳои тоҷикӣ (эронӣ) бо ҷузъи «фар (р) ». *Фар (р)* дар паҳлавӣ (*xvarrah*) (*хура*), дар форсии миёна (*Farrah*) (*фара*) ва дар «Авесто» (*xvarnah*) (*хварна*). Дар «Лугатномаи Деҳҳудо» (45) калимаи «*farr*» чунин тавсиф шудааст: «Фарр, яъне шукӯҳу шуҳрат, фар ва неъмату шарофатманӣ ва дар форсии муосир фарах, фархунда ва фарҳон аз ҳамин асос иборатанд. Ҳамчунин, фарр барои ифодаи маъниҳои нур, равшаниӣ, дураҳшон, хушсурат, нури офтоб, зоҳиршавӣ ва зебоӣ истифода мешавад». *Farr* (*f-a-r-p*) дар лугат шуҳрату шукӯҳ, бузургӣ ва тавоноиро ифода мекунад. Фирдавсӣ чунин нигошта:

Туро донишу ҳушу рой асту фар,

Бар оини шоҳони пирӯзгар.

Фаррухи Сиистонӣ ҳам чунин гуфта:

З–он бару бозу ва з–он дасту дилу фарраву бурз,

З–он ба ҷанг омадан ва қӯшиш бо шерри урён.

Ғайр аз ин, «*farr*» бо талаффузи «*f-a-r-i*» дар паҳлавӣ «*farrera*», дар форси қадим «*farexhiё*» ба маъни фаровонӣ ва кифоят аст. Бо таваҷҷуҳ ба намунаҳои болоӣ ва баррасиҳои лугавӣ, «*farr*» неруи хоса аст, ки саодатмандии кофӣ ва рифоҳи инсонро мефаҳмонад.

Дар фарҳанги қадимаи эронӣ ва забони «Авасто» вожай «*fapp*» ва ё «*xurra*» дар симои «варгана» ва ё «мурғи ҳумо» вомехӯрад. Дар асл «фара» ин ҳамон нури иллоҳӣ аст, ки дар бъзехо медурахшад ва ба он қобилиятҳои беохир мебахшад. Байни «*fapp*» ва «*xurrra*» ба маънни «*xuriшeд*» тафовутҳои лугавӣ мавҷуданд, зоро «*xuriшeд*» ин зуҳороту падидаи нур – зебоӣ ва мукаммалиӣ аст. Байни *fapp//fappa* ва «*par*» алоқаи зич мавҷуд аст. Масалан, вожай «*парвоз*» маънни «*паридан*», «*париҳумой*»–саодатмандӣ, пирӯзӣ ва парвози тезу босуръатро ифода мекунад.

Дар маҷмуъ, «*fapp*» маъниҳои тадбир, андеша, ақл, хирад, нур ва дураҳши зиндагиро ифода мекунад. Мазмуну муҳтавои он, ин раванди ҳаёти инсон, ба балоғат расидан, ироди, ифодаи орзую омол ва майлу ҳоҳишҳои онро мефаҳмонад. Таркиби ду ҷузъ – «*fapp*» ва «*ҳанг*» ба маъниҳои илм, маърифат ва дониш аст. Фарҳанг шоҳи дараҳтеро мефаҳмонад, ки онро ба замин мешинонанд, аммо дар дигар ҷо мерӯяд ва онро боз аз сари нав мешинонанд. Ҷараёну маҷрои обро низ фарҳанг меноманд.

Аз лиҳози маънни истилоҳӣ «*fapp*» посухи эрониҳоро ба кумаку ёрии ниҳонӣ ва зарурати манфиат бардоштан аз таълимоти паёмбарон ифода мекард, ки соҳибону моликони иродай иллоҳӣ худро мешумурданд.

Мирҷалолуддин Казолӣ чунин андеша дорад: «Нури иллоҳӣ яке аз вожаҳои бостонӣ ва машҳур дар фарҳанг ва эътиқодоти динӣ дар Эрони Бостон ва ҷаҳонбинии зардуштиён мебошад. Дар анъанаи зардуштиён му vazzaфоти ҳар як инсон иҷроиши умури иҷтимоӣ ва муғид аст ва бояд он ба ваҷҳи аҳсан иҷро гардад. Ҳамчунин маросимҳо бояд иҷро гарданд ва дигарон низ таълим дода шаванд. Шоҳ бояд душманони мардуми ориёро маҳв кунад. Заминдор бояд дар замин кор кунад. Артиш бояд муҳориба кунад ва тамоми умури мардум арзишҳои хоса динӣ доранд, анҷоми чунин корҳои мувоғики виҷдон дар зиндагии мо кумкк мекунад. Ин дастоварди ҳаёт метавонад замоне анҷом гирад, ки дар тамоми қиширҳои ҷомеа инсонҳо му vazzaфоти худро бе каму костӣ ва аз рӯйи

инсоф ичро кунанд. Ба ин он чиз шаходат медиҳад, ки ҳар як инсон замоне ки гурии «фарр»-ро соҳиб мешавад ва ба ў дар ҳолати ҷамъиятӣ мутобиқат мекунад, ин ба ў кумак мекунад. Шоҳон, хирадмандон, ҳамчунин Зардушт нури хосай «фарр»-и худро доштанд.

Дар Авасто ду навъи «фарр» зикр гаштааст:

1. «*Fapp*» ва «*xurna*»-эронии (*airanem*—*xvarenah*). Пазируфтани он дар тамоми таърихи қиссаҳои Эрон дучор мегардад. Муҳаққиқ Ёҳаққӣ чунин менигород: «Фарри эронӣ дорои тавонӣ, шукӯҳу шуҳрат ва вижагиҳои хосай худ аст—неруи беохиро иллоҳӣ, ки замини Эронро аз душманон ва ғайрэрониён ҳифз мекунад, аз дураҳши ин нур (фарр) замини иронӣ мустақил аст ва дорои неру мебошад, ва душманон неметавонистанд ба он зиён расонанд» [54, с.228].

2. *Нури каёни* (*fapp*) (*kvaenem*—*xvarenah*). Муҳаққиқ Мехрдоди Баҳор менигород: «Ҳаёти инсонҳоро шоҳон ҳифз мекунанд ва неъмати онҳо вобаста ба меҳрубонии Худованд аст ва ин меҳрубонӣ фарри каёни ва шоҳӣ аст, онро фақат шоҳони шоиста моликанд, ин пирӯзии онҳо мебошад. Дар Эрони Бостон фарри иллоҳӣ, омили неъмати фаровон ва неруи шоҳон мебошад. Фарри иллоҳӣ, неъмати фаровон ва ғановату сарват шарти асосии шоҳист. Тибқи назарияи эронӣ шоҳ ва ҳукumat, шоҳигарӣ фарри илоҳист. Ба ибораи дигар, дар қиёс бо мардуми одӣ онҳо намояндагони Худованд дар замин ҳастанд. Ҳар як шоҳ бояд дорои вижагиҳои хосай хеш бошад, ки иборатанд аз: фарри иллоҳӣ, доштани гузашта ва насл. Фарри иллоҳӣ ин вижагии шоҳон дар байни тамоми мардумон аст ва на фақат миёни эрониён, аммо ҳар як шоҳ фарри иллоҳӣ дорад миёни эрониён, ки фарр ва рифоҳи мардум вобаста ба он аст, яъне сифоти шоҳ шарофатмандӣ ва меҳрубонист ва дорои фарри иллоҳӣ будан.

Дар низоми антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он бо ин ҷузъ якчанд номҳо мавҷуданд: *Фарҳод* (*Farhād*), *Фариҷун* (*Faridun*), *Фарангис* (*Farangis*), *Фараҳнуш* (*Farahnūš*), (*Farahnāz*), *Фараҳманд* (*Farahmand*), *Фарруҳ* (*Farrux*), *Фаршеда* (*Farshedā*), *Фармон* (*Farmān*), *Фарзона* (*Farzāna*), *Фаришта* (*Farišta*), *Фариза* (*Farida*), *Фарида* (*Farida*).

Фаридун (Faridun). *Фаридун (firedun) //Фиредун (Firedun) //Фрайдун (Fraydun) //Афредун (Afredun) //Афридун (Afridun)* аслан номи яке аз шоҳони эронӣ буд. *Афредун (Afredun) //Афридун (Afridun)* шаклҳои дигари тағийирёфтаи Фаридун—номи яке аз шоҳони тахайюлии мардумони эронӣ ва яке аз персонажҳои «Шоҳнома»—и Абулқосим Фирдавсӣ аст. Офаридун низ яке аз шаклҳои тағийирёфтаи Фаридун аст [5, с.23–28].

Фаридун (Faridun) //Фрайдун (Fraydun) <дар Авасто Яраётаона, форсии миёна ва *нав Faridun//Fraydun [ғvr [i] «се» ва аётаона «айдун», «чунин»] «се айдун»*, номи се шоҳ аз насли Ҷамшед, Фаридун давраero ифода мекунад, ки дар он Ориёихо ба 3 шоҳа тақсим шуда буданд. Таҳти истилоҳи «тсе айдун» се фарзанди Фаридун – Салм, Тура ва Эраҷ фаҳмида мешавад. *Фарҳод [Farhād].* *Фарҳод* форсии миёнаи – *Frahāt*, форсии нав *Farhod (fra)* «нур», «шафақ», «зебо» ва *hāt* «додан», «нурбахши», «шуҳрат» номи 5 шоҳи *Порт [Паҳлав]*.

Номи афсонавии дӯстдоштаи *Ширин* ва рақиби *Хусрави Парвиз*, ки оид ба он дар адабиёти таърихӣ маълумоти муътамад мавҷуд нест ва фақат дар баъзе китобҳои пешина ҳамчун *Фарҳоди Карим* ёд мешавад, ки муҳандису меъмор буда, якчанд диже замони *Хусрави Парвиз* бунёд кардааст.

Миёни шоҳони ашконӣ ҳамчунин оид ба 5 нафар шахсиятҳо бо номи *Фароотас* (бо талаффузи румӣ) ёд мешаванд, ки талаффузи онҳо дар паҳлавӣ «*Farhot*» ва *Фарҳод* дар забони форсӣ аст. Баъзе муҳаққиқон андеша доранд, ки Фарҳод қаҳрамони афсонавист ва яке аз шоҳони ашконӣ мебошад, ки дар қиссаю ривоёт ҳамчун сипаҳсолор зикр мегардад.

Антропонимҳои тоҷикӣ (эронӣ) бо ҷузъи «шоҳ». Ҷузъи «шоҳ» яке унсурҳое мебошад, ки дар низоми антропонимии тоҷикӣ серистеъмол аст: *Давлатшоҳ (Davlatšāh), Рустамишоҳ (Rustamšāh), Назришоҳ (Nazrišāh), Миронишоҳ (Mirānšāh), Савлатшоҳ (Savlatšāh)* ва дигарон.

Чой ва тартиби истифодаи «шоҳ» дар форсии миёна чунин буд:

1. Баъди номи шоҳон ва ё ҳокимони шаҳрӣ: *Wištāsp šāh, Pābag šāh;*

2. Баъди номи шаҳрҳо ва ё кишварҳо: *Kirmān šāh, Kābul šāh;*

3. Баъди номи қавму қабилаҳо ва ё мардумон: *sakān šāh, kurbān šāh.* Ин усулро метавон ҳамчун идомаи қонунмандиҳои морфологии форсии қадим дар форсии миёна баррасӣ ва арзёбӣ намуд: *Darayawauš>Dārāi šāh»* [120; 208–209].

Дар аксари луғату фарҳанг ва донишномаҳо (энциклопедияҳо) вожаи «шоҳ» чунин маънидод шудааст: 1) шоҳ; 2) номи фигурае дар бозии шоҳмот; 3) сарвар, ҳоким. *Чоншиоҳ* (*Jānšāh*). Бо ин ном аксаран адабиёти таърихӣ ду персонажро инъикос кардаанд: 1) писари ҳокими *Хуросон Баҳравон*; 2) шоҳбонуе, ки гӯё 500 сол умр дидааст. *Gyān<ав.viyana–«чон»,* форсии муосир *jān*. Дар осори динии зардуштӣ «чон» ҳамчун нигаҳбони рӯҳ ва неруи ҳаёт шарҳ дода мешавад: *gyān tan ziwadag dārēd*–«чон (руҳ) чисмо зинда мегардонад». Бинобар ин, дар идеологияи фалсафии зардуштиён «чон» бо «бод» пайванд мегардад: *guān ā wād padwast* «чон (руҳ) бо бод алоқаманд буд». Аз ин рӯ, «шамол (бод)» ҳамчун рамзи чон (руҳ) нигаҳбони бадан (чисм) аст: *wād ziwandag dārēd tan* «бод (шамол) бадан (чисм) –ро зинда мегардонад.

Истилоҳи *jān* баръакси *rawān*, маъмулан, нисбат ба инсоният ва тамоми мавҷуди зинда истифода мегардад. Дар фалсафаи динии зардуштиён чон дар бадани инсон баъди марг ҳамчун бод (шамол) ба нахустмабдаъ ҳамроҳ мегардад. Бинобар ин, густариши чон (рӯҳ) дар мероси зардуштӣ ҳамчун *dagr ziwandagīh īgyān*–«ҳаёти баъдии чон», молику соҳиби абадият ва суботу устуворӣ.

Номвожаҳо бо ҷузъи «арда». Номвожаҳое, ки дар низоми антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб бо ҷузъи «арда» сохта шудаанд, нисбат ба дигар патронимҳои антропонимсози аҳолии Кӯлоб камтар мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки номвожаҳои бо «арда» ташаккулёфта монанди номҳои бо ҷузъҳои дигар шаклгирифта дар низоми номгузории тоисломии ниёконамон мавқеъ ва мақоми хосаро ишғол менамоянд ва дар «Авесто»–ю катибаҳои Ҳахоманишию паҳлавӣ истифода шудаанд. Ба

андешаи муаррихи варзида, профессор Э.А.Грантовский, «арда» яке аз мафхумҳои дини қадимаи ҳиндуаврупоиён мебошад [42, с.394]. Ба ақидаи академик Б.Фафуров, «мафхуми «арта» ҳақиқат, адлу инсоф, тартиботи осмонӣ, ки аксари қавоиди муҳими динӣ ва умуман, тасаввуроти васеътари мафкуравиро муайян мекард, барои ҳам эрониён ва ҳам ҳиндувон муштарак будааст» [36, с.49].

Аз назари сайри таърихӣ ва маъно муҳаққиқон «арда»—ро ба тариқи зайл ба риштаи таҳқиқ қашидаанд: дар форсии қадим *–arta*, «*Авесто*»—*asa*—, веди ҳиндӣ *–rta* ба маънии «*хайру баракати осмонӣ*», «*тартиб ва низоми Илоҳӣ*», [95, с.127] «*нури ҳукумат*» [34, с.47], дар «*Авасто*»—«*artha*» ва «*asa*» ба маънии «*ростӣ ва дурустӣ*», [117,с.10] дар санскрит—*rta* ба маънии «покию муқаддасӣ» ва «*қаҳру хаим*» [75, с.98–100], «имон», «эътиқод» ва «*покдинӣ*» [4,с.57], «*тартиботи Илоҳӣ*» [168,с.170]. М.Пошанг бошад, баромади «*arta*» аз решай авастоии *areta* нишон дода, таъкид мекунад, ки он маънои «*дурустӣ, покӣ*»—ро ифода мекунад [102,с.62].

Тавре ки аз намунаҳои мазкур аён гашт, сайри таърихии «арда» дар давраю марҳилаҳои муҳталифи рушдаш дар забонҳои қадими иронӣ тавассути муҳаққиқон гуногун баррасӣ шудааст. Агар И.М.Оранский «арда»—ро дар «Авесто» «*asa*» қаламдод кунад, Мубад Фирӯз «*artha* ва *asa*» донистааст; Муҳаммад Муин «*arta, areta*»—ро ифодагари мафхуми «арда» донистааст; Кент бошад, «*asa*» ва «*arsta*»—ро ифодагари «арда» медонад [75,с. 89, 168].

Дар заминаи маълумотҳои мутазаккира таърихи таҳаввул ва рушди «арда»—ро чунин қаламдод кардан ба воқеият наздик аст: дар форсии қадим *–арта*, дар «Авесто» *–arata ва asa*, дар катибаҳои паҳлавӣ–арта (*Корномаки Артакшиери Попакон*), дар «Шоҳнома» *–арда*, дар форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ *–арда* (*Арда, Ардашер, Ардавон*) ба маънои «ҳақиқат», «ростӣ», «нур», «шӯълаи осмонӣ». Ин воҳиди лугавӣ (аз арта то арда) табаддулоти зерини овозиро гузаронидааст: «*a*» ба «*a*», «*p*» ба «*p*», «*m*» ба «*d*», «*a*» ба «*a*». Бояд тазаккур дод, ки дар шаҳри Кӯлоб ва атрофи он ба ҷузъи номсоз

(патроними антропонимсоз) –и «арда» якчанд номвожа ба назар мерасад, ки дар зер таҳлили онҳо манзур мегардад.

Ардавон (Ardavan). Шуморатан Ардавон дар байни аҳолии шаҳри Кӯлоб маҳдудтар аст. Ардавон дар «Шоҳнома» ҳаштумин аз шоҳони Ашкониён [9, с.66, 236]. буда, таърихан аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: *арда+вон*. Ин воҳиди лугавӣ дар форсии қадим шакли «*ardavan*» (одил, хушбахт, саодатманд), дар «Авесто» –«*asavan*» (вижагиҳои Арта ё Аша), дар санскрит –«*rtavan*» (росткорию ҳақпаратӣ кардан дар роҳи муқаддаси қонуну ҳуқук) дар паҳлавӣ –«*ardavan*» ва дар «Шоҳнома» Ардавон–ро дорад. Қисми дуюми ин ном «–вон» буда, ҳоло дар шакли «*бон*» ва соҳта аз он «*бонӣ*» дар таркиби калимаю ибораҳои «*богбон*», «*посбон*», «*марзбон*», «*мехрубон*», «*сорбон*», «*боникунанда*», «*ҷӯпон*», «*шубон*», «*бонӣ кардан*» ва амсоли онҳо ба назар мерасад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки «*бон*» дар аксари калимаҳои номбурда маънои мустақили лугавии хешро аз даст дода, дар маҷмӯъ воҳиди рехтаи лугавиро ташкил медиҳад. Дар иртибот ба «*бон*» ва «*пон*» роҷеъ ба ду калима–«*ҷӯпон*» ва «*шубон*» таваққуф намудан ба мақсад мувоғиқ аст. Дар байни муҳаққиқон ҷунин ақида барҷой аст, ки «*шӯбон*» шакли муарраби «*ҷӯпон*» мебошад, зоро дар оғози истифодаи алифбои араб аз ҷониби ниёғони мо бар ивази «*ҷ*» «*ши*» китобат шуда, дар шакли «*шубон*» тавассути осори классикон маҳфуз монда, то имрӯз омада расидааст. Аммо далели маҳз тавассути алифбои араб аз «*ҷ*» ба «*ши*» мубаддал шудан то андозае мубоҳисавӣ буда, воқеият ҳамеша ин фарзияро собит месозад. Масалан, дар таркиби лугавии забони тоҷикӣ як иддай зиёди калимаҳо дар таркиби хеш овози «*ҷ*» доранд, ки то замони мо омада расидаанд (муроҷиат карда шавад; ба моддаҳои ҳарфҳои «*ҷ*», «*п*» – и «Фарҳанги забони тоҷикӣ»). Дар осори классикӣ шубон аз чупон серистеъмол буда, ҳолатҳое низ ба назар мерасад, ки ҳар дуи онҳо дар як матн омадаанд. Масалан, байтеро аз Сайидо барои тасвиби ин фикр меорем:

Гоҳ сулҳ мекунӣ ту ба чупону гоҳ ҷанг,

Гургоштист кори ту пайваста бо шубон [126, с.552].

Тахмин меравад, ки шубон шакли муарраби чупон набуда, балки ҳар дуи онҳо шаклҳои муаррабе бошанд, ки *fsupana*—и қадима сарчашмай собиқаи онҳо бошад.

Ҳамин тариқ, Ардавон дар форсии бостон *Arta-pona* буда, дар паҳлавӣ *Arda-von*, дар «Шоҳнома» *Ардавон* шудааст ва имрӯз ба гунаи Ардавон дар забони форсӣ мавриди истифода аст. Ин номвожа маънои «*бониқунандаи нур*», «*шуъла*», «*ростӣ*», «*адлу ҳақиқат*»—ро дар худ таҷассум намудааст.

Ардашер (Ardašer). Дар гузашта, умуман, *Ардашер (Ardašer)* номи дӯстдоштаи шоҳони Эрон буд. Имрӯз низ ин ном дар байни мардуми форсизабон, баҳусус эрониён, маҳбубияти вежа дорад. Ба ақидаи номшинос О.Фафуров, «онро бештар баъди ба даст даровардани таҳту точи шоҳон ба худ қабул мекарданд» [33, с.47].

Дар «Шоҳнома»—и Фирдавсӣ ашхоси зерин ба ин ном ёд гардидаанд:

- 1) писари Бежан аз ҷумлаи сардорони Луҳрасп;
- 2) писари Гуштосп, ки дар ҷангҳои Эрону Турун байни *Гуштоспу* *Арҷосп* ба ҳалокат расида буд;
- 3) паҳлавони *Гуштосп*;
- 4) номи дуюми писари *Исфандиёр Баҳман*;
- 5) Ардашери Бобакон – сарсилсилаи *Сосониён*;
- 6) бародар ва валиаҳди *Шонур*;
- 7) мубади мубадон дар аҳди *Анушервон*;
- 8) Ардашер, писари *Қубоди Шеруя*, набераи *Хусрави Парвиз* [174, с. 52–53].

Ардашер таркибан мураккаб буда, аз ду ҷузъ иборат аст: *ArOa+xser* (форсии қадим *arta+xsaOriya* ё *arta+xsaOra*) «дорондаи подшоҳии *Арта* (муқ.: *порсии қадим*—*artaxsaO^ca* «Артаксеркс») [97; с.73], дар «*Авесто*»—«*Arthaxsathra*» ба маънои «подшоҳи ростғӯ ва дурусткирдор» [117, с.11], дар форсии бостон—«*ArtaxsaO^ca*» [*artah* ё *ardah*—«муқаддас» ва *xsaO^ca* ё *sahr* дар паҳлавӣ «ба маънии «шаҳриёрий»], яъне «шаҳриёри муқаддас» аст ва ҳамин ном дар паҳлавӣ «*Artaxslr*» ва дар форсии муосир «*Ардашер*»

шудааст [76, с.100]. Инчунин, як идда муҳаққиқон, аз он ҷумла доктор М.Муин номвожай «*Ардашер*» – ро ҷунин маънидод кардаанд: 1) *шахриёри муқаддас*; 2) *шери хашмгин*. Дар маънидоди аввал (шахриёри муқаддас) принсипи таърихӣ – диахронӣ (ё этимологӣ) пурра муроот гардида, ҳолати имрӯза (ё синхронӣ) – и ин номвожа – *Ардашер* дар маънидоди дувум ба асос гирифта шуда, зимни он «шери хашмгин» шарҳ ёфтааст. Маънидоди дувум ба ҳақиқати ҳол мувофиқат намекунад, зоро «шер»-и Ардашер ва «шер»-и номи ҳайвони ваҳшӣ таърихан баромади якнаво надоранд. Инчунин, «арда» – ро дар заминаи имрӯзai забони форсӣ (тоҷикӣ ҳамчунин) «хашмгин» маънӣ баровардан адами маъни аслии он мебошад. Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ бо такя аз афкори Р.Кент таърихи таҳаввули «*Ардашер*» – ро ба тариқи зайл баррасӣ мекунад, ки «ин ном дар порсии бостон–*Artaxsa*^c *a*, эламӣ–*ir*–*tak*–*sa*–*as*–*sa*, юнонӣ–*Artaxerxes* мебошад. Ин ном аз ду ҷузъ дуруст шуда:–*arta*+*xsa*⁵ [0] *a*: *arta* ё арда ба маъни мұқаддас+хшасра ба маъни «шахр» ё «шахриёри» – «шахриёри мұқаддас», «шахриёри менуй» [74, с.145, 171].

Ба назари муҳаққиқи мазкур таҳаввули хшасра ба *sīr* чун муаммоест, зоро «ба ҷои *a0r* (*ahr*) сурати бекоидай *ir*, масалан дар номи *Ardasir* роҳ ёфтааст; армании сосонӣ (*садаи панҷум*)–*Artasir*. Сурати сурёнӣ – *Artasahr* ва *Artasir* ва *Artaxsiragan* аз садаи ҳафтум, ки ачиб менамояд. Паҳлавӣ – *Artaxsir*, сурати қадимтар дар арманиӣ (армании ашконӣ)–*Artases* (дар арманиӣ *s* ба ҷои *xs* омада ва ин нишон медиҳад, ки *xs* факат дар замони силвакихо ва авоили замони ашконӣ ҳанӯз дар ин ном вучуд доштааст), сурати қадимтари паҳлавӣ *Artaxsata* дар садаи савум баъд аз мелод (дар катибаи Ҳочиобод ва Нақши Рустам – шеваи қадимии китоб), ибарӣ – *Artaxsasta* ва *Artaxsaxta*» [74, с.32–33].

Ба ҳамин минвол, Ардашер аз ду қисм ё ҷузъ: *arta* [*арта*] ва *ser* [*шер*] таркиб ёфта, сурати таҳаввули баъдии онҳо ба тариқи зер аст: *ser* [*шер*] дар форсии қадим–*xsā*^c*īya* (*хшасрия*) <**xsā*^c*a* (*хшасра*) <**xsai*^c*a* (*хшайсра*) <**xseh* (*хшех*) <*ser* (*шер*) [57, с.57–58] ва тавъамии ҳар ду ҷузъ (*Арда+шер*) маъни «дорои подшоҳии некӣ, ростӣ, ҳақиқат ва ё Арта»–ро

ифода мекунад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «бех». Дар низоми антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб як гурӯҳ қалимаҳо, ки дар ташаккули номвожаҳои ашхоси «Шоҳнома» саҳм доранд, мақоми хоса доранд. Дар байни ин гурӯҳ қалимаҳо «бех»—ро ном бурдан бамаврид аст. Қобили зикр аст, ки «бех»— то имрӯз маънои таърихии хешро дар шакли қалимаи мустақил, масалан, «бех» ба маънои «хуб» ҳифз намудааст ва табиист, ки дар ташаккули номвожаҳои мураккаб (дар ин маврид бо истифода аз имконоти таҳлили диаҳронӣ муайян кардани ин қабил вандҳои номсоз) иштирок мекунад. Аз ҷумла, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (минбаъд «ФЗТ») қалимаи «бех» ба тариқи зайл тафсир гардидааст: «бех—1: хубтар, нектар, писандидатар: ҳар ки ба ҳас кард қаноат, ҳасест, Беҳталабӣ кун, ки бех аз бех ҳасест (Ҷомӣ); бех шудан – хуб шудан, дуруст шудан; саломат шудан, сиҳат ёфтани: Порсоеро дидам бар қанори дарё, ки заҳми паланг дошт ва ба бех дору бех намешуд (Саъдӣ); 2) одами нек:

Ё беҳонро ба бад биёзурда,
В–он чӣ бех буд, бо бадон карда.

(Саноӣ) [126,с. 180].

Тафсири «ФТЗТ» низ ба шарҳи «ФЗТ» қаробати қавӣ дорад: «бех—1. хуб, нағз, неку, писандида; 2) сиҳат, тандуруст; бех шудан – а) хуб шудан, нек шудан; б) шифо ёфтани, сиҳат ёфтани, саломат шудан» [128,с.200].

Дар «Лугати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»—и устод Айнӣ «бех» ба маъниҳои «тандуруст» ва «хуб» омадааст. Ва имрӯз дар забони тоҷикии адабӣ «бех» («беҳин» ба маъни «беҳтарин») чун муродифи «хуб» мавриди истифода қарор дорад. Дар заминаи нигоштаҳои фавқ бори дигар бояд таъкид намуд, ки «бех» имрӯз дар забони тоҷикии адабӣ чун қалимаи мустақилмаъно вазифаи хешро адо мекунад.

Дар «Шоҳнома»—и Ҳакими Тусӣ Фирдавсӣ дар таркиби номҳои *Беҳофариҷ*, *Беҳрӯз*, *Беҳзод* ва *Баҳман* ҷузъи «бех» ба назар мерасад, ки аз ҷумлаи номҳои асили аҷдодӣ маҳсуб меёбанд ва дар ташаккули ин номҳо

«бех» мақоми хоса дорад. Агар дар заминаи таҳлили диахронӣ «бех»—ро баррасӣ намоем, ба натиҷаи зер комӯб мегардем: *бех* дар эронии қадим—*vahyah* («*Авесто*»—*vahyah*, *vangha*), санскрит—«*vasu*», порсии бостон—«*vahu*», паҳлавӣ—«*veh*». «*Vahu*» сифат буда, маъниҳои «хуб, нек, бех»—ро ифода мекунад [128, с.200]. Пури Довуд низ «*vahu*» – ро ифодагари сифатҳои «хуб ва нек» медонад [47,с.200].

Қайд кардан бамаврид аст, ки «*vahu*» дар таркиби бисёр номҳои иронӣ (маъмулан дар ҷузъи аввали номҳои мураккаб) омада, дар баробари маънои «хуб», инчунин, маънои динию ахлоқии «хайр», «некӣ»—ро ифода мекунад [43, с.213].

Тавре ки дар боло зикр гардид, дар «Шоҳнома» дар ташаккули номи ҷанд тан аз ашхос ҷузъи «бех» истифода гардидааст, ки таҳлили онҳо моро ба ошноии суннатҳои номгузории ниёкони дур ва қадими хеш бурда мерасонад.

Беҳзод (Behzad). Номи ду шаҳс дар «Шоҳнома» *Беҳзод* аст: 1) номи паҳлавони эронӣ дар давраи подшоҳии *Яздигурд*; 2) номи паҳлавони эронитабор дар замони салтанати *Қубоди Пирӯз* [174,с.911]. Беҳзод аз ду ҷузъ («бех»+«зод») ташаккул ёфта, маънои «зодаи пок» – ро ифода мекунад.

Баҳман (Bahman). Дар «Шоҳнома» ҷанд тан бо ин ном маъруфанд: 1) *Баҳман* – шоҳи Эрон, писари *Исфандиёр*; 2) Баҳман – писари шоҳи *Ардавон*; 3) Баҳман – Мӯбади Нӯшервон; [168, 164]; 4) Баҳман – дабири *Ардавон*; 5) *Баҳман* – як нафар аз сардорони *Хусрави Парвиз*; 6) *Баҳман* – яке аз муқаррабони *Пурондуҳт*–маликаи Эрон [131; 225–228].

Дар назари аввал номи *Баҳман* шаклан бо номи содасоҳт мушобех аст, вале зимни корбурди таҳлили диахронӣ масъала ранги дигар мегирад ва ин ном чун номи сохташ мураккаб арзи вучуд мекунад. Бо эътирофи аҳли таҳқиқ ин номвожа (ё қалима) таъриҳан мураккаб буда, дар натиҷаи сайри дарози таъриҳӣ ҳар ду ҷузъи он, ки қалимаҳои мустақилмаъно буданд, маънои худро аз даст дода, ба исми реҳта мубаддал шудаанд. Дар таҳлили ин қабил исмҳо, ба таъкиди забоншиноси маъруф Л.С.Пейсиков,

танҳо тавассути имконоти усули диахронӣ (инчунин этимологӣ) имрӯз муайян карда метавонем, ки таърихан ин калимаҳо аз лиҳози соҳт мураккабанд ё сода [92,с. 88].

Баҳман, мувофиқи баррасиҳои олимон, дар «Авесто» ба сурати «*Vahumana*», дар осори паҳлавӣ «*Vahuman*» ва дар форсии муосиру забони тоҷикӣ «*Vaҳman*» ё «*Baҳman*» мебошад. Ин номвожа мураккаб буда, аз ду ҷузъ: «*vahu*» ба маъни «хуб ва нек» ва «*manah*» (аз решай «*tan*» ба маъни «*сиришт, ху*») иборат аст. Дар забони форсии муосир шакли «маниш» ё «маниши»—ро дорад. Пури Довуд зимни таҳлили ин ном иброз мекунад, ки «бинобар ин ҳар ду ҷузъи ин калима (*Baҳman*) дар забони мо (форсӣ) боқӣ аст ва метавонем маҷмӯи онро ба Веҳманиш ва «хубманиш» ё ба «некниҳод» тарҷума кунем» [47,с.54].

Ҷузъи дуюми ин номвожа «*tan/man*» буда, дар паҳлавӣ «*ten [i] shn*» (исми масдар аз решай «*tan*»—андешидан, паҳлавӣ «*tenitan*»—андешидан) ба маъни «андеша», дар ҳиндии бостон «*manas*», санскрит—«*durmanas*» мебошад [76, с.18]. Сайри таърихии ҷузъи «*tan*»—ро профессор В.И.Абаев дар доираи васеи забонҳои ҳиндуаврупой роҳандозӣ намудааст. Тибқи баррасии ин олими маъруф, баромади таърихии ин калима тариқи зайл сурат гирифтааст: «*tan*»—аз решай ҳиндуаврупои «*ten*»—«андеша кардан, *dar хотир доштан*» сарчашма мегирад. Барои муқоиса шаклҳои ин калима дар як гурӯҳ забонҳои хеш, яъне ҳиндуаврупой пешкаш карда мешавад: ҳиндии бостон—«*mati*» (*фикр, андеша, ташвиш*), «Авесто»—«*maiti*» дар «*anu-maiti-id*», славянӣ – «*menti*», дар славянин қадим—«*rat'm'etb*», *rusī* – «*память*», *литовӣ* – «*mintis*» (*фикр*), *латвиягӣ* – «*mens, mentis*» (*фикр, фахм, ақл*) [1,с.66].

Ҳамчунин дар «Фарҳанги Шоҳнома» таҳаввул ва рушди таърихии Бауман ба тариқи густурда манзур гардидааст. Аз маълумоти муаллиф бармеояд, ки ин ном дар «Авесто» *Вуҳуманаҳ* ё *Вуҳуманангах* омада, ки аз ду ҷузъ соҳта шудааст: Вуҳу ба маъни «хуб, нек». Дар порсии бостон «*vahu—va^u*» ва дар санскрит «*vasi—vasu*» ба ҳамин маънӣ аст, дар паҳлавӣ «*veh—veҳ*» ва дар форсӣ «*беҳ*» шудааст. Ҷузъи дувум «*maneh—мане*»

баробар аст ба вожаи санскритии «*manas–манас*», ки дар паҳлавӣ «*menisn–менишин*» ва дар форсӣ «*маниши*» шудааст. «*Мана*» аз масдари «*man–ман*» баромада, ки дар «Авесто» ва форсии Ҳахоманишӣ ба маъни «кандашидан ва шинохтан ва ба ёд овардан» ва «дарёфтан» аст ва баробар бо «*Tomean*» англисӣ ва «*teinen*» олмонӣ мебошад. Дар паҳлавӣ «*menitan*» шуда, дар форсӣ матрук аст» [69,с.183]. Ба ақидаи Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ дар чанд калимаи мураккаби форсӣ «*ман*», ки аз ҳамин бунёд аст, баҳо монда, чунонки дар «*шодмон*», яъне «*шодманиши, пушаймон (пажмон)*», Наримон (Найрам) », ки дар «Авесто» «*naaire–manah*» омада, сифат аст ба маъни «нар» ё «мардманиш» ва дар гузориши паҳлавии «Авесто», ки «Занд» хонанд, ба «мартманиш» тарҷума шудааст. «Родмон», ки дар «Шоҳнома» сипаҳдори Ҳусрави Парвиз ёд шуда, яъне «*родманиши, қаҳрамон*» ва ҷуз он «*душман*», ки ба маъни «бадандеш ва бадҳоҳ» аст, аз «*душ*» (дуж–бад) ва «*ман*» таркиб ёфтааст. «*Ман*» низ ҷудогона дар адабиёти мо ба маъни «*маниши*» ва «*равон*» ва «*дил*» ба кор рафта. Фирдавсӣ гӯяд: Бараш сабз бodo, танаш арҷманд, Манаш баргузашта зи ҷарҳи баланд» [74,с.16].

Аз таҳқиқоти пурагзиши забоншиноси тоҷик Д.Саймиддинов бармеояд, ки пешванди «*dus*» (*душ*) маънои манғӣ дошта, аз ҷанде исмҳои маънӣ ва мушаҳҳас сифат месозад ва онҳо баёнгари он мебошанд, ки «дар бархе аз вожаҳои форсии миёна ин пешванд ба асос то ҷое махлут гардида, ки асос бидуни он ба таври мустақил наметавонад истифода шавад» [108,с.68,139]. Ба фикри мавсуф, «пешванд дар ин маврид ба як унсури қолабии худонопазир табдил гардида, ҷузъи асосиро низ дар ҳамин қолаб нигоҳ медорад. Гумон меравад, ки ин омил яке аз иллатҳои пойдории ин ҷанде вожа аз форсии миёна то ба форсии нау гардидааст. Дар форсии миёна ин вожаҳо ҷандост: «*dusman*»—1) бадандеш, мухолиф; 2) «*душман*». Дар ҳамон маъное, ки дар форсии нау маълум аст; 3) «*dusxwar– duswar*» «*душвор*» (тазоди он «*xwar*» «осон, сабук»), «*dusox*» «*дузах*» [108, с.68;139].

Ҳамин тарик, аз баррасиҳои боло ҷунин бармеояд, ки «*ман*» аз

калимаҳои қадимбунёди забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, қариб дар аксари забонҳои ҳиндуаврупой дар шаклу гунаҳои ба ҳам наздик мавриди истифода мебошад.

Аз рӯйи таҳқиқу арзёбиҳои авестошиносон маълум мегардад, ки Бауман дар «Авесто» (*vahumanan-ha*) як тан аз фариштаҳои зардуштӣ маҳсуб ёфта, музахҳарии андешаи нек ва ниҳоди поку порсой будааст ва дар кеши зардуштиён ҳамон мақоми Ҷабраили исломро доро мебошад. Ин номвожа аз қабилаи номҳоест, ки таърихи дурудароз дошта, то имрӯз маънои қадимиҳи хешро ҳифозат намудааст. Вай маънои «хубандеш, нексиришт ва беҳманиш»—ро ифода мекунад. Тибқи маълумоти доктор Мансури Раствори Фасоӣ, Бауман аз шаш як тан амшоспандони муқарраби Ахурамаздо буда, бо қавле «дар асотири зардуштӣ Баҳман... нахустин оғаридаи Маздо аст, дар ҷаҳони рӯҳонӣ мазҳари андешаи нек ва хирад ва доноии худост. Дувумин моҳи зимистон ва ёздаҳумин моҳи соли шамсӣ бо номи ӯ «Баҳман» ҳонда мешавад ва низ дувумин рӯз аз ҳар моҳи хуршедӣ бад—ӯ нисбат дорад» [131, с.221].

Хуллас, дар «Шоҳнома» – и безаволи Ҳакими Тӯсӣ номвожаҳои қадимӣ ва дорои таърихи кӯҳан, ки аз суннатҳою диdi аҷдодони дурамон сарчашма мегиранд, басе фузун буда, таҳлили амиқ ва баррасии қиёсии онҳо ба нуктаҳои печида ва ноошнои таъриҳамон рӯшанӣ меандозад. Мисоли сарҳои он ҷанд номвожаи мавриди таҳқиқ, ки дар ин баҳшроҳандозӣ карда шуд, мисол шуда метавонад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «вон». Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки бо ҷузъи номвожасози «—вон» (—он) якчанд номҳоро аз «Шоҳнома» дарёфт кардем. Қобил ба ёдоварист, ки профессор Д.Саймиддинов ҳини баррасии пасвандҳои исмоз дар забони паҳлавӣ *-ban/wan* (<*pana-poidan*>) –ро низ ҳадафи пажӯҳиш қарор медиҳад. Аз таҳлили эшон чунин бармеояд, ки «пасванди *-ban/wan* (<*pana-* «*poidan*»), авесто, форсии бостон *rau*—маънои он дар соҳтани исмҳои фоил «поянда, нигоҳбон»: *zendanban* «зиндонбон», *marzban* «марзбон», *pasban* «посбон» иштирок мекунад» [108, с.68, 123–124]. Таҳаввули – вон дар гузаштаю

имрӯз ба тариқи зайл аст: эронии бостон – рана, форсии миёнаи сосонӣ – *ban/wan* ва форсии миёнаи ашконӣ – *pan* [108, с.68,116].

Номвожаҳо бо ҷузъи «гул». Дар низоми антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он номҳое, ки бо ҷузъи «гул» сохта шудаанд, хеле зиёд буда, аз ҳама сермаҳсултарин патроними антропонимсоз ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти номшиносӣ маъруфи тоҷик Ш.Ҳайдарӣ дар бораи номҳои ноҳияи Ашт низ ин хулосаи моро собит мекунад. Ба ақидаи мавсуф, қалимаи “гул” дар ҳазинаи номҳои занонаи тоҷикон яке аз ҷузъҳои асосии номсоз ҳисоб меёбад. Гул дар номҳои занонаи ин ноҳия дар соҳтори 153 номи гуногун ва дар 6 номи мардона истифода шудааст. Аз ҷумла, баъзе аз ин номҳо: *Гулафзо*, *Гуланбар*, *Гуландом*, *Гуланор*, *Гуласал*, *Гулафрӯз*, *Гулбарг* [136, с.75, 40–41]. Дар таҳқиқотҳои олимони номшинос, аз ҷумла Ш.Ҳайдарӣ, зикр гардидааст, ки мавқеи ҷуғрофии паҳншавии номҳо бо ҷузъи «гул» Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва қисмати шимолии Афғонистон маҳсуб меёбад [136, с.75, 45]. Фарҳанг номҳои М.Пошанг, ки дар Эрон ба табъ расидааст «фарогири номҳои асилу бостонии ориёй ва шарҳи муҳтасару дақиқи онҳост» [94, с.7]. Дар ин фарҳанг муаллиф 35 номи бо ҷузъи номсози «гул» шаклгирифтаро манзур гардонидааст ва ин баёнгари он мебошад, ки мавзеи истифодаи номҳои бо «гул» васеътар арзёбӣ гардад. Пас, ба номгӯи боло Эронро низ бояд зам кард.

Доктор Муин дар поварақи «Бурҳони Қотеъ» сайри таърихии «гул» – ро чунин муайян мекунад: «дар поварақи *Монуй* (*ба портӣ*) – «*w'r*» (*гули сурҳ*), «*Авесто*» – «*varsdha*», *арманӣ* – «*vard*», *паҳлавӣ* – «*varta, varda*» *гул, муарраб* – «*вардун*» [75, с.1823]. Қалимаи «*vareda*», дар идомааш «*вардун*» – «гули сурҳ» зикр карда мешавад. «Вард» дар осори монавӣ – «*var*», дар паҳлавии ашконӣ – «*vard*» (*вард*), дар забони паҳлавӣ «*uarta*» буда, аз авестоии «варто» (*varta*) ва «варта» (*varta*) – «гул» (*gul*) мебошад. Баррасии олимони фавқ нишон медиҳад, ки масъалаи шабоҳату аз як реша будани «*вардун*» (*vardun*) – и арабӣ, «вареда» (*varddena*) – и авестоӣ ва «гул» (*gul*) – и баъдӣ ба тариқи равшан зикр Nagaridaast. Ҳамин маҳдудаи афкори

олимони фавқро забоншиноси точик Р.Җўраев такмил бахшида, мақолаеро бо номи «Гулгашт ва булбул» ва баъдтар рисолай «Этимологияи сад калима»—ро ба нашр расонида, афкори хешро дар ин хусус баён намудааст [152, с.8–9]. Вай сабит месозад, ки «этимологияи таърихии «гулгашт» (*gulgast*) ва «булбул» (*bulbul*) якест ва чунин хулоса, ки гуё «булбул» (*bulbul*) калимаи арабӣ бошад (муқоиса кунед: «булбулун» (*bulbulun*), ҷамъ «балобил» (*balābin*) аз байн меравад [152, с.8–9].

Муҳаққик Р.Җўраев таъкид ва таъйид мекунад, ки ҳини истифодаи луғати забони арабӣ мо вожаи «вардун» – ро мавриди назар қарор медиҳем, ки «тарҷумаи ин калима «гул» аст. Сонӣ, аз луғати эронии қадим калимаи «варда» – ро мебинем, ки тарҷумаи он ҳам «гул» мебошад. Пас, «вард» ё «вардун» калимаи қадом забон аст? Тахмин меравад, ки «варда» калимаи тоҷикист. Мутобиқи табаддулоти қонуниятноки овозҳои қадими тоҷикӣ аз ин калима баромада омадани «гул» шоҳиди ин тахмин аст: «в» – и аввал ба «г» мегузараад («вирка» – «гург»); гурӯҳи овозии «рд» ба «л» бадал мешавад (аз «сара–дора» «сардор» ва «солор»). Пас, аз «варда» – «гул» ба вуҷуд омадааст» [152, с.85]. Қобили зикр аст, ки дар фарҳангҳои гузаштаю имрӯза вожаи «вард» қариб якнаво тавзех ва маънидод гардидааст. Масалан, дар фарҳанги «Фиёс–ул–луғот» тавзехи зайл пешниҳод гардидааст: «Вард. гули сурх, ки арақи онро «гулоб» гӯянд аз «Мунтаҳаб» [39, с.8, 370]. Маънидоди «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба «Фиёс–ул–луғот» наздик аст: «Вард. гул, гули сурх, гули садбарг».

Ба ҷон–андар лаҳв асту ба мағз–андар мушк аст,

Ба ҷашм–андар нур асту ба рӯ–андар вард аст [Соиб] [126, с.29, 225].

Ҳамин тавзех дар «ФТЗТ» айнан оварда шудааст: «*Вард.* кит. гули садбарг, гули сурх, гул» [128, с.275]. Мо низ ба ақидае, ки мувофиқи он «вард», «вардун» ва «гул» аз як реша оғози хешро гирифтаю муштак мебошанд, ҷонибдор мебошем.

Гулнор (Gulnar). Дар «Шоҳнома» *Гулнор* (*Gulnār*) номи канизи Ардавон (*Afdavān*) мебошад, ки ҳамчун вазир ва хазинадор маҳсуб меёфт. *Гулнор* (*Gulnār*) аз ду ҷузъ иборат аст: «гул (*gul*) + (а) *нор* (а) *nār*» ва

чамъан маъни «гули анор» – ро дорад. Анор аз чумлаи дарахтони маъруфи мардуми мо мебошад, ки басе гуворо ва лазиз мебошад. Гули он низ дилрабо ва тасхиркунанда буда, дар ифодай номи духтарон (занона) маъни маҷозиро қасб менамояд. Дар низоми антропонимияи мардуми Осиёи Миёна номвожай «Гулнора» (*Gulnāra*) мавриди истифода буда, дар қисми дуюми он «нор» овози «а» – ро қабул намудааст, ки нишонаи занонаи номҳои арабиасл маҳсуб меёбад. Баъзе муҳаққиқон зимни таҳқиқи соҳторию мансубияти забонии ҷузъҳои номҳо ба хulosai ғалат ва таҳрирҳоҳ омадаанд, ки Гулнор/a (*Gulnāra*) як ҷузъи ин ном–«гул» тоҷикӣ ва ҷузъи дигараш «нор/a» арабӣ мебошад. Дар асл бошад, ҳар ду ҷузъи ин ном – «гул» ва «нор/a» (шакли муҳаффафи «анор») баромади тоҷикӣ (эронӣ) доранд. Дар номвожаси «Гулнора» (*Gulnāra*) «а» суффикс ё ванди ҷинси занонасоз буда, бо таъсири забони арабӣ дар як гурӯҳ номҳои тоҷикиасл низ ҳамин вазифаро адо кардааст. Масалан, *Парвин* (*Parvin*) – *Парвина* (*Parvina*), *Анор* (*Anār*) – *Анора* (*Anāra*), *Баҳор* (*Bahār*) – *Баҳора* (*Bahāra*), *Бунағаш* (*Bunafš*) – *Бунағаша* (*Bunafša*), *Гулвор* (*Gulvār*) – *Гулвора* (*Gulvāra*), *Гулоб* (*Gulāb*) – *Гулоба* (*Gulāba*), *Дилдор* (*Dildār*) – *Дилдора* (*Dildāra*), *Лабҳанд* (*Labxand*) – *Лабҳанда* (*Labxanda*) ва ғайраҳо.

Гулишашр (*Gulsahr*). *Гулишашр* (*Gulšahr*) номи зани Пирони Виса (*Pirānu Visa*) ва модари Ҷарира (*Jarīra*). Ин ном аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: «гул [gul] + шашр [gulšahr]» ва маъни «душизаи зебо» [*dušizayi zebā*] –ро дорад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «гурд» (gurd). «Гурд» (*Gurd*) яке аз патронимҳои серистеъмоли антропонимсози «Шоҳнома» маҳсуб меёбад. Дар замони эҷоди «Шоҳнома» «гурд» (gurd) ҳамчун вожаи мустақилмаъно серистеъмол будааст, ки мисолҳои фаровони «Шоҳнома» инро событ ва таъйид месозанд. Масалан, *Гурд* (*Gurd*)-1.Паҳлавон (*Pahlavān*): Зи Тахмураси Гурд будаш нажод, Падар бар падар–бар ҳамедошт ёд; 2.Шучоъ, далер: Ҳамегуфт сад марди гурди савор, Зи хешони шоҳӣ чунин номдор (Атобакӣ, Парвиз. Вожаномаи «Шоҳнома» (шомили шарҳи лугот, истилоҳот, номҳо ва ҷойҳои «Шоҳнома») [15,с.108]. Дар «Фиёс–ул–лугот»

тафсири ин вожа ба тариқи зайл оварда шудааст: «Гурд – паҳлавон ва диловар» [39,с.189]. Ин вожа дар «ФЗТ» низ мавриди шарҳ қарор гирифтааст ва шоҳиди сабти маънӣ мансуб ба «Равзат–ус–сафо» ва Шоҳин мебошад: «Гурд (Gurd) – паҳлавон, баҳодур; шуҷӯъ ва нотарс» [126,с.295]. Аз ин вожа калимаҳои нав, аз қабили *гурдаған* (*gurdafkan*), *гурдгир* (*gurdīr*), *гурдзод* (*gurdzād*), *гурдия* (*guriya*), *Гурдоғариð* (*Gurdāfarid*), *гурдӣ* (*gurdi*), *гурдкуш* (*gurdkuš*) ва амсолашон шакл гирифтаанд [15, с.108,174,178, 127, 295].

Қобили зикр аст, ки «гурд» (*gurd*) дар «Лугати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»—и Айнӣ бо шарҳи «паҳлавон (*pahlavān*), диловар (*dilāvar*) » [8,с.280]. «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (2006) бо ишораи «китобӣ» ба маънии «витьяз; богатырь; герой» [129,с.158]. ва «ФТЗТ», ҳамчунин, бо ишораи «китобӣ» «паҳлавон, баҳодур, шуҷӯъ» [128,с.362] тафсир ёфтааст, ки то имрӯз истифода шудани ин вожаро нишон медиҳад.

Тибқи баррасии олимони номшинос, аз ҷумла олиму муҳаққики эронӣ Мустафо Пошанг [94, с.315], «гурд» дар порсии бостон «*varta*» ва дар паҳлавӣ «*gurt*» (аз решай «*vurt*»), дар «Шоҳнома» «гурд» буда, маъноҳои «мубориз» ва далер, баҳодур ва шуҷӯъ»—ро ифода мекунад. Сайри таърихии «гурд» аз «*yurta*» – порсии бостон сарчашма гирифтааст, ки дар масири замон якчанд дигаргуниҳои фонетикӣ, аз ҷумла v>g; r^rd – ро паси сар намуда, дар давраи нави рушди забони форсии тоҷикӣ мубаддал ба «гурд» гардидааст.

Гурдия (Gurdiya). Номи хоҳари Баҳроми Чубина (*Bahrāmi Āśubina*) ва ҳамсари *Бастом* (*Bastām*) [168, с.699]. Ин номвожа аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: «гурд»+«ия» (ифодагари ҷинсияти занонаи арабӣ). Ин номвожа баёнгари он аст, ки тавассути нишондиҳандай ҷинсияти занона баъзе вожаҳо шакли ҷинси занонаи арабиро гирифтаанд. Ҳатто ҷанде аз номвожаҳои тоҷикиasl ба худ ин нишондиҳандаро қабул кардаанд. Масалан, *Парвин* (*Parvin*) – *Парвина* (*Parvina*). Ин тарзи соҳта шудани номвожаҳо дар забони тоҷикӣ то имрӯз идома дорад, ба мисли: *Амин* (*Amin*) – *Амина* (*Amina*), *Аслӣ* (*Asli*) – *Аслия* (*Asliya*), *Малик* (*Malik*) –

Малика (*Malikf*), *Ориф* (*Ārif*) – *Орифа* (*Ārifa*), *Олим* (*Ālim*) – *Олима* (*Ālīma*) ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, Гурдия ифодагари маънои «дорандай сифатҳои нотарсию часурӣ, далерию мубориз» мебошад. *Гурдофариҷ* (*Gurdofarid*). *Гурдофариҷ* дар «Шоҳнома» (*Šāhnāma*) номи духтари *Гуждаҳам* (*Gujdaham*) мебошад, ки баъди қатли *Хачир* (*Xačir*) ба *Суҳроб* (*Suhrāb*) азми набард намудааст. Дар адабиёти классикии форс-тоҷик *Гурдофариҷ* (*Gurdāfarid*) ҳамчун духтари шучоъ ва қаҳрамон, паҳлавон ва диловар маъруфу машҳур мебошад. Вақте ки *Суҳроб* (*Suhrāb*) паҳлавон *Хачир* (*Xačir*) – ро аз лашкари эрониён кушт, Гурдофариди шучоъ азми майдондорӣ намуда, барои ҳифозати нангу номи нажоди эронӣ дар муқобили *Суҳроби Туронӣ* (*Suhrābi Turāni*) худро қарор дод. Баъди мағлубияти хеш ҳеч гоҳ шону виқори эронии худро дар муқобили *Суҳроби Туронӣ* (*Suhrābi Turāni*) аз даст надода, бо хандаи беғаши хеш ба *Суҳроб* (*Suhrāb*) – и ял муроҷиат мекунад: «Эй шоҳи *Туркон* (*Turkān*) ва Чин (*Čin*), бозгард ва бехуда худро дар ранҷ мадор. Ту бар ман даст наҳоҳӣ ёфт ва туркон зи Ирон (*Irān*) наёбанд ҷуфт» [74, с.612].

Бузургии ин зан таваҷҷӯҳи мунаққиди мумтоз ва инқилобгари демократи рус Н.Г.Чернишевскийро ба худ ҷалб карда буд ва мавсуф сифатҳои *Гурдофариҷ* (*Gurdāfarid*) – ро дар муқоиса ба қаҳрамонзанони машҳур бавежа нотакрор арзёбӣ мекунад. «Худи *Шекспир* (*Šekspir*) ҳам каси аз ӯ Гурдофариҷ (*Gurdāfarid*) дилработар надорад. Дездемона ва худи Ҷулетта бо назокати нотакрор аз ӯ хеле паст меистанд» [150,с.32].

Ин номвожа тарқибан мураккаб буда, аз ду ҷузъ ё реша иборат аст: «*Гурд*» (*Gurdāfarid*) +«*офариҷ*» (*āfarid*). Таҳаввули таърихии «гурд» (*gurd*) дар оғози ин бахш мавриди баррасӣ қарор гирифт. «*Офариҷ*» (*Āfarid*) бошад, аз решай авестоии «фери» (ситоиш) ва санскритии «арпи» (падид овардан, офаридан) сарчашмаи умумӣ дорад [94,с.315,39] ва номвожаи Гурдофариҷ маънои «Офаридаи паҳлавон», «офариҷшудаи диловар», «диловари ситоишгар» –ро доро мебошад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «зод». Бо ҷузъи номвожасози «зод» дар Кӯлоб якчанд ном, аз қабили *Kūhzod* (*Kuhzād*), *Hūszod* (*Nušzād*), *Bēhzod* (*Behzād*) сохта шудаанд, ки ҳар яки онҳо маънои баландро доро мебошанд. Ин ҷузъ то ҳол дар сохтани номҳои тоҷикӣ (эронӣ) саҳм мегирад. Масалан: *Kūhzod* (*Kuhzād*), *Bēhzod* (*Behād*) ва гайраҳо.

Нӯшзод (Noszad). Дар «Шоҳнома» писари *Mehrad* (*Mehrād*) ва пури *Hušerwōn* (*Nušervān*) аз зани масҳимазҳабаш ба ҳамин ном ёд мегарданд. Аз баррасии олимону муҳаққиқони решашиносӣ (этимологҳо) бармеояд, ки ин номвожа (яъне *Hūszod* (*Nušzād*)) дар асл *Anušzod* (*Anušzād*) (муқ: Анушервон (*Anušervān*) – *Hūšerwōn* (*Nušervān*) будааст. Зоро *Hūši* (*Nuš*) ба танҳоӣ маъни «марг»–ро дорад ва дар сурати 1–и нафӣ дар сари вожа ба маъни «бемарг ва ҷовидон» мешавад. Дар ин сурат Анушзод маъни «зодаи ҷовидон» – ро ифода мекунад.

Ҳамин тарик, *Hūszod* (*Nušzād*) аз ду решаша иборат будааст: «Нӯш+зод». Ҷузъи якуми он «нӯш» дар асл «анӯш» буда, маънои «бемарг», «абадзинда»–ро ифода мекунад. «*Hūši*» (*tuš*) ва «анӯш» (*anuš*) аз вожаи авастоии «Ануша» (*Anuša*) сарчашма мегирад. Номвожаи *Anušzod* (*Anušzād*) дар осори юнонӣ шакли *Anosuvazodus* [89, с.64, 84].

Номвожаҳо бо ҷузъи «исфанд»/«испан». Аз номвожаҳои аҳолии Кӯлоб бо ҷузъи «исфанд» ном сохта шудааст, ки Испандиёр аст. «Испанд» (*Ispand*) дар «Авесто» ба шакли «spart[^]» ба маъни «пок ва сафед» омада, дар Табарӣ – «*espan*», килкӣ – «*span – dana*», дар забони форсӣ – «*isfand*» [76, с. 12], дар забони тоҷикӣ «испанд» мебошад. Дар баязе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бар ивази «испанд» «исриқ»–и туркии ӯзбекиро истифода мебаранд.

Ин ҷузъ дар таркиби номи чорвои майдай хонагӣ–гӯсфанд низ ба назар мерасад, ки дар «Авесто» ба ҳайси яке аз ҷорпоёни муқаддас пазируфта шуда буд. Аз ҷумла, дар ҳусуси ин вожа Мубад Фирӯз таваққуф намуда, ҷунин менависад: «Гӯспанд (*guspand*) – маъни таҳтуллағзии ин вожа «ҳайвони муғид ва беозор» аст, зоро «*gau*» ба маъни «ҷондор» (*jāndār*) ё «ҳайвон» (*hayvān*) ва «*spenta*» ба маъни «нек»

(nek) ва «муфид» (mufid) мебошад [83; 78].

Тавре ки дар боло зикр гардид, «spenta» маъни «поку муқаддас» –ро доро будааст. Ин реша дар таркиби номвожай рустание, ки дар марзи амалкарди забони форсӣ хеле маъруф аст, бо номи «испанд» ё «ҳазориспанд» ба назар мерасад. Ин вожа (яъне номи гиёҳ) дар «*Бурҳони Қотеъ*» (*Burhāni Qāte'*) ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: «*Испанд*» (*Ispand*) маъруф аст ва он донаҳое бошад, ки ба ҷиҳати ҷашми бад дар оташ резанд» [121, с.120].

Дар «ФЗТ» низ ин вожа мавриди ташрех қарор гирифтааст: «*Испанд*» (*Ispand//исфанд* (*isfand*) як навъ гиёҳи худрӯй, ки донаҳои хурди сиёҳ дорад ва гӯё сӯзонда дуд карданаш барои дағъи заҳми ҷашми бад фоиданок мебошад; сипанд; ҳазориспанд.

Агар ин сон зи дил оташ фурӯзад,
Аз он дӯзах чу испанде бисӯзад.

(Бадрии Кашмирӣ) [126, с.495].

Тавре ки аз шарҳи «ФЗТ» бармеояд, «испанд//исфанд» боз шакли дигаре ҳам доштааст, ки дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаҳои мардуми Саргҳи Зарафшон, бо ҳамин маъною вазифа мавриди истифодқарор дорад.

Вижагии ин вожа – ҳазориспанд дар он зоҳир мегардад, ки дар таркиби ин калима «ҳазор» қадом вазифаро ичро мекунад? Дар посухи ин савол ҳаминро бояд тазаккур дод, ки «дар забони «Авесто» барои он ки адади ҷизе хеле зиёд нишон дода шавад, вожаи «бевар» истеъмол шуда, масалан, дар Мехряшт барои ин ки қудрати тезбинӣ ва ҳисси дарокан (идроки) фаришта Мехр нишон дода шавад, ўро беварчашм ва беварғӯш хондаанд. Дар форсӣ низ барои зиёд нишон додани ҷизе вожаи «ҳазор» ба кор бурда шудааст. Чунон ки дар калимоти «ҳазорпо» ва «ҳазордастон» ва достони «Ҳазору як шаб» ва ғайра» [83, с. 28].

Аз ин рӯ, дар калимаи «ҳазориспанд» ҳазор маҳз ҳамин нақшро дорад. Қобили зикр аст, ки испанд (*ispand*) //исфанд (*isfand*) //ҳазориспанд (*hazārispand*) хусусияти дармонбахшӣ дошта, аз қадимулайём чун гиёҳи

табобатиу рафъгари чашми бад эътироф гардидааст. Дар ин бора маълумотҳои фаровон аз пири табибон – Абуалӣ ибни Сино то осори имрӯзаи тиббӣ мавҷуд аст, ки сифати дармонбахшии ин гиёҳ зикр гардидааст. Ҳамин тарик, «исфанд [isfand] //испанд» (ispand) –и Исфандиёру Испануй аз як решай авестоии «spanta» сарчашма мегиранд ва дар ҳар ду маврид «spanta» маънои «пок, муқаддас»–ро ифода мекунад.

Исфандиёр (isfandiyar). Дар «Шоҳнома» (*Šāhnāma*) *Исфандиёр (Isfandiyār)* писари *Гуштосп (Guštāsp)* ва Катюн (Katyun) духтари Қайсари Рум (Qaysari Rum) мебошад. Дар «Шоҳнома» ва осори таърихӣ ӯро бо лақаби «Рӯйнтан» (Ruyintan) муносиб диданд. Ҳамчунин мувофиқи маълумоти доктор Мансури Раствори Фасой, «падари Соми диловари Шерозӣ, ки дар рӯзгори Ҳурмуз (*Hurmuz*) ба ёрии Ҳусрави Парвиз (*Xusrāmi Parviz*) хоста буд» бо номи *Исфандиёр (Isfandiyār)* ёд мегардад: Зи Кирмон чу биёвард гурди савор,

Зи Шероз чун Соми *Исфандиёр* [131,с.4,34]. *Исфандиёр (Isfandiyār)* аз як чихат ба қаҳрамони устуравии (мифологии) юнонӣ Ахилия қаробати қавӣ дорад. Қобили зикр аст, ки Ахилия (Axiliya) низ руинтан буда, ӯро танҳо аз кафи дастонаш ба ҳалокат расонидан имконпазир аст. Маҳз ҳамин камбудии ӯ боиси маргаш мегардад ва дар байни мардум зарбулмасале ҳаст дар шакли «ахилское пятно» («камбудии Ахиллӣ»). Бадани *Исфандиёр (Isfandiyār)* низ тавассути тилисм ба рӯйин–пӯлод табдил ёфта буд, аз ин рӯ ӯро *Руинтан (Ruyintan)* лақаб дода буданд. Ривоят мекунанд, ки *Зардушт (Zardušt)* *Исфандиёр (Isfandiyār)* –ро, ки навзоде беш набуд, дар оби муқаддас ё чашмаи муқаддас шустушӯ дод, ҳамон сабаби рӯйинтаний вай гашт ва танҳо чашмонаш осебпазир гардид» ва, мувофиқи ривояти дигар, «ҳангоме ки *Исфандиёр (Isfandiyār)* аждаҳоро кушт, дар сандуқ буд ва дар хуни аждаҳо ғӯта ҳӯрд, ки ҳамон сабаб рӯйинтаний ӯ шуд» [74,с.54]. Ин монандӣ дар байни ду қаҳрамони достонӣ, яъне Ахилия (Axiliya) бо *Исфандиёр (Isfandiyār)*, ки яке мансуби ҳамосаи юнониу дигаре ҳамосаи эронист, шаҳодат медиҳад, ки дар гузаштаи дур ҳалқҳои эронӣ низ дорои чунин устура будаанд ва аз он

Фирдавсӣ илҳом гирифтааст. *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) низ яке аз қаҳрамонони марказӣ ва дӯстдоштаи муаллифи «Шоҳнома» маҳсуб меёбад ва марги он барои шоир хеле гарон буд. Аз ин рӯ мувофиқи нигориши шоир кушандай Исфандиёр ҳатман мӯъчиби марг мегардад. Анҷоми зиндагии *Рустами Достон* (*Rustami Dāstān*) пас аз марги Исфандиёр сурат мегирад ва ўро бо фиребу найранг бародари ўгайи ў – *Шагод* (*Šağād*) ба ҳалокат мерасонад. Бояд тазаккур дод, ки баррасии таърихи таҳаввули номвожаи *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) аз ҷониби муҳаққиқин якгуну якнаво пешкаш гардидааст. Муаллифи «Фарҳанги «Шоҳнома» Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ (Бежан) дар заминаи афкори М.Муин нишон медиҳад, ки *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) дар «Авесто» *Sipantudot* (Сипантудот), паҳлавӣ – *Spandiyad* ё *Spandiyat*, нусхаҳои тозизабон *Isfandiyoz* (*Исфандиёз*) буда, маънии «офаридаи хиради пок ё муқаддасофарида ё бахшандаи сипант» мебошад [75,с.53]. Ақидаи доктор Мансури Раствори Фасоӣ низ ба баррасии зикршуда оид ба таҳаввули *Исфандиёр* (*Isafandiyār*) қаробат дорад, яъне «номи *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) дар «Авесто» – **sponto – dato** ба маънии офаридаи (хиради) пок ва дар **паҳлавӣ – sepanyat** аст, авестоии калима мураккаб аз «спанта» ба маънии «муқаддас» ва ҷузъи дувум аз масдари *da* ба маънии офаридан ва додан аст» ва изҳори нигаронӣ мекунад, ки «ин ном ба ғалат дар форсӣ Исфандиёр (*Isfandiyār*) шудааст ва мебоисте **«Сипандод» (*Sipandād*)** бошад ва дар бисёре аз навиштаҳои дигар **«Исфандод» (*Isfandād*)** ва **Испандиёт (*Ispandiyāt*)** омадааст» [130,с.73]. М.Муин маънои ин номро «офарида (хирад) – и пок», [75,с.21]. Мубад Фирӯзи Озаргушасб «офаридаи хиради муқаддас», О.Фафуров «офаридаи Худои муқаддас» [83,с.196] зикр намудаанд.

Хулоса, *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) дар «Авесто» **«Spentodato»** буда, дар паҳлавӣ **«Spendyat»** шуда, дар форсии муосир ва забони тоҷикӣ шакли *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) //*Испандиёр* (*Ispandiyār*) –ро гирифтааст ва маънии «офаридаи муқаддас» –ро ифода мекунад. Бояд зикр кард, ки *Исфандиёр* (*Isfandiyār*) шудани *Spendyat* – и паҳлавӣ ба *Spentodato* – и «Авесто» то

хол муаммои ҳалношуда маҳсуб меёбад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «кай». Ҷузъи «кай» [*kay*] дар ташаккули номҳои аҳолии Кӯлоб он қадар фаъол набуда, бар номи подшоҳон ва шоҳзодагони силсилаи каёнӣ ҳамроҳ оварда мешавад. Номҳое, ки ба ин ҷузъ таркиб ёфтаанд, аз таърихи дуру дароз доштани худ гувоҳӣ медиҳанд. Ин ҷузъ дар гузаштаи дур, аслан, ба номи подшоҳону шоҳзодагон ҳамроҳ карда мешуд ва доктор Баҳром Фараҳвашӣ изҳори ақида мекунад, ки «аз навиштаҳои «Авесто» ва паҳлавӣ бармеояд *«Kavi»* – и авастоӣ, *«Kay»* – и паҳлавӣ унвони шоҳон ва амирон ва шоҳзодагоне будааст, ки пеш аз зуҳури *Zartušt* дар машриқи Эрон фармонравоӣ мекарданд ва дар ҳангоми зуҳури ӯ адади зиёде аз онҳо бо ӯ мухолифат кардаанд, аз миёни онон *«Kavi Vistasp»* подшоҳи Балҳ аз ӯ пуштибонӣ кард» [125,с.23]. Истифода ва паҳншавии унвони «кай» дар давраи ҳокимияти Сосониён аз тарафи олимӣ шарқшиносӣ амрикоӣ Ричард Фрай ба тариқи зайл зикр гардидааст, ки «берун аз ҳудуд ва сарҳади империяи Сосониён (*Sāsāniyān*) таъмим ёфтани «унвони «кай» (*kay*) –ро тангаҳои аз Осиёи Миёна ёftашуда исбот мекунад» [133,с.315]. «Кай» (*Kay*) дар форсии бостон унвони подшоҳони каёнӣ буда, Мубад Фирӯз онҳоро «силсилаи бузургон ва асилзодагон» тавсиф мекунад, аз қабили *Кайқубод* (*Kayqubād*), *Кайковус* (*Kaykāvus*), *Кайхусрав* (*Kayxusrav*) ва ғайраҳо [83,с.53].

Муҳаммад Муин дар асоси фикри дигарон панҷ тан аз шоҳони силсилаи каёнӣ – «*Кайковус* (*Kaykāvus*), *Кайхусрав* (*Kayxusrav*), *Кайқубод* (*Kayqubād*), *Кайлуҳросп* (*Kaykuhrosp*) ва *Каюмарс* (*Kayumars*)» – ро номбар мекунад. Р.Фрай бошад, ин ададро ба ҳашт мерасонад ва Каюмарсро истисно мекунад. Аз қабили, «*Kai Kavad*, *Kai Apiveh*, *Kai Kaus*, *Kai Aris*, *Kai Pisin*, *Kai vyars*, *Kai Siyavus*, *Kai Xusrav*» [133,с.149].

Тавре ки зикр шуд, аз рӯи навиштаи М.Муин баъзеҳо *Каюмарсро* (*Kayumars*) ба ин силсила дохил кардаанд ва ҷузъи якуми онро ҳамрешаи «*Kavi*» – и авастоӣ донистаанд, ки таҷдиdi назар меҳоҳад, зеро «*Kai*» ба ҷузъи аввали «Каюмарс» ягон алоқамандие надорад.

Каюмарс (*Kayumars*). *Каюмарс* (*Kayumars*) номи аввалин подшохи пешдодӣ аст ва дар «Шоҳнома» низ чун аввалин шоҳ қаламдод шудааст.

Дар хусуси ин ном доктор *Пури Довуд* (*Puri Dāvud*) менависад: «Мирхонд» дар «Равзат–ус–сафо» дар зикри салтанати пешдодиён овардааст, ки «Каюмарс лафзе аст суриёй ва маъни он «зиндаи гӯё» бошад». Гурӯҳе аз муаррихони қадим ҳам ин исмро суриёй пиндоштаанд. Иттифоқан маъни ин номи мураккабро ба хубӣ медонем ва ҳеч каси имрӯза тардиҳе надорад, ки ин исми эронӣ аст ва ҳар ду ҷузъи он дар забонҳои ҳиндуврупой иштиқоте дорад ва ба ҳеч ваҷҳ марбут ба луғоти суриёй ё ба луғоти яке аз забонҳои сомӣ нест [47,с.41–42].

Ин исм дар «Авесто» дар шакли «gayamarstan» омадааст. Дар паҳлавӣ «gayomart//d» ва форсӣ мебошад. Ҷузъи аввали ин исм, ки «gaya» аст ба маъни «ҷон ва зиндагӣ» буда, дар тафсири паҳлавӣ–Авесто низ қалимаи мазкур «ҷон» тарҷума шудааст.

Ҷузъи дувуми он «maretan» аст, яъне «мурданӣ ва даргузаштаниӣ» ва ё бо ибораи дигар «мардум ва инсон». Чун саранҷоми башар фано ва завол аст, ба ин муносибат ӯро «мардум», яъне «мурданӣ ва даргузаштаниӣ» номидаанд. «maretan» низ ба маъни «мурданӣ» ва «мардум» худ ҷудогона, ғолибан дар «Авесто», аз он ҷумла дар Gotxo «marata», ки ба маъни «мурданӣ ва башар» аст, онро дар паҳлавӣ «martum» ва дар форсӣ «мардум» гуфтаанд. Дар форсии ҳаҳоманишӣ ҳамин қалима «martiya» мебошад, ки лугати «мард» дар форсӣ аз он баромадааст» [47,с.29]. Дар «Шоҳнома» *Каюмарс* (*Kayumars*) нахустин подшохи пешдодӣ аст, вале аз рӯи ҳулосаи мундариҷоти «Бундаҳишн» *Пури Довуд* (*Puri Dāvud*) онро «нахустин башар» номидааст [47,с.41–42].

Ҳулоса, Каюмарс (*Kayumars*) маънои «одами нахустин, ҷондори миро» – ро дорад ва тавре ки маълум шуд, номи *Каюмарс* (*Kayumars*) ба «*Kam* – и авестоиҷо «*Kam* – и паҳлавӣ» ягон алоқае надорад ва бинобар он Каюмарсро ба силсилаи каёнӣ дохил кардан нашояд.

Дар «Авесто» (баргардон аз забони авестоӣ ба форсӣ) дар мавриди шарҳи таъриҳӣ ва маънидоди номи *Каюмарс* (*Kayumars*) омадааст:

«Гайумарт (Gayumart) : дар «Авесто» Гайамаретан (Gayumaretan) ва дар паҳлавӣ *Гайумард* (*Gayumard*), ба маъни «зиндаи миро» ё «хони нестипазир» ва дар форсӣ ба таҳриф Каюмарс ва дарвоҷеъ «Гаюмарт», номи нахустин башари оғаридаи Аҳурамаздост». Аз ҷумла, дар «Дафтари ҷаҳорум. Виспарад, Кардаи сиву якум» – и «Авесто» *Гайумарт* ба ҳайси «нахустин башари оғаридаи Аҳурамаздо» ба нигоштаи зер ёд мешавад: «Ҳамаи фравашиҳо неки тавонои поки ашавононро аз Гайумарт то Саошянти пирӯзманд меситоем» [7].

Сайри таърихии «кай» – ро муҳаққиқон бо тариқи зерин қаламдод кардаанд: «Дар «Авесто» *Kavi* буда, дар қисмати қадимтари он Готҳо ба маъни «подшоҳ ва амир, яъне мутааллик ва фармонда» омадааст. Ин калима дар санскрит низ ба сурати *Kavi* истифода шудааст. *Kavi* барои амирон ва шаҳриёрони Девясно, ки мухолифи оини Маздаясно будаанд ва ба Зартушт хусumat меварзидаанд, низ истеъмол шудааст. Калимаи *Kavi* дар «Вед» – и бараҳманон ба маъни «амир, шаҳриёр ва ё суур» наомада, балки аз барои ситояндагони девҳо, яъне худовандони хиндуvon истеъмол шудааст [83,с.53]. Назар ба мундариҷоти «Авесто» метавон гуфт, ки *Kavi* унвоне аст ба маъни подшоҳ ва шаҳриёр, ки бидуни имтиёз ҳам аз барои умарои Девясно ва душманон ба кор рафта ва ҳам барои умарои Маздаясно. Бинобар ин бояд чунин тасаввур кард, ки асосан *Kavi* унвон буда ва баъдҳо ин унвон аз барои подшоҳоне, ки баъд аз силсилаи пешдодӣ ба сари кор омадаанд, ихтисос ёфта ва рафта исми маҳсуси ин силсила пиндошта шудааст» [47,с.219]. Ин фикрро доктор М.Муин ва доктор Баҳроми Фараҳвашӣ низ тарафдорӣ мекунанд. Ин калима дар паҳлавӣ шакли «Kav» – ро дорад [75,с.125].

Дар хусуси баромади «кай» Ричард Фрай чунин ақида пешниҳод мекунад. Вай менависад: баромади унвони (лақаби) *Kavi* то ҳол номафҳум аст. Эҳтимол меравад, ки *Kavi* дар ориёниҳо мафҳуми сардори қабиларо ифода мекард ва дар маросимҳои динӣ ба худоҳо сурудҳои муносибро меҳонд» [133,с.63]. Ба ҳар ҳол, ақидаи Р.Фрай ба гуфтаи боло то андозае гаробат дорад, зоро вай изҳор мекунад, ки ин

калима дар бостон ифодагари мафҳуми сардор аст. Тавре ки дида шуд, то ҳол дар хусуси баромади «кай» баҳсу мунозира идома дорад ва барои мо донистани маъни он кифоя аст.

Қаёнуш (Kayānuš). Ин ном аз ду қисм сохта шудааст: «*Kai*+/*a/nuš/a*». «*Anūsha*» мураккаб аст аз «ан» /аломати инкор, рад; инкор кардан/ ба маъни «но» ва «бе» + «аоға» ба маъни «хуш, марг» ва ҷамъан мафҳуми «бемарг»–ро ифода мекунад» [72,с.275]. Ин луғат дар «Авасто» ба шакли «an–aosa» омада, маъни «бемаргӣ ва ҷовидонӣ» – ро дорад [83,с.19] ва дар таркиби номи Анушервон низ омадааст. Маъни номи *Қаёнӯш* (*Kayānuš*) «шоҳзодаи bemarгу ҷовидon» маҳсуб меёбад.

Кайхусрав (Kauhusrav). Кайхусрав писари Сиёвуш (Siyāvuš) мебошад, ки дар Эрон подшоҳӣ кардааст [168;322]. Ин ном дар «Авасто» «*Kavīhusrava*», паҳлавӣ «*Kaihusrau*» [125,с.248], дар «Шоҳнома» «*Қайхусрав*» (*Kauhusrav*) мебошад. Қисми дуюми Кайхусрав–дар «Авасто» «*husravah*» ба маъни «некномӣ ва машҳур», «*husruv// xu–srav*» /некшуҳрат/ – дар паҳлавӣ ва дар санскрит «*sushravas*» аст [75,с.748]. М.Муин, Мубад Фирӯзи Озаргушасб ва Баҳроми Фараҳвашӣ ин номро ҷамъан ба маъни «шахси хушном, дорандай шуҳрати хуб ва некшуҳрат» маънидод кардаанд.

Номвожаҳо бо ҷузъи «таҳм». Дар низоми антропонимияи Қӯлоб як гурӯҳ номҳои ашхос бо ҷузъи «таҳм» («там») шакл гирифтаанд, ки аз анъана ва суннатҳои номгузории мардуми эронитабор гувоҳӣ медиҳанд. Профессор Э.А.Грантовский қайд мекунад, ки «дар забонҳои эронии қадим истифода шудани номҳо бо маъни «тавоно, қавӣ», «одами ҷисман қавӣ», «паҳлавонҷусса» ва ғайраҳо русум ва маъмул буд. Муқ.: Taxmatanu>Tahmtan (номи шахс ва ҳамчунин лақаби паҳлавонон дар «Шоҳнома» («дорои тани қавӣ ё ҷисми муқтадиру тавоно»); Tamvazraka (лақаб ё номи дувуми Bardiya) «дорои қади бузург ё баланд» (муқ.: номи Bardiya – баланд ва ғайраҳо. Форсҳо сифатҳои зикршударо яке аз хислатҳои вижай доҳӣ маҳсуб медонистанд» [42,с.124,176].

Дар низоми антропонимияи шаҳри Қӯлоб ва атрофи он ба ҷузъи

«таҳм» номҳои зерин омадааст: *Rustam* (*Rustam*), *Taҳmina* (*Tahmina*). Сайри таърихии «таҳм» чунин аст: Дар «Авасто» «Тахта ё Тахта» ба маъни «зӯр ва неру», дар порсии бостон «taxm» ба маъни «далер ва паҳлавон», дар паҳлавӣ «*tahm*» буда [47, с.130], дар «Шоҳнома» «*tahm, taham va tan*» [дар таркиби номи Рустам (*Rustam*) шудааст. Бояд тазаккур дод, ки дар замони Фирдавсӣ ин ҷузъ дар истифода будааст ва дар «Шоҳнома» бо «таҳам» калимаи нави «таҳамзода—tahamzada» соҳта шудааст, ки маъни «паҳлавонзода, далерзода» дорад.

Хулоса, «таҳм» маъни «далеру паҳлавон, зӯри неру, қавиу тавоно»—ро ифода мекунад.

Рустам (Rustam). *Rustam* (*Rustam*) яке аз густаришёфтатарин антропонимҳои минтақаи Кӯлоб маҳсуб аст. Се тан аз паҳлавонони эронӣ низ дар «Шоҳнома» – и Фирдавсӣ бо ин ном хонда шудаанд: 1) номи писари Золи Зар (*Zāli Zar*), набераи Соми Наримон (*Zāli Narimān*), ки бо паҳлавонию нерумандиаш дар тамоми дунё ном баровардааст; 2) бародари Зодғарруҳ (*Zādfarrux*); 3] писари Ҳурмузӣ (*Hurmuzd*) [168, с.434].

Ҳарчанд дар хусуси этимологияи *Rustam* (*Rustam*) маълумоти зиёди боэъти mode пайдо шуда бошад ҳам, то ҳол баъзеҳо таърихи такомул ва маъни онро дидаю дониста нодуруст маънидод мекунанд. Онҳо барои исботи фикри худ байти зерини «Шоҳнома» – ро мисол меоранд:

Бигуфто бирустам, ғам омад ба сар,
Ниҳоданд Рустам – ш номи писар.

Аммо дар асл кор тамоман ранги дигарро мегирад. Ин ном аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: «*Rus+taҳm*». «*Rus*» (*Rus*) аз калимаи *raodha* бармеояд ва маъни «болиш» (сабзиш, рӯиш, нашъунамо) ва «намму» (намуд) – ро дорад («рустан ва рӯйидан» аз ҳамин решаш аст). «*Taҳamtan*» (*Tahamtan*) низ аз ҳамин решаш аст, ба маъни «бузургпайкар ва қавиандом» ва дар ҳақиқат «*Taҳamtan*» (*Tahamtan*) ҳаммаъни калимаи «*Rustam*» аст. Бинобар он *Rustam* (*Rustam*) маъни «кашидаболо, бузургтан ва

қавипайкар»—ро дорад [47,с.139,140]. Дигарон ин номро ба таври зерин маънидод кардаанд: «Рустам (Rustam) – қавитан ва пурзӯр» [83,с.37] «паҳлавон ва нотарс», «тануманд, қадбаланд, пурзӯр, паҳлавон, шучоъ, далер» ва гайраҳо. Номшинос О.Фафуров *Рустам* (*Rustam*) – и «Шоҳнома»—ро бо Руслан (*Ruslan*) – и достони «*Руслан и Людмила*» – и Пушкин муқоиса намуда, исбот меқунад, ки *Рустами Золи Зар* ва Руслан Елизарович ҳар ду як шахсанд. Вай менависад, ки «*Рустам* (*Rustam*)—писари Золи Зар (*Zāli Zar*) барои намуди паҳлавонӣ доштанаш ин тавр номида шуда буд. Рустам (*Rustam*) бошад, маънои «қади бузург ва қавитан» дорад. Зимнан, номи Рустам (дар қадим «*Ростаҳм*» (*Rostahm*)) аз ду калима таркиб ёфтааст: руст («рост» – «қад») ва там («стахм»—«кувва»). Ривоятҳо дар бораи Рустам (*Rustam*) – писари Золи Зар (*Zāli Zar*) дар байнӣ халқҳое, ки ба ирониҳо доду гирифт мекарданд, машҳур буд. Эҳтимол, онро дар Руси Киев низ медонистанд. Ба ғайр аз ин, дружинаи князи киевӣ – Святослав Игоревич (*Svyatāslav Igārāvič*) то сарҳади Эрон юриш карда буд ва бояд ки дар хусуси *Рустами Золи Зар*—паҳлавони бонуфузтарини он (*Эрон (Irān)*) воқиф шуда бошанд. Шояд хонанда ва шунавандай рус дар бораи Рустам (*Rustam*) дар давраи Киеви Рус шинос шуда бошад. Дар дастхатҳои бостонӣ *Уруслан Залезарович* (*Uruslan Zalezarevič*) хонда шудааст ва «у» дар аввали ном нишон медиҳад, ки ин ном ба воситаи Қафқоз (*Qafqāz*) иқтибос шудааст. Пас, бе ҳеч дудилагӣ Залезаревич (*Zalizarevič*) (насад) аз номи падари *Рустам* (*Rustam*) – Золи Зар (*Zāli Zar*) ба вуҷуд омадааст ва барои он ки ба талаффизи русӣ мувофиқ шавад – Елизарович шудааст [34,с.116,121]. Чи хеле ки дидем, қавитанию танумандии писари навзод сабаби он шуд, ки ўро *Рустам* (*Rustam*) номанд.

Дар мавриди муайян кардани сайри таърихӣ ва маънии номвожаи *Рустам* (*Rustam*), ки дар «Шоҳнома» аз маъмултарин ва гиромитарин симоҳои асари безаволи Фирдавсӣ мебошад ва аз назари чандомад низ дар «Шоҳнома» ҷойи аввалро ишғол намудаю аз рӯйи ҳисоби олими немис Фритс Волф 782 маротиба истифода шудааст, баррасии ҷамъbastии

муаллифи «Фарҳанги номҳои Шоҳнома» доктор Мансури Растагори Фасой басе ҷолиб ва собит ба назар мерасад. Аз баррасии мавсүф бармеояд, ки номи Рустам (Rustam) (шаклҳои дигараши *Rustam*, *Rustaham*, *Rustahm* (*Rustahm*) ва *Rustam* (*Rustam*) аз ду ҷузъ шакл гирифтааст: «*Rus=raodha* (болиш ва нумуъ) ва «рустан ва рӯйидан» аз ҳамин решаш аст + «*taҳm=taxma*», ки дар порсии бостон ва Готҳо ва дигар бахшҳои «Авасто» ба маъни «далер ва паҳлавон» омадааст ва Тахамтан низ аз ҳамин решаш аст, ба маъни «бузургпайкар ва қавиандом» ва воқеан ҳам Тахамтан (Tahamtan) маъни калимаи *Rustam* (*Rustam*) аст» [130, с. 409].

Тахмина (Tahmina). *Tahmina* (*Taxmina*) /*Taҳmina* (*Tahmina*) яке аз маъмултарин номҳои занонаи Кӯлоб мебошад. Тахмина (Tahmina) номи хеле қадимаю бостонӣ буда, он дар «Шоҳнома»—и Фирдавсӣ низ васеъ истифода шудааст.

Чунин дод посух, ки Тахминаам,
Ту гӯй, ки аз ғам ба ду нимаам [132, с. 175]

Номи зани Рустам, модари Сухроб, духтари шоҳи Самангон [168, с. 253].

Тахмина аз се ҷузъ иборат аст: «таҳм+ин+а» ва маънои «қавӣ» ва «диловар» [39, с. 37], «зани неруманд ва зӯрманд ва далер» [74, с. 239], «зур, далер», «зӯрманд, тавоно, диловар» – родорад [35, с. 62].

Қобили зикр аст, ки ин ном дар Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XX хеле серистеъмол гардид ва ин, албатта, ба таҷлили ҳазораи «Шоҳнома» робитаи ногусастани дошт. Баъзан дар байни мардум истифодаи ғалати ин ном дар шакли «Тахмина» ба назар мерасад, ки ин ғалати маҳз аст, зоро Тахмина асосаш «таҳмин» (калимаи арабӣ, маънояш «гумон») буда, ба «таҳм» (калимаи эронӣ) ҳеч робита надорад. Аз ин рӯ истифодаи ин ном дар шакли Тахмина матлуб нест.

Номвожаҳо бо ҷузъи «ману». Аз номҳои зиёде, ки дар шаҳри Кӯлоб ва атрофи он мавриди истифода қарор мегиранд, ду ном бо ин ҷузъ сохта шудаанд ва ин номҳо таърихи дуру дароз доранд.

Аз рўйи маводи таҳлилию таҳқиқӣ, ки мо дастрас кардем, «ману» ба тариқи зайл маънидод гардидааст: а) «ману (*tāni*) » ба маънии «паҳлавон» (*pahlavān*) [10,с.85]; б) «мануши» (*manuš*) ифодакунандай ном [47,с.18;29] «ману» (*tāni*)—худои ирониёни бостонӣ [34,с.204]; «ману» (*tāni*) – одам, мард, шавҳар [1]. Ин вожа дар забонҳои ӯронӣ ба нудрат истифода шудааст: дар «Авасто» фақат дар таркиби номи шахс «*manuscīhr*», паҳлавӣ—«*manuscīhr*» омадааст; муқ.: ҳамҷунин, парфиянӣ—«*manes*» ба маънии «одам», «мард»; баъд: ҳиндии бостон—«*tāny*—» «одам», «мард», славянин қадим—«*PIQZG*» аз **mangya*—ё аз *топъс—ҳиндии бостон «*manuṣya*»—«инсонӣ», ғотӣ—«*manna*», немисӣ—«*mann*»—«мард», шавҳар». Дар забони осетинӣ «*toj//mojn*» ба маънии «шавҳар» [1]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ин вожа хоси забонҳои ҳиндуаврупой буда, маънии «мард», «одам», «шавҳар»—ро ифода мекунад.

Манучехр (Manuscīhr). Дар «Шоҳнома» ду нафар ба ин ном мавсум мебошанд: 1) набераи Эраҷ (Eraj), писари *Пашанг (Pašang) ва Моҳофарид (Māhāfarid)* духтари Эраҷ, ки подшоҳи Эрон буда, ба қатори шоҳони пешдодӣ мансуб аст; 2) номи паҳлавони эронӣ [1].

Манучехр (Manuscīhr). дар «Авасто» «*Manuscīhra*» буда, дар паҳлавӣ мубаддал ба «*Manuscīhr*» шудааст. Ин номвожа иборат аз ду ҷузъ: «*manus+cīthra*». Ҷузъи дуюми он дар «Авасто»—«*cīthra*» (*најсад, тухма*), дар порсии бостон «*cīthra*» (*навъ, асл*), дар паҳлавӣ «*cīhr*» (*најсад ва пушт*) мебошад [75,с.29]. Бо назардошли маънии ҷузъҳои номвожаи Манучехр аз ҷониби муҳаққиқин ба тариқи зер маънидод гардидааст: «паҳлавонтухм», «паҳлавоннажод» [83,с.63], «аз најсад ва пушти *Мануши (Manuš)* » [47, с.55, 94,с.115], «(аз пушт ва најсади) нар ва мард» [1,с.127]. Аз ин баррасиҳо бештар афкори профессор В.И.Абаев ба ҳақиқат наздик аст, яъне маънии Манучехр (Manučehr) «аз пушт ва најсади мард» мебошад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «моҳ». Умуман, тавассути «моҳ» дар антропонимияи тоҷик номҳои зиёди баландмазмуну ихчам сохта шудаанд ва то ҳол ин анъана давом дорад. Дар байни номҳои мардуми Кӯлоб ва

атрофи ин шаҳр якчанд номро номбар кардан мумкин аст, ки бо ин ҷузъ сохта шудаанд ва мазмунҳои баландро доро мебошанд. Ҳулоса, қалимаи «моҳ» [māh] дар сохтани номҳои шахс хеле фаъол буда, ба қатори ҷузъҳои сермаҳсули номсоз дохил мешавад. Боиси қайд аст, ки ин ҷузъ бештар номҳои занонаю духтарона месозад. Лекин дар номномаи Кӯлоб номҳои занона низ дарёфт кардем, ки як ҷузъи онҳо «моҳ» аст. Мисол, *Моҳтоб* (*Māhtāb*), *Моҳтоббӣ* (*Māhtābbi*), *Моҳтоба* (*Māhtāba*), *Шарифамоҳ* (*Šarifamāh*), *Санифамоҳ* (*Sanifamāh*), *Моҳрӯ* (*Māhru*), *Гулмоҳ* (*Gulmāh*), *Ширмоҳ* (*Šitmāh*) ва гайра.

«*Моҳ*» (*Māh*) дар порсии бостон ва «Авесто» «mawngħ», санскрит «mas» (моҳ, қамар), курдӣ – «*meh*» (камар) [75,с.15, 4, 195], дар шугнӣ – «*mest, ma*» (моҳ) [114;329], дар рӯшонию ҳуфӣ – «*ma, mest*» (моҳ) [114,с.195, 137, 316]; муқоиса карда шавад: англисӣ – «month, moon», немисӣ – «mond» (моҳ), забони русии қадим – «месяцъ» (моҳ).

Профессор В.И.Абаев як қалимаи осетиниро, ки маъни «моҳ» – ро дорад, ҳамрешаи «mah» – и эронӣ медонад ва барои муқоиса ин қалимаро аз забонҳои ҳиндуаврупой меорад: форсӣ – «mah», курдӣ – «meh», балучӣ – «mah, maha», афғонӣ (дар қалимаҳои муракқаб) – mai, myast/<-*masti:, арманиӣ – «шат», пар.– «тёйт», помирӣ – шугнӣ, пом. – рушонӣ – «mest», помирӣ – бартангӣ – «most» пом.– язгуломӣ – «mast», помирӣ – мунҷӣ – «yumaga, ymagika» [1,с.124, 42, 391], пом.– вахонӣ – «tui», яғнобӣ – «mah, max», сугдӣ – «max (m'y), парфиянӣ – «mah», қӯшонӣ – MAYO, МАО номи Ҳудо, хоразмӣ – «mahī», сакӣ – «masti», авестой – «mah» – , порсии бостон – «maha», ҳиндии бостон – «mas, masa», арманиӣ – «amis», славянни қадим – «mesce», русӣ – «месяцъ», лотинӣ – «mensis» ва гайра [114,с.3, 83].

Пас, бо боварии том гуфта метавонем, ки қалимаи «моҳ» хоси забонҳои ҳиндуаврупой мебошад. *Моҳёр (Mahyar)*. *Моҳёр* дар минтақаи Кӯлоб номи нисбатан қамистъмолтар аст. Аммо он таърихи қадима дошта, дар «Шоҳнома» – и Фирдавсӣ ҳам дучор мешавад:

Яке мубаде номи ў – Моҳёр,
Дигар мардро ном Ҷонушёр [132,с. 399].

Шахсони зерин бо ин ном хонда шудаанд: 1) *Мубад* (*Mubad*), ки аз тарафи ӯ шоҳ Доро (*Dārā*) кушта шуда буд; 2) номи мӯйсафед, ки дар дарбори *Баҳроми Гӯр* (*Bahrāmi Gur*) хидмат мекард [174, с. 760 – 761].

Ин ном аз ду қисм таркиб ёфтааст: «моҳ+ёр» (*māhyār*). Дар маҷмӯъ маънои «ҳамрадиф», «ҳамроҳи моҳ» – ро ифода мекунад.

Номвожаҳо бо ҷузъи «меҳр». Патроними антропонимсози «меҳр» дар низоми номҳои Кӯлоб яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Тавассути ин ҷузъ номҳои зиёде, ба амсоли *Меҳроб* (*Mehrāb*), *Меҳрон* (*Mehrāna*), *Меҳрон* (*Mehrān*), *Меҳрнӯши* (*Mehrnuš*), *Меҳрӯ* (*Mehri*), *Меҳрангез* (*Mehrängez*) ва ғайра сохта шудаанд ва дар ҳамин шакл мардуми Кӯлоб онҳоро мавриди истифода қарор додааст. Дар ҳусуси маъно ва сайри таърихии «меҳр» муҳаққиқони зиёде фикру ақидаи худро гуфта гузаштаанд. «Меҳр» дар «Авесто» ва катибаҳои Ҳахоманишӣ «mithra», дар санскрит «mitra» омада, дар паҳлавӣ «mitr, mitra» шуда, имрӯз ба «меҳр» мубаддал гардидааст ва маъноҳои гуногун, ба монанди «аҳд», «паймон», «муҳаббат», «хурshed», «дӯстӣ», «сулҳҷӯй» дорад. Юстӣ «меҳр» – ро ба маъни «воситай миёни фурӯғ, муҳаддис ва фурӯғи азалий» медонад. Дар «Яштҳо» ин қалима ба маъни «аҳд ва паймон» омадааст. Дармстер ин қалимаро ба маъни «дӯстӣ ва муҳаббат» донистааст. «*Mehr*» (*Mehr*) дар «Авесто» аз оғаридағони Ахуро (*Ahurā*) мансуб шудааст ва фариштаи муҳофизи аҳду паймон аст ва аз ин рӯ фариштаи фурӯғ ва рӯшнӣ аст, то ҳеч чиз бар ӯ пӯшида набошад. Рӯзи шонздаҳуми Меҳроҳ маҳсуси фариштаи *Mehr* (*Mehr*) аст ва ҷашни *Меҳргон* (*Mehrgān*) ҷашни ӯст. Расми ситоиши *Mehr* (*Mehr*) аз эрониён ба *Бобул* (*Bābul*) рафт ва аз он ҷо ба Осиёи Сағир ва сипас бо сарбозони румӣ ба Урупо роҳ ёфт ва дар он ҷо ба сурати «Худои бузург» парастида шуд ва бад-ин гуна оини меҳрпарастӣ падид омад» [37, с. 54; 67; 28, с. 17]. «*Mehr* [*mihr*], –менависад И. М. Оранский, –маънои «дӯстӣ», «муҳаббат», «ризоият» – (эронии қадим «тіЯсъя»), (хиндии бостон «mitra») – ро дорад. «Меҳр» – и тоҷикӣ ва «mīhr» – г – и форсии ҷадид, ки таъриҳан бо «tr» навишта мешуд, «Or» – и иронии қадимро инъикос мекунад. *Or>hr* ба

ҳамин нишон медиҳад, ки ин калима ба забони порсии миёна аз лаҳҷаҳои шимолӣ–гарбӣ (парфияни) дохил шудааст. Дар таърихи забони форсӣ: 0r>0>s. Мисол: 0ri>0i>se [86; 169]. Мутахассиси дигари ин соҳа Ардашер Каримов тарафдори он ақида аст, ки «калимаҳои шаҳр, сеҳр, меҳр, сипеҳр ва аз қабили онҳо калимаҳои иқтибосианду аз забони дигари эронӣ дохил шудаанд (забони парфияниро олимон ном мебаранд), зоро «Г» – И Эронии қадим (Оранский «Ог» – ро эронии қадим медонад) дар форсии қадим табдил ба «Ог» шудааст. Дар давраи миёнаи рушди забони форсӣ «Ог» ба ду шоҳа чудо мешавад ва дар шоҳаи якум мубаддал мешавад ба «hr» ва дар шоҳаи дуюм «s» мешавад, дар ин ҷо hr забонҳои эронӣ вобаста ба ду шоҳа чудо шуданашон «Ог» ба Z_s мубаддал мешавад. Азбаски забони тоҷикӣ ва форсӣ ба гурӯҳи дуюм дохил мешаванд, бояд «s» медод, на ин ки «hr» (дар калимаҳои дар боло номбурда) [57,с.57]. Бинобар ин, фикри боло дуруст ва аз ҷиҳати илмӣ–таъриҳӣ асоснок мебошад.

Олим Faфуров «меҳр» – ро «муҳабbat ва дӯstī» маънидод кардааст [33,с.60–64].

Тавре ки аз гуфтаҳои боло дидем, «меҳр» таърихи дуру дарозро соҳиб аст ва маъноҳои зиёде, аз қабили «аҳд ва паймон, муҳабbat ва дӯstī ва ғайра» – ро ифода мекунад. *Меҳроб (Mihrab)*. Номи подшоҳи *Қобул* (*Kābul*), ки дуҳтараш *Рудоба* (*Rudāba*) ном дошт, ки ба шоҳзодаи *Зобулистон* (*Zābulistān*) – Золи Зар (*Zāli Zar*) расид ва аз ӯ Рустами *Пилтан* (*Rustami Piltan*) таваллуд шуд. Ин ном иборат аз ду қисм: «*Меҳр* (*Mehrāb*) +об [*āb*] ». Қисми дуюми ин ном «об» [*āb*] аст, ки Дармстер онро ба маънии «моэъ»-и арабӣ намедонад. «Об» [*āb*] ин пасованди маҳсуси номҳои хос аст ва робитае ба «оби ошомидани» надорад. Масалан, дар номҳои *Суҳроб* (*Suhrāb*), *Меҳроб* (*Mehrāb*), *Рудоба* (*Rudāba*) ва *Судоба* (*Sudāba*) [75; 118]. Агар мо, – менависад Олим Faфуров, – дар вақти шарҳи номи *Меҳроб* (*Mehrāb*) маънои дуюми «об» [*āb*] – ро, ки «нур», «рӯшнӣ» ҳасту аллақай аз байн рафтааст, ба эътибор гирем, маънои мантиқан дурусти он – «дорандай нури меҳр, офтоб» мебарояд» [33,с.60–64.]. Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки «об» на

танҳо маъни «моеъ»—ро доштааст, балки пеш ба маъни «нур» ва «рӯшной» низ ба кор мерафтааст ва имрӯз ин хусусияти худашро аз даст додааст.

Номвожаҳо бо ҷузъи «нӯш» (nuš). Дар минтақаи Кӯлоб чанд ном ба назар мерасад, ки дар ташаккули онҳо ҷузъи «нӯш» саҳм дорад, аз қабили *Anūš* (*Anuš*), *Anūsha* (*Anuša*), *Anūshervon* (*Anušervān*), *Kaēnūš* (*Kayānuš*), *Faraḥnūš* (*Farahnuš*), *Niēnūš* (*Yiyānuš*), *Nūšzod* (*Nušzād*) ва амсолашон. Умуман, имрӯз дар антропонимияи мардуми эронитабор, бавижа дар забони форсӣ бисёр номвожаҳои бо ин ҷузъ ташаккулёфта ба назар мерасанд. Масалан, *Nušizar* (*Nušizar*), *Nušāfarin* (*Nušāfarin*), *Nušo* (*Nušā*), *Nušzod* (*Nušzād*), *Nušfar* (*Nušfar*), *Nušak* (*Nušak*), *Nušin* (*Nušin*), *Nušina* (*Nušina*) ва гайраҳо.

Дар низоми антропонимияи Кӯлоб мо ҷузъҳои зиёди номсозро дарёфт кардем ва қисми муайяни онҳоро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додем.

Гурӯҳи дигари ҷузъҳои антропонимсоз, ки аз таҳлили ҳаматарафаи онҳо худдорӣ карда шуд, дар поён ба ном бурдани онҳо ва зикри номвожаҳо қаноат мекунем:

1.Бо ҷузъи «фар»: *Farhād*, *Farangis*, *Faromurz* (*Farāmurz*), *Farshed* (*Garšed*), *Farruxzod* (*Farruxzād*), *Faromarz* (*Farāmarz*);

2.Бо ҷузъи «шахр»: *Шаҳргир* (*Šahrgir*), *Шаҳрназ* (*Šahrnāz*), *Шаҳриёп* (*Šahriyār*), *Шаҳром* (*Šahrām*);

3.Бо ҷузъи «шед»: *Xurshed* (*Kurshed*), *Шеда* (*Šeda*), *Чамиед* (*Jamšed*);

4.Бо ҷузъи «шер»: *Шерӯй* (*Šeruy*), *Шерали* (*Šerali*), *Алишер* (*Ališer*), *Шердил* (*Šerdil*), *Шерхон* (*Šerxān*);

5.Бо ҷузъи «шоҳ»: *Шоҳ* (*Šāh*), *Шоҳвали* (*Šāhvāli*), *Рустамишоҳ* (*Rustamšāh*);

6.Бо ҷузъи «хон»: *Хон* (*Xān*), *Хонак* (*Xānak*), *Хонали* (*Xānali*), *Ҷумъахон* (*Jum'ahān*), *Салимхон* (*Salimxān*);

7.Бо چузъи «чон»: *Чон (Jān)*, *Чонак (Jānak)*, *Чонали (Jānali)*, *Чончӯра (Jānjura)*.

Тавре ки аз баррасиҳо бармеояд, дар он антропонимҳои эронии минтақа аз мавқеи چузъҳои сермаҳсули номвожасоз ҳадафи тадқиқ ва таҳлил қарор дода шуданд. Таҳлили маводи номвожаҳои ашхоси Кӯлоб имкон дод, ки мо ба хулосаҳои зер бирасем: а) калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии бою ғанӣ гардиданӣ номвожаҳои ашхос ба шумор рафта, морфемаҳои лексикии номвожасоз намунае аз он маҳсуб мейбад; б) таҳлили диахронии номвожаҳои ашхос сабит месозад, ки дар ташаккули онҳо چузъҳои номвожасози «арда», «бех», «вон», «гург», «гул», «гурд», «кай», «таҳм», «моҳ», «мехр», «пур», «нӯш» сермаҳсул буда, таърихи куҳан доранд ва аксари онҳо дар «Авесто» бо шаклу гунаи хос ба назар мерасанд; в) дар ин бахш сайри таърихии таҳаввул ва этимологияи номҳои бо چузъҳои зикршуда ташаккулёфта мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст; г) як гурӯҳ چузъҳои номвожасози ашхоси Кӯлоб, аз қабили «озар», «озод», «фар», «шахр», «шед», «шер», «шоҳ», «чон» ва ғайраҳо, ки таърихи куҳан доранд, бори аввал дар ҷанбаи калимасозӣ мавриди коркарди амиқ ва баррасии диахронӣ қарор дода шудаанд; д) дар байни номҳои ашхоси Кӯлоб бо چузъи «шоҳ» аз ҳама бештар номвожа сохта шудааст ва ин баёнгари он аст, ки ниёкони мо анъанаи бо истифода аз номи шоҳон сохтани номвожаҳои ашхосро доштаанд. Номҳои бо چузъи «гург» низ мансуби ҳамин равия арзёбӣ мегардад; е) номвожаҳо бо چузъи «кай» аз ҷумлаи номҳое мебошанд, ки таърихи дарозо ва қадимӣ дошта, аз давраи Пешдодиён тавассути осори бадеи то замони мо расидаанд ва дар ин бахш якчанд номвожа (Киёнуш, Каёнуш, Кайқубод) ҳамаҷониба таҳлилу тадқиқ шудаанд.

Сиёвуши (Siyāvuš) (Сиёвуши). (*Siyāvuš//Siyāvaxš*) (*Сиёвуши//Сиёваҳши*) <дар забони авастоӣ *Syāvarsan* [86,с.94] [аз *syāva* «сиёҳ» ва *aršan* «нар», «мард»], дар форсии миёна ва нау «*Syāvaxš–Syāvuš–Siyāvuš*». Як қисмати олимону муҳаққиқон Сиёвшро ҳамчун «дорандай аспи сиёҳ», «чашмони сиёҳ» маънидод мекунанд [64,с.142]. Аммо таҳлили этимологии шакли

авастои ном моро ба он водор мекунад, ки Сиёвушро ба маънии «инсони чехраи сиёҳдор», «сиёваш», «тираранг». Дар устураи қадим ба сифати Худованд зикр мешавад, дар қисматҳои «Яшт»—и «Авасто» шоҳи 7—уми Каёниҳо, шоҳи одил, ҳимоятгари инсонҳо дар поёнобу маҷрои миёна ва поёни Амударё буд, ки ўро *Франрасиян* (*Afrosiёб*) қушта буд [7,с.92]. Дар «Шоҳнома» ҳамчунин ба сифати ҳамин чехраю симо ёдовар мешавад.

Дар «Фарҳанги қиссаҳо ва ривоёти адабиёти форсӣ» номи Сиёвуш чунин шарҳ дода мешававд: «*Сиёвуш* (*Sijovaxş*) ба маънии «дорандай аспи сиёҳгӯш», дар Авасто ба маънии Кӯй (шоҳ) аст ва фарзанди Ковус ва духтари тӯронӣ (аз акрабои Гарсеваз) буд. Мутобики қиссаҳои каёни нур (равшани, фар (р) якчанд маротиба ба Сиёвуш ато шуда буд ва чун Осмон ҷавонмард, далеру ҷасур. Ҳарчанд дар «Авасто» нисбати Сиёвуш ва Ковус сухане нарафта бошад ҳам, қариб тамоми мероси қиссавии паҳлавӣ ва таъриҳӣ ўро ҳамчун писари Ковус эътироф мекунанд. *Суҳроб* (*Suhrāb*). *Суҳроб* – дар авастоӣ *Suxrāp*, форси миёна ва форси нав –*Suhrob* [аз **suxr** «сурх» ва пасванди **–āp//āb>–ob**] «дорандай ранги сурх», «сурхранг», «дураҳшанд», писари Рустам дар «Шоҳнома»—и Фирдавсӣ [7,с.92]. Дар сарчашмаи дигар *Суҳроб*<*Sūhrāb* ҳамчун «дорандай рангҳои равшансурх» маънидод карда мешавад [82,с.45]. *Хусрав* (*Xusrav*) (*Xusraw*). *Хисрав*//*Хусрав*< дар авастоӣ *Haosravah*, дар форси миёна ва нав *Xisrav*//*Xusrav*//*Kisro* (шакли тағиирёфтаи ном) ба маънии «шуҳрати наку», «шоҳ», номи писари Сиёвуш, шоҳи савуми каёниҳо дар «Авасто» ва дар «Шоҳнома», номи яке аз шоҳони Сосониҳо мебошад.

БОБИ III

ҚАБАТҲОИ ЗАБОНӢ ВА ПАТРОНИМҲОИ НОМСОЗ

§3.1. Антропонимияи аслан тоҷикӣ (эронӣ)

Ба ин гурӯҳ маъмулан номҳои аслан тоҷикӣ (эронӣ) шомиланд, ки дар асосу бунёди ҳамин забон ташаккул ёфтаанд. Пайдоиш ва рушди як қисмати калони номҳо бо забонҳои қадима марбут ва мансуб ба гурӯҳи забони эронӣ ҳастанд.

Чуноне ки сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, мардуми тоҷик яке аз этносҳои қадимаи ориёй буда, пеш аз ҳама, этносҳои шарқизеронии Осиёи Миёна, бохтариҳо ва сүғдихо ниёкони ин мардумро ташкил мекарданд [36, с.59].

Наҳустин солномаҳои таърихӣ, ки оид ба Осиёи Миёна хабар додаанд, оид ба этносҳои дар ин ҷо маскуншудаи эронизабон – сүғдихо, марғиёниҳо, хоразмиҳо, парфиёниҳо, кавмҳои гуногуни саккӣ шаҳодат додаанд [36,с.38].

Номи умумии «ориё» оид ба наздикӣ ва ягонагии этносҳои гуногуни Эрони Бостон гувоҳӣ медиҳад. Номи мазкур дар матнҳои қадимаи эронӣ, қадимаи ҳиндӣ ва дигарон ба қайд гирифта шудааст [1].

Номвожаи «Эрон» (Irān) ҳамчунин аз шакли қадимаи «айрӣа» дар падежи генетив «айрйоном» (ориён), табдили «ай» ба «э» ва афтиши идомаи падежи «ом» «ом» баромад ва пайдоиш дорад [153, с.26].

Омӯзишу таҳқиқи муқоисавии забон, дину ойини бостонии эрониёни қадим аз умумияту ягонагии онҳо гувоҳӣ медиҳад. Омӯзиш ва муқоисаи забонҳо нишон медиҳад, ки забонҳои эронӣ дар ибтидо аз мавқеи соҳтори сарфунаҳвӣ ва захираи асосии луғавӣ то дараҷаи муайян решоҳои умумӣ доранд. Чуноне ки маълум аст, забонҳо дар як вазъу ҳолати муайян бокӣ намемонанд, балки дучори таҳаввулоту тағйирот мешаванд. Тағйироте, ки тӯли ҳазорҳо соли мавҷудият, амалкард ва рушди онҳо ба амал меоянд, хосатан дар робита бо савтиёт, луғат (лексика) ва сарфу наҳв (грамматика) марбут ба омилҳои гуногуни таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Аз ин нуқтаи назар забонҳои этносҳои эронӣ ба се давраю

марҳилаи рушд чудо мегарданد, яъне давраҳои қадим, миёна ва нав: давраи қадим – аз замони зухури «Авасто», тақрибан аз ибтидои ҳазорсолаи II то асрҳои IV–III то милод, яъне юриши Искандари Мақдунӣ; –давраи миёна–аз асрҳои IV– III то милод то асрҳои VII–VIII милодӣ, яъне то истилои арабҳо; –давраи нав аз асрҳои VIII– IX милодӣ то замони мусир [36, с. 63–64; 86, 121, 57; 89; 12–17].

Антропонимия ҳам ҳамчун қисмати таркибии забон ҳамаи ин се давраи рушдро сипарӣ кардааст. Бояд тазаккур дод, ки мағҳуми «антропонимияи Кӯлоб» дар муқоиса бо мағҳуми «антропонимияи тоҷикӣ (эронӣ) Кӯлоб» маънии хеле васеътар дорад, зеро на фақат номҳои (антропонимҳои) эронӣ, балки тамоми маҷмӯи номҳои Кӯлоб ва атрофи онро фаро мегирад ва ин новобаста ба баромаду мансубияти забонӣ мебошад.

Низоми номҳои аҳолии Кӯлоб ва атрофи он аз рӯйи пайдоишу баромад гуногун аст, ва иборат аз чунин гурӯҳҳо мебошад: эронӣ, арабӣ, туркӣ – муғулӣ, юнонӣ – румӣ ва яхудии қадим. Бояд маҳсус зикр кард, ки як гурӯҳи калони антропонимияи аҳолии Кӯлоб ва атрофии онро номҳои арабӣ ташкил мекунанд ва ин падида мартуб ба дину ойини исломии мардум аст, дигар гурӯҳҳо нисбатан аз рӯйи шумора нисбат ба номҳои арабӣ камтаранд.

Аз рӯйи вижагиҳои соҳторио калимасозӣ номҳои тоҷикӣ (эронӣ) гуногунанд ва омӯзиши онҳо арзиши илмию назариявӣ дошта метавонад. Аз мавқеи соҳторӣ–чиннигорӣ (стратиграфия) ба таҳқиқотҳои ономастикӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, муҳаққики машҳур С.Роспонд чунин омилро таъйид мкунад: «Таҳқиқоти соҳторӣ – чиннигории ономастикӣ ҳам барои забоншиносӣ ва ҳам барои таъриҳи аҳамияти калон доранд» [104, с. 63].

Муҳаққики машҳур А.В.Суперанская номҳои ҳиндуаврупоиро ба се гурӯҳ тақсим кардааст: – номҳои мураккаб [масалан, санскритии *Aśva-pati* «шоҳи аспон»]; – номҳои муҳаффафи мураккаб, ки дар онҳо анҷомаҳои маҳсус илова шудаанд (масалан, санскритии A śva-la); –

номҳои апеллятивӣ, ки ҳамчун исмҳои хос истифода мешаванд, яъне исмҳои чинс, ки ба исмҳои хос мубаддал гаштаанд (масалан, санскритии *Muśika* «муш»). Чунин навъ аз оғози таърих то замони муосир дар нуҳ гурӯҳи ҳиндуаврупой идома дорад: ҳиндӣ/юнонӣ, эронӣ, келтӣ, фраккӣ, иллириӣ, олмонӣ, славянӣ, балтӣ [117, с.63].

Аслан, оид ба мансубияту қадимияти ин ё он метавон дар асоси сарчашмаҳои қадима, сарчашмаҳои ҳафриётӣ (археологӣ), адабиёти қадима мулоҳиза ронд. Ба номҳои қадима исмҳои хосе мансубанд, ки марбут ба Эрони Бостон ва Порс ва мутобиқан мутааллиқ ба сарчашмаю ёдгориҳои давраи мазкур мебошанд.

Ба гурӯҳи номҳои аслан тоҷикӣ, ки баромаду решай қадима доранд, ҷунин номҳоро шомил донистан мумкин аст: Баҳром, Бехрӯз, Баҳман, Исфандиёр, Манучеҳр, Озар, Сиёвуш, Фаридун, Ҳусрав, Парвиз, Эраҷ ва ғайра, ки вобаста ба вижагиҳои антропопатронимия (патронимҳои антропонимсоз) дар боби дигари рисола мавриди таҳқику омӯзиш қарор дода шудаанд.

Антропонимҳои Кӯлоб аз рӯйи баромади забониашон гуногун буда, гурӯҳҳои зеринро ташкил медиҳанд: 1) антропонимҳои эронӣ; 2) антропонимҳои арабӣ; 3) антропонимҳои туркию муғулӣ; 4) антропонимҳои юнонӣ; 5) антропонимҳои яҳудӣ ва ғайра.

Қайд кардан зарур аст, ки дар антропонимҳои Кӯлоб ҷойи асосиро антропонимҳои эронӣ ишғол мекунанд ва номҳои мутааллиқ ба гурӯҳҳои боқимонда аз рӯйи миқдор камтар мебошанд.

Дар ҳусуси таҳқиқоти соҳторию ҷиннигории (стратиграфии) ономастикӣ. Барои амалий гардонидани ин ҳадафҳо дар забоншиносии рус ва ҳалқҳои дигари славянизабон таҳқиқотҳои зиёде ба сомон расидаанд.

Доир ба ин масъала дар забоншиносии ҳалқҳои эронӣ, аз ҷумла дар забоншиносии тоҷик, таҳқиқотҳои шоиста сурат гирифтаанд. Аз ин рӯ дар вақти таҳқиқ ва баррасии ин мавзуъ мо бештар ба таҳқиқотҳои мазкур такя мекунем [120, 34; 69;80].

Барои нишон додан ва таҳқиқ кардани сохтори антропонимҳои шаҳри Кӯлоб ва атрофи он мо антропонимҳои эронии онро низ интихоб кардем. Қайд кардан лозим аст, ки мағҳуми антропонимикони Кӯлоб нисбат ба мағҳуми антропонимикони эронии Кӯлоб, тавре ки дар оғози ҳамин боб зикр гардид, васеътар мебошад. Зимни антропонимҳои эронии Кӯлоб гуфтан мо номвожаҳоеро дар назар дорем, ки онҳо дар заминаи забонҳои эронӣ ба вучуд омадаанд.

Профессор А.В.Суперанская номҳои ҳиндуаврупоиро аз рӯйи сохташон ба се навъ тасниф мекунад: 1) номҳои мураккаб (масалан, санскритӣ *Ashva-pati* «шоҳи аспон»); 2) номҳои мураккаби ихтисоршуда, ки дар онҳо пасвандҳои маҳсус илова гардидаанд (масалан, санскритӣ *Ashva-la*); 3) номҳои апеллятивӣ, яъне исмҳои чинс ё исмҳои ҷомеъ, ки ба сифати номҳои шахсӣ истифода шудаанд (санскритӣ *Mušika* «муш»). Навъҳои мазкур аз оғози давраи таъриҳӣ то қунун дар 9 гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой: ҳиндӣ, эронӣ, юнонӣ, келтӣ, иллириӣ, фракӣ, олмонӣ, славянӣ, балтиկӣ идома доранд [117].

Ҳаминро қайд кардан даркор аст, ки дар вақти таснифоти номҳои эронии шаҳри Кӯлоб бо номҳое вомехӯрем, ки қолабҳои номбурда барои онҳо тангӣ мекунад. Масалан, *Tur* (*Tur*), *Зол* (*Zāl*), *Доро* (*Dārā*), *Тус* (*Tus*) ва ғайра. Бинобар ин дар вақти таҳлил ва гурӯҳбандии номҳои эронии Кӯлоб зарурати васеъ намудани таснифоти мазкур ба миён омад.

§ 3.2.Антропонимияи арабии Кӯлоб

Антропонимияи арабии Кӯлоб дар байни антропонимҳои ғайриэронӣ ҷойи намоёнро ишғол мекунанд ва ин сабабҳои худро дорад.

«Антропонимияи тоҷик, менависад, номшинос О.Фафуров, дар зери таъсири авомили мураккаби маданиӣ – таъриҳӣ ва сиёсӣ шакл гирифтааст» [35,с.14] ва яке аз ҳамин гуна омилҳо, ки дар ташаккул ёфтани антропонимияи тоҷик мақоми ҷашнрас дорад, ин Эрону Осиёи Миёнаро истило кардани арабҳо ва дар ин марзу бүм таъмим ёфтани дини ислом ба шумор меравад.

Арабҳо дар зери шиори дини ислом ба маданияти халқҳои кишвари мо зарбаҳои хеле саҳт заданд. Пас аз истило дар Мовароуннаҳр ва Ҳурисон дину ойини ислом ва забони арабӣ расмӣ эълон карда шуд. Оҳиста – оҳиста забонҳои сӯғдӣ, ҳоразмӣ аз байн рафтанд. Ба ивази алифбои қадими сӯғдӣ, ҳоразмӣ алифбои арабӣ расм шуд ва ба ҷойи оташкадаю маъбадхонаҳо масҷид ва мадрасаҳо соҳта шуданд. Таҳсил ва дониш бештар ба забони арабӣ гардид. Дини ислом бошад, бо зӯрӣ дар байни мардуми ин кишвар паҳн гардида, дину оинҳои дар ин сарзамиҳо бударо танг карда баровард ва парастиши онҳоро мамнӯъ кард.

Вақте ки дини ислому забони арабӣ дар ин сарзамин ботадриҷ паҳн гардид ва қонунӣ эълон карда шуд, аҳолии ин сарзамин, ба монанди ҳамаи мусулмонҳо, ба шарафи Ҳудову расул, пайғамбарону дӯстони онҳо номи фарзандонашонро арабӣ мемондагӣ шуданд.

Ҳамин тариқ, дар ин давра ба низоми антропонимияи тоҷик як гурӯҳи зиёди номҳои арабӣ доҳил шуданд, ки аз рӯйи ҷанбаашон динӣ буданд ва онҳо оҳиста – оҳиста мустаъмал гардиданду ҳуқуқи шаҳрвандӣ пайдо карданд.

Умуман, дар таърихи ономастика номҳои динии исломӣ мақоми хоса доранд ва дар ин ҳусус номшинос А.В.Суперанская менависад, ки «дар таърихи ономастика номҳои мусулмонӣ, ки тавассути ислом (дар асри VII солшумории мо) дар аксари мамлакатҳои Осиё, Африқо ва қисман дар Аврупо паҳн шудаанд, нақши беандоза қалонро бозидаанд. Саҳми онҳо дар ономастикай рус низ хеле қалон аст, зоро номи бисёр мавзеъ ва насаబҳои русӣ, ки ба воситай забони тоторӣ иқтибос карда шудаанд, аз рӯйи баромадашон арабӣ мебошанд» [117, с.29]. Махсусан, мавқеи номҳои арабӣ дар антропонимияи тоҷик хеле қалон аст ва ҳоло қисми муайяни онро номҳои баромадашон арабӣ ташкил меқунанд ва аксари онҳо магз андар мағзи забони тоҷикӣ доҳил шудаанд (ба мисли қалимаҳои иқтибосии арабӣ) ва кас фикр намекунад, ки ин номҳо баромади арабӣ доранд. Тазаккур бояд дод, ки ин номҳои арабӣ дар навбати худ боиси танг шудани доираи истифодаи номҳои эронии баландмазмун

гардидаанд. Хушбахтона, аз солҳои 70–80-уми асри XX ин номҳо аз нав зинда шуда, мавриди истифода қарор мегирифтагӣ шуданд [32, с.114].

Ба қатори намунаи антропонимияи арабии Кӯлоб инҳо дохил мешаванд: *Аббос* (*Abbās*), *Раҳмон* (*Rahmān*), *Раҳим* (*Rahim*), *Сайид* (*Sayid*), *Саъид* (*Sa’id*), *Абулқосим* (*Abulqāsim*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Малика* (*Malika*), *Маҳмуд* (*Mahmud*), *Муҳаммад* (*Muhammad*), *Насруддин* (*Nasruddin*), *Наср* (*Nasr*), *Нуъмон* (*Nu’mān*), *Умар* (*Umar*), *Усмон* (*Usmān*), *Хизр* (*Xizr*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайраҳо.

Номҳои шахс дар матнҳои хаттӣ ва шифоҳии арабӣ ба туфайли як қатор хусусиятҳои ба худ хоси соҳториашон бо тезӣ чудо мешаванд. Номи шахс [исм] дар забони арабӣ метавонад, сода *Саид* (*Saīd*), *Алӣ* (*Ali*), *Содиқ* (*Sādiq*), *Молик* (*Mālik*) ва ғайра, ё мураккаб бо изофаи префикси Абд– (ба маъни «банда», «ғулом») бошад. Мисол: *Абд–ул–Боқӣ* (*Abd–ul–bāqi*), *Абд–ул–Қодир* (*Abd–ul–Qādir*), *Абд–ул–Холиқ* (*Abd–ul–Xāliq*), *Абд–ул–Ваҳҳоб* (*Abd–ul–vahhāb*). Префикс *Абд–* (*Abd*), одатан, дар аввали яке аз номҳои Худо (дар ислом Худои яккаву ягона 99 сифат дорад) меояд.

Бинобар ин антропонимияи арабии шаҳри Кӯлобро аз рӯйи соҳташон ба ду гурӯҳ чудо мекунем: 1) антропонимияи сода; 2) антропонимияи мураккаб.

1.Антропонимияи содаи арабӣ – *Амир* (*Amīr*), *Алӣ* (*Ali*), *Салим* (*Salīm*), *Карим* (*Karīm*), *Умар* (*Umar*), *Усмон* (*Usmān*), *Хизр* (*Xizr*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайра.

2.Антропонимияи мураккаби арабӣ – *Абулқосим* (*Abulqāsim*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Абдураҳмон* (*Abdurrahmān*) ва ғайра.

Дар таърихи суннатии номгузории арабҳо 8 навъи номи ашхос ба назар мерасад, ки истифодаи 5 навъи онҳо барои онҳо ҳатмӣ маҳсуб меёфтанд. Се навъи дигар бошад, дар мавридҳои хоса истифода мешуданд: 1) *Исл* (*Ism*)–’алам (*al ismal ‘alam*) – номҳои шахс бо маъни аслиашон, ки дар вақти таваллуд шудан дода мешуданд: ’Амр, *Al–Abbās*, *Zaynab* ва ғайра; 2) *Куния* (*Kunyah*) – лақаб (cogomen), ки муносибати хеширо нишон медиҳад: *Abu ’Amr* (падари Амр), *умм – Zaynab* (модари

Зайнаб); 3) *Насаб* (*Nasab*) – номи генеалогӣ аз рӯйи аҷдодон (падар, бобо) : *Ibn – Ibrahim* (писари Иброҳим), *bint – Butrus* (духтари Бутрус); 4) Лакаб (*Laqab*) – номи иловагӣ, унвон, лақаб: *Šams-al-Ma’āli* (офтоби начобат ; 5) *Нисбაҳ* (*Nisbah*) – ин унвон буда, ба насаб алоқаи зич дорад. Фарқи он аз насаб дар он аст, ки вай муносибати этникую ҷуғрофии одамонро нишон медиҳад: *al-’Arabi* (ал-Арабӣ), *al-Rumi* (ал-Румӣ); 6) *Исм* (*Ismnasab*) – мансаб ё *ism al-mansab* (исм ал-мансад) – лакаб буда, бештар бо номи касбу кор ифода меёбад. Аз рӯйи сохтор ба *Nasab* (*насаб*) қаробат дорад; 7) *Тахаллус* (*Taxallus* ё *Taxas*) – номҳои шоирон буда, бештар дар байни адабони форс мустаъмал аст: *Rӯdakī* (*Rudaki*) – аз шаҳри Рӯдак (*Rudak*), *Фирдавсӣ Абулқосим* (*Firdavsi Abulqāsim*) (бүхшиштӣ); 8) Истилоҳоти иофадагари сифатҳои шуҳратмандӣ ва маъруфият: *Абд-ул-Латиф* (*Abd-ul-Latif*), *Юсуф-ул-Багдодӣ* (*Yusuf-ul-Bağdādi*), *Муваффақ-уд-дин* (*Muvaffaq-ud-din*) ва ғайра [59;58].

Аз инҳо дар Кӯлоб навъҳои зерини номҳои арабӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд: а) исм–’alam: *Али* (*Ali*), *Аббос* (*Abbās*), *Махмуд* (*Mahmud*), *Молик* (*Mālik*), *Муҳаммад* (*Muhammad*), *Усмон* (*Usmān*), *Умар* (*Umar*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайра; б) куния – *Абубакр* (*Abubakr*), *Абурайҳон* (*Aburayhān*) ва ғайра; в) насаб – *Насри Аҳмад* (*Nasri Ahmad*), *Қайси Ҳорис* (*Qaysi Hāris*).

Зикр кардан зарур аст, ки ин қабил номҳои арабӣ дар Кӯлоб бештар ба шакли ибораи изофиӣ истифода шуда, вазифаи муродифи «ибн» (писар) –ро ичро намудаанд. Масалан: *Аҳмади Раҳим* (*Ahmadi Rahim*), *Аҳмад ибни Раҳим* (*Ahmad binni Rahim*), *Носири Шариф* (*Nāsiri Šarif*) (*Nosir ibni Sharif*) ва амсоли инҳо.

Номҳои арабӣ ба талафгузи забони форсии тоҷикӣ мушобех шудаанд. Иловатан дар ин маврид, яъне дар шакли ибораи изофиӣ корбурди номҳои арабӣ, аз қабили *Карими Абдулло* (*Karimi Abdullā*), *Акрами Сайёф* (*Akrami Sayyāf*) ва соири онҳо дар Кӯлоб аз он бармеояд, ки аввалан, мардум тавассути ин усули барҳӯрд ба анъанаи номвожасозии ниёғони хеш такя намудааст, сониян, бо таъсир ва талаботи низоми

форсии точикӣ онҳоро дар шакли ибораи изоғӣ манзур гардонидааст.

§3.3. Антропонимияи юнони Кӯлоб

Дар Кӯлоб як силсила номҳои юнонӣ кор фармуда мешаванд ва онҳо ба забони форсӣ – точикӣ бевосита аз забони юнонӣ дохил нашудаанд, балки тавассути забони арабӣ ба низоми антропонимияи форсии точикӣ роҳ ёфтаанд, зоро забони арабӣ дар он давра забони илм эътироф шуда, ба қатори забонҳои муоширати байналхалқӣ дохил мешуд, яъне вай дар байни мардумони мусалмонтабор мақоми баландро доро буд.

Дар робита ба ин манзури афкори муҳаққикини бахши амалкарди забони арабӣ дар манотики мардуми мусулмонтабор айни муддаост. Ба ақидаи онҳо, «забони арабӣ дар муддати начандон дуру дароз тавонист, ки дар самту соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишварҳои аз тавассути арабҳо мағлубшуда таъмим ёбад ва мақоми истифодаро ба даст дарорад. Ба ин забон (яъне арабӣ) коргузорӣ ва дафтардорӣ ба роҳ монда шуда, он чун забони давлатӣ дар тамоми марзу буми мансуби хилофат эътироф мегардад. Махҳ дар ин давра шоирону олимоне ба арсаи ҳастӣ қадам ниҳоданд, ки худ намояндаи мардуми таҳҷоибу бумӣ буда, осори адабию илмии хешро ба ин забони ҳоким таҳия ва китобат намудаанд, ки баъдан эшонро чун шоирону улами форсу тоҷики арабизабон унвон додаанд» [35, с.87–88]. Бинобар ин аз забони юнонӣ бисёр асарҳои илмиву адабӣ, аз ҷумла фалсафӣ, ба забони арабӣ тарҷумаю нашр гардида буданд. Дар натиҷа бисёр қалимаю истилоҳот ба таркиби луғавии забони арабӣ дохил шуд ва онҳо дар шакли муарраб тавассути забони арабӣ дар байни ҳалқҳои Осиё ва ҳалқҳои дигари мусулмон паҳн шуда, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Номҳои ашҳос, ки аз рӯйи баромадашон юнонианду ба антропонимияи тоҷик дохил шудаанд, айнан бо ҳамин роҳ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд.

Дар Кӯлоб номҳои зерини юнонӣ дида мешаванд: *Искандар* (*Iskandar*), *Сикандар* (*Sikandar*), *Қайсар* (*Qaysar*) ва ғайраҳо. Барои он ки ба юнонӣ будани ин номҳо шубҳа пайдо нашавад, дар поён дар хусуси

баъзеи онҳо мулоҳиза ронда мешавад:

«Искандар» (Iskandar) (Сикандар) (Sikandar). «Искандар» (Iskandar) муарраби «Александрос» мебошад, ки ба қатори номҳои юнонӣ дохил мешавад ва маънии «ёвари мард»—ро дорад. Вай аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: alexo ба маънии ёрӣ кардан ва Andros ва aner (мард). Ин ном дар пахлавӣ **aliksandr**, дар позанд **araksandar** мебошад [66, с.84–85].

Александр (Aleksandr) қариб дар байни тамоми ҳалқҳои Аврупо ҳамчун номи шахс дар истеъмол аст. Аз ҷумла: *Александр* дар англисӣ *Alexander*, дар франсузӣ *Alexandre*, дар италиёвӣ *Alessandro*, дар испаниӣ *Alejandro*, дар руминӣ *Alexandru*, дар олмонӣ *Alexander*, дар русӣ *Александр*, дар булғорӣ *Александр*, дар сербӣ–хорватӣ *Александар*, *Alexsandar*, дар полякӣ (лаҳистонӣ) *Aleksander*, дар венгерӣ (маҷорӣ) *Sandor* мебошад. Ҳамаи инҳо аз номи юнонии *Alexandras* ба вучуд омадаанд. *Alexandras*<*Alexein*— муҳофизат кардан, aner— инсон, одам, мард; ҷамъян «ҳомии одамон» мебошад [97, с.36–37]. Саволе ба миён меояд, ки ба қадом роҳ *Александри Юнонӣ* (*Aleksandri Yunāni*) дар забони арабӣ ба *Искандар* (Iskandar) мубаддал шуд?. Дар ин бора номшинос О. Фафуров изҳори ақида мекунад, ки «арабҳо номи юнонии *Александр* (Aleksandr) – ро ҳамчун калимаи ба забони арабӣ бегона, ки артикли арабӣ дорад, қабул намуданд: *ал* – *Искандар* (*al-Iskandar*). Дар *ал* – *Искандар* (*al-Iskandar*) аввал артикли **ал** – ихтисор шуд, баъд ба мисли аксари калимаҳои арабӣ «к» ва «с» аз рӯйи аналогия ҷойҳояшонро иваз карданд (ин ҳодиса метатеза ном дорад) ва пас аз он дар байни «д» ва «р» садоноки «а» пайдо шуд. Ҳамин тариқ, ба *Искандар* (Iskandar) мубаддал гардид» [66, с.84–85]. Шакли «Сикандар» (Sikandr) бошад, бештар ба забони назм хос аст (маҳсусан дар аввали мисраъ).

Искандар (Iskandar). Дар «Бурҳони Қотеъ» чунин зикр мешавад: «Александр (Aleksandr) ([Искандар] (Iskandr)) номи шоҳест, ки дар тамоми олам машҳур гашт. Мегӯянд, ки ў писари духтари Файлақус (Faulaqus) буд ва номи падари ў Доро (Dārā) буд. Замоне ки *Doro* (*Dārā*) духтари *Файлақус* (*Faylaqusrā*) – ро ба сабаби бӯйи даҳонаш ба хонаашон

бармегардонад, ў аз Доро обистан буд, намегуфтанд, ки бўйи даҳони ўро бо «искандарус» табобат карданд, ки дар форсӣ маънии сирро дорад. Баъдан ў тифлеро ба дунё овард, ки Александр (Aleksandr) номиданд. Номи модари ў *Ноҳид* (*Nāhid*) буд. Баъзеҳо мегуфтанд, ки Искандар (Александр) паёмбар буд, ўро *Зулқарнайн* (*Zulqarnayn*) номиданд, зеро аз ҷониби пешонии ў баландиҳо мавҷуд буданд. *Искандарус* (*Iskandarus*) дар лугати Румӣ маънии сирро дорад, номи писари Александр «ҳаёт» буд, ки писари духтари *Доро* (*Dārā*), *Раксалона* (*Raksalāna*) буд, баъзеҳо чунин мешуморанд, ки ў ба шарафи модари *Александр* (*Aleksandr*) номида шудааст.

Александр (*Aleksandr*) дар канораи рӯд шаҳр бунёд намуд, то марзи Фаранг бо номи *Александрия* (*Aleksandriya*), ки имрӯз дар Миср мавқеят дорад. *Алесандаро* (*Alesāndarā*) номи *Искандари Зулқарнайн* (*Iskandari Zulqarnain*) (душоха) аст ва *Александр* (*Aleksandr*) шакли муарраби он мебошад.

«*Александр*» (*Aleksandr*) (*Искандар*) (*Iskandar*) шакли муарраби «*Александрос*» аст, ки шоми якчанд номҳои юоной гашта, маънии «ёвари мард»-ро дорад. Он аз 2 ҷузъ иборат аст: «*alexo*» ба маънии ёвар ва «*Andros*» ва «*aner*» (инсон – мард). Ин ном дар забони паҳлавӣ ҳамчун «*aliksandr*», аммо дар позанд дар шакли «*araksandar*» ёд шудааст [80; 84–85].

Дар «Танқех–ал–мақол» ва «Луғатномаи Дехҳудо» ба чунин маъниҳо ёд шудааст: «аликсандрус, ки ташакқул ёфтааст аз «аликсу» ба маънии «ёрӣ расонид» ва «андарис» ва «онир» ба маънии мард; дар маҷмӯъ ҳамчун ёвар ва ҳимоятгари мард; номи аслии ў *Александр* аст; арабҳо хуруфи алиф ва ломро изофа карда, ҳамчун *Ал–Искандар* (*Al–Iskandar*) талаффуз мекарданд.

Зумрад (*Zumrad*) /**Зумуррад** (*Zumurrad*). Дар ФЗТ ин ном дар шаклҳои *Зумуррад* (*Zumurrad*) //*Зумурруд* (*Zumurrud*) //*Зумруд* (*Zumrud*) омада, пурра юоной шуморида мешавад ва маънии он «санги сабзранги қимматбаҳо» шарҳ дода мешавад [126, с.462]. *Зумрад* (*Zumarad*) //*Зумур*

(*p*) *ад* (*Zumarad*) //*Зумурруд* (*Zumurrud*) ин номи занона аст, *Smarajdas-* номи санги сабзранги қимматбаҳо дониста мешавад. *Uzumburd* «Зумуруд» [юн. *σμαραγδος*]. Муҳаққиқон катибаи паҳлавии ин номро шакли тағийирёфтаи юнонӣ арзёбӣ мекунад: <*zmawurd*<*zmagard*<*zmaragd*; суриёни «*zmargdā*», арабии «*zumurrud*», русии «изумруд».

§ 3.4. Антропонимияи яхудии Кӯлоб

Тазаккур бояд намуд, ки номҳои яхудӣ тавассути забони арабӣ ва дини ислом ба забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари мардумони мусулмонроҳ ёфтаанд. Ин номҳо ҷанбаи динӣ доранд. Муҳаққиқ А.С.Суперанская дар ин бора менависад: «Номҳои динии яхудӣ аксаран дар шакли чумла бо ифодаи мубтадо, яъне истилоҳи ифодагари «Худо»—*il, el, l, io surat megiранд*: *Иоани* (*Iāani*)—«Худо илтифот мекунад», *Рафаил* (*Rafail*)—«шифои Худо», *Измаил* (*Izmail*)—«Худо мешунавад», *Данаил* (*Danail*)—«Худои ман довар», *Иля* (*Plyā*) — «Худои ман Яҳё» [118, с.32–33].

Дар низоми антропонимҳои Кӯлоб чунин номҳои яхудӣ мустаъмаланд: а) номҳое, ки дар охири он ҷузъи *il* (Худо) дида мешавад: *Исмоил* (*Ismoil*), *Исрофил* (*Isrāfil*) *Исройл* (*Isroil*), *Дониёл* (*Dāniyāl*) *Дониёр* (*Dāniyār*); б) номҳои яхудие, ки соҳторан муҳталифанд: *Иброҳим* (*Ibrāhi*), *Исо* (*Isā*), *Марям* (*Maryam*), *Масех* (*Maseh*), *Мӯсо* (*Musā*), *Дониёл* (*Dāniyāl*), *Довуд* (*Dāvud*) ва ғайра.

Бисёре аз номҳои динии яхудӣ, ки дар китоби муқаддаси яхудиён «Таврот» (*Tavrāt*) зикр гаштаанд, қариб дар антропонимияи тамоми ҳалқҳои дунё дохил шудаанд. Масалан, *Иброҳим* (*Ibrāhim*): яхудии қадим – *Abrāham* (падари тамоми мардумон), дар лотинӣ – *Abrahamus*, дар фаронсавӣ – *Abrahan*, дар итолиёвӣ – *Abrahato*, дар испонӣ – *Abrahan*, дар олмонӣ – *Abraham*, дар арабӣ – *Ibrohim*, дар русӣ – Авраам, Авраамий, дар булғорӣ – Аврам, дар англисӣ – Abraham, дар «Таврот»—*Abraám*. *Иброҳим* (*Ibrāhim*) номи паёамбаре аз *Бани Сом* (*Bani Sām*) мулаққаб ба *Халил*, *Халилуллоҳ* ва *Халилурраҳмон* мебошад.

Марям (Maryam). Сарнавишти *Марями Азро (Maryami Azrā)* бар хилофи соири маворид дар Куръони Карим (*Оли Имрон (Āli Imrān)*) : 45 то 60, *Моуда (Māida)*: 109 то 120, *Марям (Maryam)*: 16 то 35 ба тафсили тамом омадааст. Муҳимтарин вижагии шахсияти ў, яъне обистаний ва таваллуд аз бокира, ки мунҳасир ба *Марям (Maryam)* нест ва мавориди мушобехе дорад.

Ин ном дар яҳудии қадим – *Miryām*, дар «Тавром» (*Tavrāt*) – *Mariám*, дар лотинӣ – *Maria*, дар юнонӣ – *Mariam*, дар англisisии қадим – *Maria*, дар англisisии ҷадид – *Мэри* буда, таҳминан маъноҳои зеринро дорад: 1) талхӣ; 2) муқобилият намудан ва ҳашмгин шуданро мефаҳмонад. Дар фаронсавӣ – *Mariy*, италиёвӣ, испонӣ, румӣ – *Maria*, олмонӣ, голландӣ – *Maria*, *Marie*, даниягӣ, норвегӣ – *Marie*, русӣ – *Мария*, булғорӣ – *Мария*, сербӣ – хорватӣ – *Marija*, *Marija*, словакӣ, лаҳистонӣ – *Mari*. Дар забони тоҷикӣ *Майрам ва Марям* аст.

Мӯсо (Māsā). *Mӯso (Musā)* писари *Имрон (Imrān)* ва пайғамбари яҳудиён буд. Мувофиқи ривоятҳои динӣ ягона инсоне буд, ки дар қӯҳи Қоф [Kuhi Qāf] бо *Худо (Xudā)* муколама доштааст. Дар баъзе фарҳангҳо қалимаи «*Mӯso*» (*Musā*) арабӣ гуфта шудааст. Масалан, дар «Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ» қалимаи арабӣ ёд шуда, ба ду маъно: 1.Устура, покуи сартарошӣ. 2.Номи паёмбари қавми яҳуд омадааст [128,с.847].

Дар «Фиёс–ул–лугот» маънии қалимаи «*Mӯso*» (*Musā*) чунин аст: «*Mӯso (Musā)* дар арабӣ «устура», ки аз он мӯйи сар тарошанд; ва номи паёмбари маъруф алайҳиссалом ба ин маъни лафзи «Мӯсо» (*Musā*) мураккаб аст аз «мӯ» ва «со», ки ба забони сурёнӣ аввал ба маънии «тобут» ва сонӣ ба маънии «об» аст. Чун эшонро *Фиръавн (Fir'avn)* аз дарёи Нил [Nil] дар тобут ёфта буд, лиҳозо ба ин исм мусаммо шуданд, маънии аввал аз «Мунтаҳаб» ва маънии сонӣ аз рисолаи Абдулвосеъ; ва Сирешӣ дар «Шарҳи Мақомоти Ҳарирӣ» навишта, ки ба забони қибитӣ «му» ба маънии «об» (āb) ва «шо» (šā) (ба шини муъчама) ба маънии шаҷар; чун эшонро дар об қурби ашҷор ёфта буд, лиҳозо *Mušo (Mušā)* ном карданд. Баъдуҳу муарраб карда, шини муъчамаро ба сини муҳмала

бадал сохтанд, ки ба таври асмои ноқисӣ «ёй» ба «ё» навиштанд ва ба алиф хонданд» [39, с.312]. Мӯсо ба забони ибрӣ «Мушиҳ», яъне «наҷотдиҳанда» маънидод карда шудааст.

Номи *Muso* (*Musā*) 130 бор дар *Қуръон* (*Qur'ān*) омадааст, вале мундариҷоти он бо Таврот чандон баробар нестанд.

Довуд (Dāvud). Довуд (Dāvud) подшоҳ ё паёмбари бани Исроил (Bani Isroil) ва падари Сулаймон (Sulaymān) аст, ки дар *Байтуллаҳм* (*Baytullahm*) ба соли 1081 ё 1086 қабл аз милод зода шуд. Дар 15-солагӣ дар қиболи куштани Ҷолут (Jālut) духтари *Толут* (*Tālūt*) – ро ба занӣ гирифт, аммо *Толут* (*Tālūt*) бар ў ҳасад бурд ва *Довуд* (*Dāvud*) мутаворӣ шуд ва баъд аз *Толут* (*Tālūt*) ба ҷойи ў нишасти. Гӯянд, ки ў дар аҳди *Кайқубод* (*Kayqubād*) будааст.

Ҳазрати Довуд (Dāvud) Масҷиди Ақсо (Masjidi Aqsā), ки онро *Байтулмуқаддас* (*Baytulmuqaddas*) ба маънии дурттар ва баниҳоят расидатар меноманд, бино кардааст ва дар мулки *Шом* (*Šām*) воқеъ буда, он қиблии яхуд аст [127, с.382]. Антропоними Довуд (Dāvud) аз ҷиҳати соҳт сода буда, маънояш «маҳбуб» мебошад.

Яъқуб (Ya'qub). Ин ном дар байни аҳолии Кӯлоб хеле мустаъмал аст. Яъқуб (*Ya'qub*) ҷадди иброниён ва фарзанди *Исҳоқ* (*Ishāq*) аст, ки бинобар ривоёти исломӣ, ки бахше аз он бо *Таврот* (*Tavrāt*) мувофиқ аст, бо Ису (Isu) (Ийс) (*Iys*) тавъамон буданд ва чун Ису (*Isu*) нахуст аз модар мутаваллид шуд ва Яъқуб (*Ya'qub*) ба дунболи ў буд, ба ин ном хонда шуд. Бинобар Таврот (*Tavrāt*), чун ҳангоми таваллуд пошни бародари худро гирифта буд, Яъқуб (*Ya'qub*) ба маънии «пошнаро мегирад» номида шуд. Номи Яъқуб (*Ya'qub*) дар «ФТЗТ» арабӣ муаррифӣ шуда, ба ду маъно: 1) қабк. 2) номи яке аз пайғамбарони *Банӣ Исроил* (*Bani Isrā'il*) (яхудиён), падари *Юсуф* (*Yusuf*) омадааст [128, с.693].

Дар «Фиёс-ул-лугот» ин антропоним чунин шарҳ дода шудааст: «Яъқуб (*Ya'qub*) – қабки нар; ва номи набӣ алайҳиссалом, ки падари Юсуф (*Yusuf*) алайҳиссалом буданд; ва ин лафз арабӣ нест, ибронист; ва

номи имом *Абуյусуф* (*Abuyusuf*), ки шогирди *Имоми Аъзам* (*Imāmi A'zam*) *Абуханифа* (*Abuhanifa*) буд; ва номи марде имом ва мұчтахиди мазҳаби насоро (аз «Кашф» ва «Бурхон» ва «Сурох» ва ғайри он) [39, с.693].

Доктор Абдулмалик Абдурраҳмони Саъдӣ дар «Шарҳи ақоиди аҳли суннат»—аш ин номро ибрī гуфта, маънояшро «чойгузини макони касе» шарҳ додаст.

Исхок (*Ishāq*). *Исхок* (*Ishāq*) низ дар низоми антропонимияи Кӯлоб хеле маъмул аст. Дар «Шарҳи ақоиди аҳли суннат» маънояш «бисёр табассумкунанда» омадааст.

Бояд зикр кард, ки номҳои яҳудӣ тавассути забони арабӣ ва дини ислом ба забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари мардумони мусалмон роҳ ёфтаанд. Ин номҳо ҷанбаи динӣ доранд. «Номҳои динии яҳудӣ, менависад А.С.Суперанская, аксар вақт дар намуди ҷумла бо ифодаи мубтадо, яъне истилоҳи ифодагари «Худо» (*Xudā*) – *il, el, I, io* сурат мегиранд: *Иоани* (*Iāani*) – «Худо илтифот мекунад», *Рафаил* (*Rafail*) – «шифои Худо», *Измаил* (*Izmail*) – «Худо мешунавад», *Данаил* (*Danail*) – «Худои ман довар», *Иля* (*Ilyā*) – «Худои ман Яҳё (*Yahyā*)» [119, с.32–33].

Дар Кӯлоб номҳои зерини яҳудӣ мустаъмаланд: а) номҳое, ки дар охири он *il* (*Xudō*) дида мешавад: *Исмоил* (*Ismāil*), *Исроил* (*Isroil*), *Исрофил* (*Isrāfil*); б) номҳои яҳудие, ки соҳташон гуногун аст: *Иброҳим* (*Ibrāhim*), *Юнус* (*Yunus*) (*Ионис*) (*Iānis*), *Илёс* (*Ilyās*), *Исо* (*Isā*), *Марям* (*Maryam*), *Масех* (*Maseh*), *Мӯсо* (*Musā*) ва ғайра.

Аксари номҳои динии яҳудӣ, ки дар китоби муқаддаси яҳудиён «Таврот» (*Tavrāt*) вомехӯранд, қариб дар антропонимияи тамоми мардумони дунё дохил шудаанд. Барои исботи ин фикр номи Иброҳимро мегирем: яҳудии қадим – *Abrahām* [падари тамоми мардумон], дар лотинӣ – *Abrahāmus*, дар франсавӣ – *Abrahan*, дар итолиёвӣ – *Abrahāmo*, дар испонӣ – *Abrahan*, дар олмонӣ – *Abrahām*, дар арабӣ – *Ибраҳим*, дар русӣ – *Авраам*, *Авраамий*, дар булғорӣ – *Аврам*, дар англисӣ – *Abraham*, дар «Таврот» – *Abraam* [107, с.26–27].

§3.5. Антропонимияи туркию муғулий

Дар низоми антропонимияи Кӯлоб як қабати муайяни онро номвожаҳои иқтибосии туркию муғулий ташкил медиҳанд ва аз чиҳати төъдод нисбат ба антропонимҳои иқтибосии он (масалан, арабӣ) бештар мебошанд, зоро дар Кӯлоб ва атрофи он гурӯҳҳои этникии туркию муғулии зерин аз давраҳои пешин инҷониб сукунат доранд: *турк* (*turk*), *муғул* (*muğul*), *семиз* (*semiz*), *кесамиз* (*kesamiz*), *қатаган* (*qatağan*), *ҷагатаган* (*jağatağan*), *тос* (*tās*), *лос* (*Lās*), *барлос* (*barlās*), *лақай* (*laqay*), *ӯзбак* (*uzbak*), *ҳазора* (*hazāra*), *ҷалоирӣ* (*jalāiri*) ва ҷанде дигар.

Ин бахши номвожаҳо, тавре ки дар боло зикр намудем, микдоран бештар буда, ба төъдоди номвожаҳои марбут ба туркию муғулий алоқаманд мебошад. Истилоҳи антропонимияи туркию муғулий ниёз ба тавзех ва ташрех дошта, имкон медиҳад, ки фаҳмиши ин истилоҳ саҳех матраҳ гардад. Тавре ки возех аст, як оилаи забонҳои дунё бо номи забонҳои олтойӣ маъруф аст, ки олимону муҳаққиқон онро ба се гурӯҳ тасниф кардаанд: 1) забонҳои туркӣ; 2) забонҳои муғулий ва 3) забонҳои тунгусию манчурӣ [46]. Ин забонҳо дар маҷмӯъ бо ҳам пайванди ногусастани хешӣ доранд. Аз ин лиҳоз мо дар таъйин ва таснифи ин гурӯҳи номвожаҳо истифодаи истилоҳи туркию муғулиро салоҳ донистем.

Муҳаққиқони бахши топонимияи Тоҷикистон, аз ҷумла профессорон А.Хромов, Р.Додихудоев, Ҷ.Алимӣ, Н.Офаридаев, Ш.Исмоилов ва О.Маҳмадҷонов номвожаҳои туркиро аз рӯйи соҳташон ва бо назардошли мансубияти забонии онҳо ба се гурӯҳ тасниф кардаанд: 1) топонимияи аслан туркӣ *Қазнок* (*Qaznāq*), *Қутан* (*Qutan*), *Қалавур* (*Qalavur*), *Оқтош* (*Āqtāš*), *Қудуқ* (*Quduq*), *Тошқурғон* (*Tāšqurğān*), *Янгиқурғон* (*Yangiqurğān*) ва ғ.; 2) топонимияи омехта (дузабона) *Сангқайроқ* (*Sangqarāq*), *Зуртумшиуқ* (*Zartumşıq*), *Қашқакӯҳ* (*Qaşqakuh*), *Лолакӯл* (*Lālakul*), *Одамтош* (*Ādamtāš*), *Арҷабулоқ* (*Arčabulāq*), *Уруқдара* (*Uruqdara*) ва ғ.; 3) топоним – ибораҳои омехта *Дарёи Иикина* (*Daryāyi Iškina*), *Йурти Калон* (*Yurti Kalān*), *Қӯҳи Қушилиҷ* (*Kuhi Qušlič*) ва ғ.

Бо пайравӣ ба таснифоти онҳо номҳои ашҳоси туркии шаҳри

Күлобро аз рўйи сохташон ба гурӯҳҳои зайл тасниф намудан мумкин аст: а] номвожаҳои туркии ба асл наздик: *Хонум* (*Xātum*), *Хотун* (*Xātun*), *Эргаш* (*Irgaš*), *Эгам* (*Igam*) ва б) антропонимҳои мураккаб: *Қарахон* (*Qaraxān*), *Сарахон* (*Saraxān*), *Эгамбердӣ* (*Igamberdi*), *Худойбердӣ* (*Xudāyberdi*), *Оллоҳбердӣ* (*Āllāhberdi*), *Сотиболдӣ* (*Sātibāldi*). Дар робита ба ин гурӯҳи номвожаҳо тавзех бояд дод, ки онҳо таркибан аз ду номи аз лиҳози мансубияти забониашон гуногун иборат буда, дар заминаи қавонини мураккабшавӣ шакл гирифтаанд, ки месазад ин номвожаҳоро мансуби забони тоҷикӣ арзёбӣ намоем.

Мувофиқи маълумоти Фритс Волф, ин ном, ки дар Кӯлоб вомехӯрад, дар «Шоҳнома» низ ду маротиба ба назар мерасад: 1) лақаби ҳамсари Хоқони Чин (*Xāqāni Čin*), ки Анушервон (*Anušervān*) духтари ўро ба занӣ гирифт:

Яке духтаре дошт Хотун чу моҳ,
Кучо моҳ дорад ду зулфи сиёҳ [174,с.265].

2]) лақаби зани Хоқони Чин (*Xāqāni Čin*), ки духтарашро аҷдаҳое бо номи «Шеркупӣ» (*Šerkupi*) фурӯ бурда буд ва аз Баҳроми Ҷӯбина (*Bahrāmi Čubina*) хост, то он аҷдаҳоро бикишад. Баҳром (*Bahrām*) аҷдаҳоро кушт ва Хотун (*Xātun*) духтарашро ба ў дод [174,с.329]. Ин вожа дар «Бурҳони қотеъ» (*Burhāni qāte'*) чун лақаби занони воломақоми туркӣ тафсир ёфтааст: «Хотун (*Xātun*) дар туркӣ аз алқоби занони кибор аст, магар ҷамъи ин лағз ба тасарруфи форсиёни арабидон ҳавотин омада, ба таври фаромин (аз «Мадор» ва «Баҳори Аҷам» ва луготи туркӣ) » [25,с.292]. Дар тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, дар бораи лақабро ифода кардани «Хотун» (*Xātun*) ҳарфе пешкаш нагардида, маъни дигари аслии ин вожа қашф гардидааст. Тибқи тафсири мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» – «Хотун (*Xātun*) – муғулӣ – зани қалони хона, қадбону, хонум» [126,с.368]. Ба ақидаи доктор Мансури Раствори Фасоӣ, «Хотун» (*Xātun*) қалимаи туркии ҷағатойӣ буда, маънои «олинасаб» – ро доро мебошад ва имрӯз дар туркӣ *Kadin* гӯянд» [131,с.329].

Эл (El) (Элчӣ) (Elčī), Элхон (Elxān): Ин номвожа баромади туркӣ дорад. Аз ҷумла, дар «Бурҳони Қотеъ» тазаккур рафтааст, ки «ба қасри аввал ва ё—и маҷхул (яъне эл) дар туркӣ ба маъни мардумон ва қавм ва ҷамоат мебошад» [25,с.104]. «Эл» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маънӣ тафсир шуда, мураттибони он туркӣ будани ин вожаро бидуни шак таъкид кардаанд: «Эл (El) т. 1. дӯст, ёр; эл шудан, дӯст шудан, мувоғиқ ва муттағиқ шудан; 2. қавм, қабила, тоифа; элу улус қабил, қабилаҳо, тоифаҳо» [126,с.614]. Ҳамчунин «Эл» (El) дар таркиби лақаби подшоҳони муғул – Элхон (Elxān) низ ба назар мерасад: «Чун пеши *Aҳмад* (*Ahmad*) расид. *Уту–Хотун* (*Utu–xātun*) ӯро икром ва эъзоз кард ва қабое аз ҷомаҳои бузург дар ӯ пӯшонид – «Чомеъ–ут–таворих» [126;614].

Бояд тазаккур кард, ки «эл» [el] дар таркиби чанд вожаи дигар ба назар мерасад, ки қисме аз онҳо дар заминаи калимасозии забони тоҷикӣ вожаи навро ба вучуд овардаанд. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаҳои зайл пешкаш гардидаю тафсир ёфтаанд: Элдор (Эл+дор) – соҳибқабила, соҳибтоифа, сардори қабила ё тоифа; элотия (elātiya) (эл+отия); элҷихона (elčixāna) (эл+ҷӣ+хона); элҷӣ (elčī) (эл+ҷӣ) ва элӣ (eli) (эл+ӣ) *итоат, таслим, тобеият* [126,с.614].

Дар номвожаи «Қароҳон» (*Qarāxān*), ки дар гузашта аз қабили номҳои маъруф маҳсуб меёфт, «хон» (*xān*) чун ҷузъи номсоз буда, маъни рутба ва мақоми «воло»–ро ифода мекунад. Ба назар мерасад, ки дар ин ду ном як ҷузъи номсоз, яъне «хон» (*xān*) арзи вучуд дорад ва зимни он шарҳу эзоҳ ёфтани онҳо ба ҳақиқат қаробати бештаре дорад.

Ҳамин тарик, дар заминаи таҳлили номвожаҳои туркии Кӯлоб ба хулосаҳои зер омадан мумкин аст, ки: а) доираи истифода ва төъоди номвожаҳои ашҳоси баромади туркидошта (мугулидошта ҳамчунин) дар Кӯлоб хеле фаровонанд; б) гурӯҳе аз номвожаҳои иқтибосии туркӣ айнан иқтибос шуда, дар Кӯлоб ба гунаи аслиашон истифода гардидаанд. Масалан, Қароҳон (*Qaraxān*), Қаработур (*Qarabānur*), Сароҳон (*Saraxān*) ва ғ.; в) иддае аз онҳо дар заминаи калимасозии забони порсии дарӣ дар ташаккули номвожаҳои аз рӯйи соҳту таркибашон нав саҳм гирифтаанд,

ки онҳоро метавон номвожаҳои тоҷикӣ қаламдод кард: *Худойбердӣ* (*Xudāyberdi*).

§ 3.6. Антропонимияи омехта (гибрид)

Дар ташаккули антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он номвожаҳое ҷойи намоёнро ишғол мекунанд, ки ҷузъе аз онҳо мансуби забони тоҷикӣ ва ҷузъҳои дигар арабӣ – тоҷикӣ, тоҷикӣ – арабӣ, арабӣ – ячудӣ, тоҷикӣ – туркӣ, туркӣ – тоҷикӣ ва ғайра мебошанд. Чунин номвожаҳоро антропонимҳои гибрид ва ё омехта номидан ба мақсад мувоғиқ аст: а) арабӣ – тоҷикӣ: *Абу+зар* (*Abāzar*), *Зуҳар+шоҳ* (*Zuharšāh*), *Мурод+шоҳ* (*Murādshāh*), *Раъд+шоҳ* (*Rādshāh*), *Фахр+и+тоҷ* (*Faxritāj*).

Муродшоҳ (*Murādshāh*). Ин ном аз ду ҷузъ иборат аст: «мурод» – арабӣ, ба маъни «кашё ва ё ҷизи мавриди хоҳиш»; «мақсад»; «ҳадаф», «талабот» ва «ният» [126,с.843] ва «шоҳ» – форсии тоҷикӣ ба маъниҳои 1) шоҳ; 2) номи фигураи шоҳмот дар бозии шоҳмот; б) тоҷикӣ – арабӣ: *Тоҷ+ул+мулук* (*Tājulmulk*), *Тоҷ+ид+дин* (*Tājiddin*), *Шоҳ+замон* (*Šāhzamān*), *Шоҳ+сулаймон* (*Šāhsulaymān*).

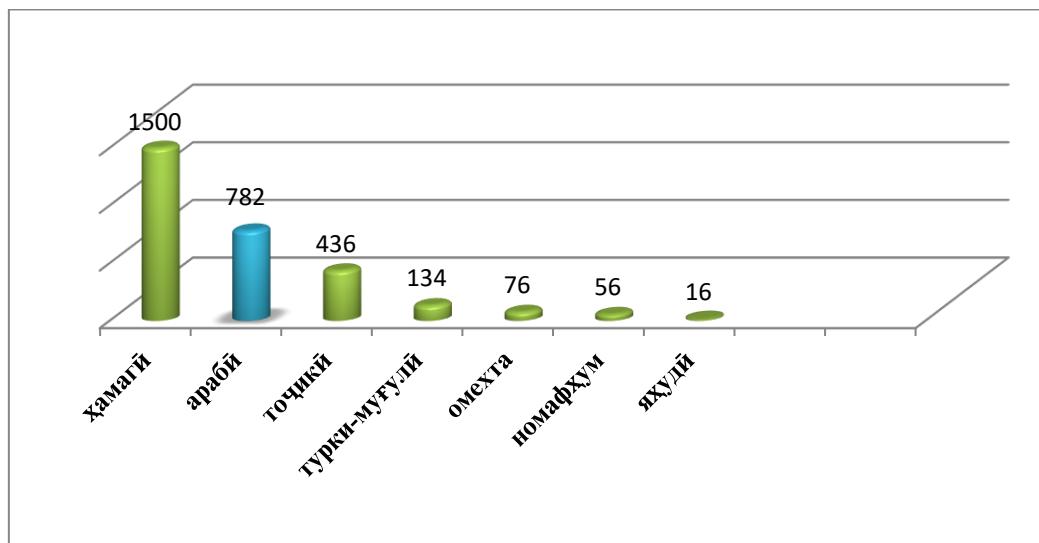
Шоҳзамон (*Šāhzamān*). Ин номвожа аз ду ҷузъ иборат аст: «шоҳ» – тоҷикӣ, ба маъни: 1) шоҳ; 2) номи фигураи шоҳмот дар бозии шоҳмот ва «замон» – арабӣ, ба маъни «вақт», «замон», «лаҳза», «марҳила» [128,с.506]. Дар забоншиносӣ категорияи хоси феълҳоро ифода мекунад, ки муносибати гӯяндаро нисбат ба замони амал ва ҳолат тавсиф мекунад: гузашта, ҳозира ва замони оянда; в) арабӣ – яхудӣ: *Абу+исҳоқ* (*Abāishāq*).

Абу+исҳоқ (*Abāishāq*). Ин антропоним аз ду ҷузъ иборат аст: «аб» – арабӣ, ба маъни «падар» ва «исҳоқ» – яхудӣ ба маъни «доимо ханданда». Умуман, «падари Исҳоқ» ва «падари доиман ханданда»; г) арабӣ – яхудӣ: *Абд+ул+масеҳ* (*Abdulmaseh*), *Абу+мусо* (*Abāmāsā*), *Ҳасан Марям* (*Hasan Maryam*).

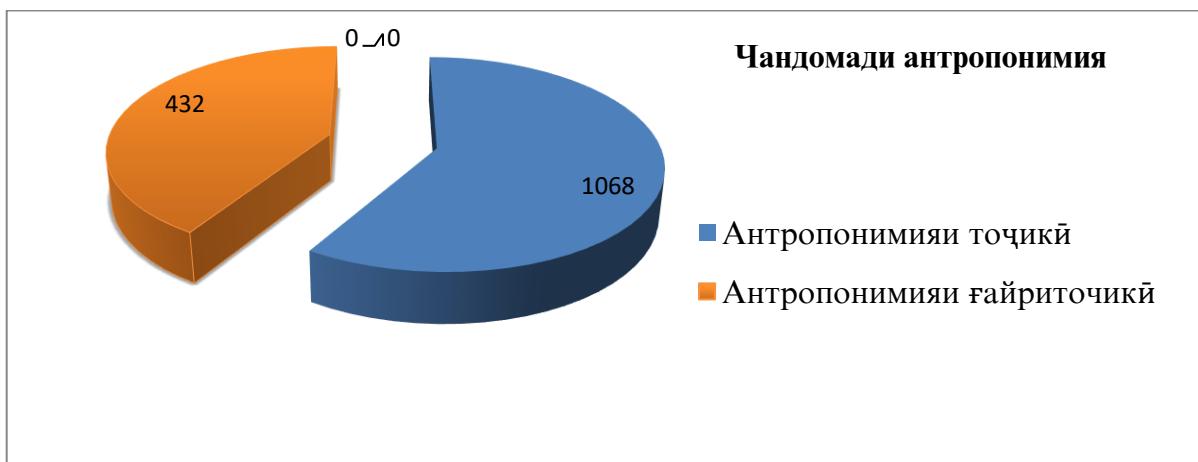
Абдулмасеҳ (*Abdulmaseh*). Ин номвожа аз се ҷузъ иборат аст: «абд» – арабӣ, ба маъни «банда», ғулом» «ал» – артикли арабӣ ва «масеҳ» – яхудӣ, ба маъни таҳаллуси паёмбар Исои Масеҳ. «бидон ки дар Қуръони

муқаддас номи Масех низ тавсиф шудааст. Дар ин маврид ҳарфи изофии «алиф» муқтабас шуда аз форсҳо (аз «Баҳори Аҷам») ва дар «Муарработ» омада, ки Масехо арабии Машех аст [ки шин ва ҳо якҷо навишта шуда], ба маъни табрикот, хурсандӣ дар забони суринӣ [25,с.258]. д) **арабӣ – туркӣ:** *Vird+хон* (*Virdxān*), *Давлат+хотун* (*Davlatxātun*). *Давлатхотун* (*Davlatxātun*). *Давлатхотун* аз ду калима: арабӣ – туркӣ иборат аст: «давлат» маъниҳои «моликият», «давлат» [кишвар], моликияти давлатӣ», «бузургӣ». «ҳашамат», «вазъ», «холат» [128,с.396] ва «хотун» (бону, хонум) » ба маъни «бону», «хонум» [128,с.453].

Диаграммаи 3. Таснифи антропонимҳо аз рӯйи мансубияти забонӣ

Диаграммаи 4. Чандомади антропонимҳо

Хулосахо

Ҳамин тарик, омӯзишу баррасии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он нишон дод, ки онҳо ҷузъи фаъоли лексика буда, ҳама гуна таҳаввулоти чомеаро ифода ва таҷассум мекунанд. Антропонимияи мавриди баррасӣ ҳамаи он ҷараёнҳои таҳаввулоти чомеаро сипарӣ намуда, шароиту муҳит ва вазъу ҳолати сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, табъу завқ, майлу ҳоҳиш, донишу тафаккур, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ, маънавӣ – ахлоқӣ ва меҳру муҳаббату эътиқоди ба ниёгон доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд.

Дар таркиби луғавии антропонимияи аҳолӣ, пеш аз ҳама, ду гурӯҳи номҳо: аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ вомехӯранд, ки бо гузашти замон таҳти таъсири қонуниятиҳои вижай забони тоҷикӣ, шеваю лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва рӯйдодҳои таърихиву фарҳангӣ ва ҷамъияти то дараҷае тағиیر ёфта, ба гурӯҳи номҳои худӣ, ки ҷанбаю вижагиҳои номгузории мардуми Кӯлоб нишон медиҳанд, ворид гардидаанд. Номҳои хоси одамон низ ҷун қисмати забон се марҳилаи рушди худро пушти сар намудаанд: қадим, миёна ва нав.

Ба антропонимияи давраи қадим номҳое дохил мешаванд, ки ба давраи аҳди бостони забонҳои эронӣ марбут буда, бо номҳои дар ёдгориҳои хаттии ин давр мавҷуда мустақиман мувофиқату мутобиқат мекунанд ва дар давраи нав ба сабаби тағиiri шаклию маъноии қалимаҳо, аз байн рафтани ҷузъу унсурҳои кӯҳна ва зуҳури ҷузъу унсурҳои нав дар таркиби қалима, тағиiri савтию овой (фонетикӣ) ва такмил ёфтани забон мағҳуму маънои онҳоро бидуни баррасиҳои этиологӣ муайян кардан имконнозазир аст.

Антропонимияи давраи миёна аз ҷиҳати луғавию маънӣ ва соҳти савтию сарфунаҳвӣ ба забони тоҷикию форсии нав наздик аст ва дар таркиби он то дараҷае ворид шудани номҳои юнонӣ мушоҳида мешавад.

Номҳои навро аз сабаби ба луғати (лексикаи) зиндаи тоҷикӣ наздикӣ доштан, бидуни мушкилию мураккабӣ ва бе гузаронидани таҳқиқоту омӯзиши ҳоса дарку фаҳм намудан имконпазир аст. Гузашта аз ин,

таркиби луғавии онҳо бо зуҳуроту падидаҳои сиёсиву фарҳангӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, таҳти дини ислом ва забонҳои хориҷӣ – арабӣ, туркӣ, русио аврупой пурратар гашта, тағйирпазир гаштаанд. Бештари номҳо асосу заминаҳои иҷтимоии хоса дошта, вобаста ба сабабу омил ва ҳадафу натиҷа ниҳода шудаанд ва маъмулан аз рӯйи вобастагиашон ба апеллятивҳои маъни мушаххас дошта чудо мешаванд.

Антропонимияи Кӯлоб аз ҷиҳати соҳти сарфунаҳвӣ ба соҳтори морфологии луғати апеллятивӣ мувофиқ мутобиқ буда, ба сода, соҳта ва мураккаб чудо гаштаанд.

Маводи мазкур ва баррасиҳо шаҳодат медиҳанд, ки ба антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб қонуниятҳои диалектикӣ низ каму беш таъсир расондаанд. Тағйиротҳо бештар аз нигоҳи савтию овой ба назар расида, дар нутқи шифоҳӣ зоҳир мешаванд, аммо дар нутқи хаттӣ асосан ба меъёри воҳиди забони адабии муосири тоҷикӣ мувофиқ ва мутобиқ ҳастанд.

Таҳқиқ ва баррасии номвожаҳои ашхоси шаҳри Кӯлоб ва атрофи он имкон фароҳам овард, ки дар бораи вижагиҳои хоси як баҳши номҳои хос маълумоти мо амиқу васеъ гардад.

Дар маҷмуъ, омӯзиш ва баррасии ҷанбаҳои муайян ва муҳими номвожаҳои ашхоси шаҳри Кӯлоб ва атрофи он имкон доданд, ки ба ҷунин хулосаҳо бирасем:

1. Дар ономастикаи тоҷик номҳои ашхоси ҳудудҳои муайяни таъриҳӣ (антропонимҳо) то ҳол ба дараҷаи зарурӣ, ба истиснои якчанд ноҳияҳо, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор нағирифтаанд;
2. Низоми антропонимияи Кӯлоб ҳамчун яке аз минтақаҳои қадима махзани арзишманди номҳои шаҳс ба ҳисоб рафта, зиёда аз 1500 адад номро фаро мегирад. Бештари ин номҳо баландмазмуну баландгоя буда, таърихи дурударозе доранд ва ин гувоҳӣ медиҳад, ки таҳлилу таҳқиқи ҳаматарафаи антропонимияи шаҳру навоҳӣ, умуман, антропонимияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияту арзиши қалони илмӣ доранд;
3. Зимни таҳқиқи антропонимияи Кӯлоб шоҳиди он гардиDEM, ки як

қисми зиёди номҳои ашхос дар осори гузаштагонамон – «Шоҳнома», «Авесто», катибаҳои ҳахоманишӣ, навиштаҷоти паҳлавӣ ва амсоли он вомехӯранд, ки аз таърихи дуру дароз соҳиб будани онҳо гувоҳӣ медиҳад. Масалан, *Қаёнуш* (*Kayānūš*), *Ниёнуш* (*Niyānāš*), *Ануш* (*Anuš*), *Ҷамишед* (*Jamšed*), *Ҳушанг* (*Hušang*), *Хусрав* (*Xusrav*), *Баҳром* (*Bahrām*) ва ғайра;

4. Зимни таҳқиқу баррасии ҷузъҳои антропонимсози номҳои хоси тоҷикӣ – эронии Кӯлоб маълум гардид, ки дар ташаккули антропонимияи аҳолӣ ҷузъҳои зерин сермаҳсулу серистеъмол будаанд: *арда* (*arda*), *бех* (*beh*), *вон* (*vān*), *гург* (*gurg*), *гул* (*gul*), *гурд* (*gurd*), *зод* (*zād*), *исфанд* (*isfand*), *кай* (*kay*), *шоҳ* (*šāh*), *меҳр* (*mehr*), *нуш* (*nuš*), *озод* (*āzād*), *меҳр* (*mehr*), *таҳм* (*tahm*) ва ғайраҳо;

5. Таҳқиқи номвожаҳои ашхос сабит соҳт, ки аз мавқеи баромади забонӣ номвожаҳо ба гурӯҳи зер тасниф мешаванд: а) номвожаҳои тоҷикӣ – эронӣ; б) номвожаҳои арабӣ; в) номвожаҳои туркӣ – муғулӣ; г) номвожаҳои яҳудии қадим; ғ) номвожаҳои баромади забониашон номаълум;

6. Дар байни номвожаҳои Кӯлоб мавқеи аввалиндарачаро антропонимияи тоҷикӣ (эронӣ) ишғол мекунанд. Таҳлили омории номвожаҳо ва луғати антропонимикон имкон медиҳад зикр намоем, ки номвожаҳои тоҷикӣ (эронӣ) қариб аксари номҳои ашхосро ташкил медиҳанд;

7. Азбаски як қисмати антропонимияи тоҷикии (эронии) Кӯлоб таърихи зиёда аз сеҳазорсола доранд ва то имрӯз ба тағиироти соҳторӣ дучор гардидаанд, зимни баррасии ҳамаҷонибаи онҳо ба усули этиологӣ такя кардем;

8. Антропонимияи тоҷикии (эронии) шаҳри Кӯлоб аз рӯйи соҳтор ба се навъ ҷудо мешаванд: а) антропонимияи сода; б) антропонимияи сохта; в) антропонимияи мураккаб. Бояд тазаккур дод, ки дар байни онҳо антропонимияи мураккаб *Ҳуршид* (*Xuršed*), *Ҷамишед* (*Jamšed*), *Гулнора* (*Gulnāra*) ва ғайра серистеъмолтаранд.

9. Дар асоси баррасии маводи антропонимии шаҳри Кӯлоб ва атрофи

он маълум мегардад, ки дар гузашта ниёконамон тарзи насабсозии ба худ хос доштаанд.

10.Дар антропонимияи аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он ғайр аз номҳои тоҷикӣ (эронӣ) ҳамчунин номҳои арабӣ, туркӣ – муғулӣ, юнонӣ, яхудӣ истифода мегарданд. Зимни таҳлилу тадқиқ маълум гардида, ки дар байни номҳои ғайритоҷикии (ғайриэронии) Кӯлоб номҳои арабӣ мавқеи хоса доранд.

11.Номҳои юнонию яҳудии қадим асосан тавассути забони арабӣ ва дини ислом бо талафзузи арабӣ ба низоми антропонимияи тоҷик доҳил шудаанд. Аз ҷониби дигар, тоҷиктаборону эронизабонони Эрони Бостон қабл аз истилои араб хосатан бо Византияю Юнон ва Рум робитаҳои тиҷоратию гуногунҷанба доштанд ва худи истилои *Искандари Мақдунӣ* ҳам дар ташаккули номҳо таъсиргузор аст.

12.Тасниф ва баррасии номвожаҳои ашхоси Кӯлоб событ месозад, ки як қисмати мушаххаси номҳоро аз рӯйи баромади забониашон муайян кардан имконнозазир аст.

13.Зимни баррасӣ ва таҳқиқи номвожаҳои ашхоси Кӯлоб маълум гардида, ки аз рӯйи чандомад номҳои *Сиёвуши* (*Siyāvuš*), *Анӯши* (*Anūš*), *Анӯшиа* (*Anuša*), *Баҳром* (*Bahrām*), *Беҳрӯз* (*Behruz*), *Рустам* (*Rustam*), *Таҳмина* (*Tahmina*), *Беҷсан* (*Bejan*), *Манижса* (*Manija*), *Фарангис* (*Farangis*), *Суҳроб* (*Suhrāb*) бештар истифода мегарданд.

14.Як гурӯҳи номвожаҳои ашхос иқтибосӣ буда, дар байни онҳо аз рӯи чандомад *Искандар* (баромадаш юнонӣ) фаровонтар истифода мегардад.

15.Гурӯҳе аз номҳои аҳолии Кӯлоб, ки дорои маъною мазмуни миллию ватанпарастӣ доранд, истифодаи онҳо дар низоми номгузории муосири тоҷик бамаврид буда метавонад:аз қабили *Беҷсан* (*Bejan*), *Манижса* (*Manija*), *Фарангис* (*Farangis*), *Анушервон* (*Anušervān*), *Таҳмина* (*Tahmina*), *Рустам* (*Rustam*), *Сиёвуши* (*Siyāvuš*), *Суҳроб* (*[Suhrāb]*) ва ғайра.

16. Аз сабаби он ки дар ҳудуди минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла, шаҳри Кӯлоб ва атрофи он аз замонҳои қадим гурӯҳҳои этникий (этносҳои) туркзабон гурӯҳ – гурӯҳ бештар сукунат доштанду доранд, бинобар ин, дар минтақа, шаҳр ва атрофи он нисбати дигар ҳудудҳои кишвар номҳои пурра туркӣ ва ҳам номҳое, ки ҷузъҳояшон туркӣ мебошанд, бештар ба назар мерасанд.

17. Аз ҷиҳати ҷузъҳои номсоз, ҳосатан, форманту патронимҳои антропонимсоз низ низоми антропонимияи шаҳри Кӯлоб ва атрофи он бо доштани унсурҳои бештари туркӣ фарқ мекунанд.

18. Номҳои зиёде мавҷуданд, ки ҷинсияти онҳо фарқ карда намешаванд *Равшан* (*Ravšan*), *Муҳаббат* (*Muhabbat*), *Мехрубон* (*Mehrubān*), *Ширин* (*Širin*).

19. Дар низоми антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он номҳое вомехӯранд, ки мардум ба номи одамон лақаб ё тахаллуси дигаре илова кардаанд: *Ҷумъа* – мускул (*Jum'a* – *muskul*), *Рустам* – короче (*Rustam* – *koroče*), *Ғаффор* – седоӣ (*Ğaffor* – *sedoy*), *Рустами калла* (*Rustami* – *kalla*), *Шариғи ровна* (*Šarifi* – *rovna*), *Бибийи дамгар* (*Bibiyi damgar*), *Кали Эмом* (*Kali Emām*), *Холназари Ӯзбак* (*Xālnazari Uzbak*), *Ятими Каду* (*Yatimi Kadu*). Ин падида бо он сабабҳо роиҷ аст, ки такрори ном дар як маҳалла, шаҳр ва ё умуман нуқтаи аҳолинишин зиёд ба назар мерасад (бо доштани як ном мардум барои фарқ кардани соҳиби як ном аз дигарон чунин мекунанд). Бисёрии ин лақабу тахаллусҳо бо дарназардошти касбу кор, ҳусусиятҳои аъзои бадан ва ҷанде дигар гузошта мешаванд: *Қури Ятим* (*Kuri Yatim*), *Қури Шариғ* (*Kuri Šarif*).

20. Як қисмати муайяни номҳои аҳолии шаҳри Кӯлоб ва атрофи он вобаста ба ашё, олоти меҳнат ва дигар ҳусусиятҳо аст: *Теша* (*Teša*), *Табаралӣ* (*Tabarali*), *Досак* (*Dāsak*), *Достак* (*Dāstak*), *Сангали* (*Sangali*).

21. Бахши муайяни номҳо вобаста ба номҳои ҳайвонот мебошанд: *Шералӣ* (*Šerāli*), *Алишер* (*Ališer*), *Гургалӣ* (*Gurgali*), *Буриҳон* (*Burixān*), *Булбул* (*Bulbul*), *Кабкинисо* (*Kavginisā*), *Қумрий* (*Qumri*), *Кабқак* (*Kabkak*).

22.Мавҷудият ва мансубияти ду ном ба як шахс : *Арафамо* (*Arafamā*) *Момагул* (*Māmagul*), *Руқя* (*Ruqya*), *Бибичон* (*Bibijān*).

23.Доштани ду ном аз рӯи касбу кор, вазифаю мансаб, шугл: *Ҷумъаҳон* (*Муаллим*), *Бахтиёр* (*Духтур*), *Файзали* (*духтур*).

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.

– таҳқиқоти диссертационӣ ва натиҷаҳои илмии он метавонад дар самту соҳаҳои гуногуни забоншиносӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ, этнологию этнографӣ, луғату фарҳангнигорӣ ва номгузориҳо истифода шавад;

–нуктаҳои алоҳида, натиҷаҳо ва маводи таҳқиқоти диссертационӣ метавонад ҳангоми ташкил ва гузаронидани дарсу машғулиятҳо оид ба лексикология, таърихи забон, номшиносӣ (ономастика), антропонимика, фонетика дар факултаҳои филологияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон истифода шавад. Инчунин, натиҷаҳои тадқиқот ва маводи он метавонад дар таълим ва умуман дарсу машғулиятҳо оид ба омӯзши таърихи давраи қадим ва асримиёнагии тоҷик мусоидат намояд;

–дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ инчунин метавон ба донишҷӯёни ихтисоси забон ва адабиёти тоҷик ва дигар самту соҳаҳо, аз ҷумла, ҷуғрофияи таърихӣ дарсу машғулиятҳоро ташкил карда шавад;

–маводи таҳқиқоти диссертационӣ зимни таҳия ва мураттабнамоии фарҳанги номҳои қадимаи тоҷикӣ метавонад мусоидат намояд;

–натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқоти диссертационӣ инчунин метавонад ба тариқи амалий дар рӯшан намудани баъзе масъалаҳои вобаста ба таърихи дин ва диншиносӣ мусоидат кунад;

–маводи фаровони ҷамъоваришуда, хосатан, номҳои давраи қадим ва гушнавози миёнаи форсӣ – тоҷикӣ *Исфандиёр* (*Isfandieor*), *Ардашер* (*Ardašer*), *Шаҳриёр* (*Šahriyor*), *Хусрав* (*Xusrav*) ва ғайра, ки ҳангоми номгузории мииллию расмӣ дар кишвар истифода кардан ба мақсад мувофиқ аст;

–маводи гирдоваришуда инчунин зимни таҳия ва мураттабнамоии фарҳангу луғат ва номномаҳои миллии тоҷикӣ манфиатманд мебошад;

–нуктаҳои алоҳида ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад зимни ташкил ва гузаронидани курсҳои маҳсуси таърихи давраҳои гуногуни халқи тоҷик, сарчашмашиносӣ мусоидат карда метавонад.

Ҳамин тавр, низоми антропонимии Кӯлоб ва атрофи онро метавон ҳамчун маҷмӯи ёдгорӣ ва номномаи маҳсус баррасӣ ва арзёбӣ намуд, ки аз аз даврони бостон то замони муосир ба тариқи мушаххас ва муфассал оидба аксари ҷанбаҳо паҳлуҳо (хусусиятҳои марбут ба забон, таъриҳ, фарҳанг, расму ойин, уру одат, суннатҳои мардумӣ, қасбу пеша, ҳунармандӣ ва ҷанде дигар) – и аҳолии минтақа ва ҳудудро фаро гирифтааст.

РҮЙХАТИ АДАБИЁТ

- [1]. Абаев, В.И. Историко – этимологический словарь осетинского языка. [Текст] //В.И.Абаев. –Т.1. – М. – Л.: Наука, 1958. –655 с.; Т.2., 1973. – 450 с.; Т.3., 1979. –360 с.; Т.4., 1989. – 326 с.
- [2]. Абаев, В.И. О собственных именах нартовского эпоса [Текст] //В.И.Абаев// Язык и мышление. – Л., 1935. – С.63 – 78.
- [3]. Абаев, В.И. Осетинский язык и фольклор. [Текст] //В.И.Абаев. – М.–Л., 1949. – 60 с.
- [4]. Абдулло, Ф. Номнома. [Матн] //Фотех Абдулло. Душанбе: Ирфон, 1972. –70 с.
- [5]. Абодуллоева, С.Ю. Ономастика «Фарснаме» Ибн Ал – Балхи. [Текст] // С.Ю.Абодуллоева. АКД. – Душанбе: 2009. – 23 с.
- [6]. Абодуллоева, С.Ю. Ономастико суфийской поэзии: структурный, семантический и функциональный аспекты на материале произведений Абульмаджа Санай, Фариаддина Аттара и Джалаладдина Балхи. [Текст] //С.Ю.Абодуллоева. АДД. – Душанбе: 2017. – 50 с.
- [7]. Авеста. Избранные гимны. –Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.
- [8]. Айнӣ, С. Лугати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии Тоҷик. [Матн] //С.Айнӣ. Куллиёт. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976.
- [9]. Ализода, И. Фарҳанги муҳтасари «Шоҳнома». [Матн] //И.Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
- [10]. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия). [Матн]//Ҷ.Алимӣ. – Душанбе: «Адабиёт», 2017. – 538 с.
- [11]. Алимӣ, Ҷ. Технологияи ономастика (дастури методӣ). [Матн] //Ҷ.Алимӣ. – Душанбе: «Адабиёт», 2017. – 240 с.
- [12]. Амонова, Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках. [Текст] //Ф.Р.Амонова. – Душанбе: 1982. – 55 с.
- [13]. Андреев, М.С.Таджики долины Хуф.вып.1. [Текст]// М.С.Андреев. – Сталинабад, 1953. – 215 с.
- [14]. Антропонимика [сб.ст.]. – М.:Наука, 1970. – 330 с.

- [15]. Атобакӣ, Парвиз. Вожаномаи «Шоҳнома» (шомили шарҳи луғот, истилоҳот, номҳо ва ҷойҳои «Шоҳнома»). [Матн] //Парвиз Атобакӣ. – Техрон: Фарзон, 1379. – 369 с.
- [16]. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. [Текст] // О.С.Ахманова. – М.: СЭ, 1966. – 607 с.
- [17]. Аюбова, М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён (номҳои ашҳос). [Матн] //М.Аюбова. – Д.:Эр –граф, 2013.–190 с.
- [18]. Бабаева, Н.С. Древние верования горных таджиков Южного Таджикистана в похоронно – поминальной обрядности. [Текст]// Н.С.Бабаева. – Душанбе: Дониш, 1993. –153 с.
- [19]. Балъамӣ, Абуалӣ Муҳаммад ибн Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷ.1. Пешгуфтор ва шарҳи М.Умаров ва Ф.Бобоев. [Матн] //Муҳаммад ибни Муҳаммад Балъамӣ Абуалӣ. – Техрон: Нашриёти байналмилалии «Алҳудо», Техрон, 2001. – 817 с.
- [20]. Балъамӣ, Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷ.2. Пешгуфтор ва шарҳи М.Умаров ва Ф.Бобоев. [Матн] //Муҳаммад ибни Муҳаммад Балъамӣ Абуалӣ. – Техрон: Нашриёти байналмилалии «Алҳудо», Техрон, 2001. –1632 с.
- [21]. Бартольд, В.В. Сочинения. Т.3/В.В.Бартольд. [Матн] //Хутталь. – М., 1965. – 711 с.
- [22]. Беленицкий, А.М.Историко – географический очерк Хутталя с древнейших времен до X века нашей эры. [Текст]//А.М.Беленицкий. //Материалы и исследования по археологии СССР. №15.–М. – Л.1950. – С.109 – 127.
- [23]. Берунӣ, Абурайҳон. Осор – ул – боқия. [Матн]// Абурайҳон Берунӣ. Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
- [24]. Богорад Ю.И.Рогские говоры таджикского языка: Автореф.дис.канд.фил.наук. [Текст]//Ю.И.Богорад. – Л., 1953, – 23 с.
- [25]. Бурҳон, Муҳаммадҳусейн. Бурҳони қотеъ (мураттиби матн А.Нуров). Ҷ.1. [Матн]//Муҳаммадҳусейн Бурҳон. – Душанбе: 1993. –416 с.
- [26]. Варыгин, М.А. Опыт описания Кульбаского бекства.

- [Текст]//М.А.Варыгин. – ИРГО. – Петроград, 1916. – Т.ХХ. – Вып.Х.
- [27]. Вомакӣ, Эраҷ. Навиштаҳои Монӣ ва монавиён. [Матн]//Эраҷи Вомакӣ. – Техрон: Сура, 1378 (ба забони форсӣ).
- [28]. Вопросы ономастики. [Текст]//Самарканд: СГУ им.А.Навои, 1971.– 150 с.
- [29]. Вопросы ономастики. [Текст]//Свердловск, 1982. – 42 с.
- [30]. Воробьева, И.А.Некоторые наблюдения над функционированием топонимов в устной речи. [Текст] //И.А.Воробьева. Ономастика. – М.: Наука, 1969. – С.201 – 207.
- [31]. Гамкрелидзе, Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы (Реконструкция и историко – типологический анализ праязыка и протокультуры). [Текст] //Т.В.Гамкрелидзе, Вяч.Вс.Иванов. – 1.2.– Тбилиси: Изд.Тбилисск.университета, 1984. – 1328 с.
- [32]. Гафуров, А.Г. Лев и Кипарис. О восточных именах.[Текст] //А.Г.Гафуров. – М: Наука, 1971. – 240 с.
- [33]. Гафуров, А.Г.Аристотель аллаха. Из истории антропонимии народов Средней Азии. [Текст] //А.Г.Гафуров. Наука и жизнь, 1971, №8. – С.60 – 64.
- [34]. Гафуров, А.Г. Лично – собственные имена в таджикском языке. [Текст] //А.Г.Гафуров. АКД. – Душанбе, 1964. – 24 с.
- [35]. Гафуров, А.Г.О сложносоставных антропонимах в таджикском языке. [Текст] //А.Г.ГафуровОномастика Средней Азии. – Москва, 1978. – 226 с.
- [36]. Гафуров, Б.Ф.Тоҷикон. [Матн] //Б.Ф.Гафуров. – Китоби II.–Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
- [37]. Гафуров, О.Ф.Маънои ҳазору як ном. [Матн] //О.Ф.Гафуров.– Душанбе: Маориф, 1987. – 176 с.
- [38]. Гафуров, Б.Г.Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. [Текст] //Б.Г.Гафуров.–М.:Наука, 1972. – 664 с.
- [39]. Фиёсуддин, Муҳаммад. Фиёс–ул–лугот. [Матн] //Муҳаммад Фиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфткор, тавзехот ва феҳристи А.Нуров.–

- Душанбе: Адиб. – Ч.1, 1987.– 480 с.; Ч.2, 1988.– 416 с.; Ч.3, 1989. – 304 с.
- [40]. Горбачевский, М.О.В мире имён и названий. 2 изд. [Текст] //М.О.Горбачевский.–М.: Знание, 1987. – 206 с.
- [41]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ч.1.Фонетика ва морфология. – Душанбе, Дониш, 1985. – 356 с.; Ч.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе, Дониш, 1986.– 372 с.; Ч.3. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 222 с.
- [42]. Грантовский, Э.А. Ранняя история иранских племен Передней Азии. [Текст] //Э.А.Грантовский. – М.: Наука, 1970. – 394 с.
- [43]. Грюнберг, А.Л.Мундженский язык. [Текст] //А.Л.Грюнберг.–Л.: Наука, 1972. – 476 с.
- [44]. Деххудо, Алиакбар. Луғатномаи Деххудо. [Текст] //Алиакбар Деххудо.– Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 2006.
- [45]. Дешериев, Ю.Д.Языки и народы СССР/Ю. [Текст]//Д.Дешериев. Языки народов СССР.Т.1. Индоевропейские языки.–М.: Наука, 1966. – С.9 – 21.
- [46]. Довуд, Пур. Яштҳо. [Матн] //Пури Довуд.–Ч.1.Чопи дувум.– Техрон, 1347 хур. (ба забони форсӣ).
- [47]. Доноӣ, Ф. Фарҳанги номҳои эронӣ. [Текст] //Ф.Доноӣ.Техрон, 1987. – 334 с. (ба забони форсӣ).
- [48]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2 (китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олиӣ). Душанбе, Маориф, 1984. – 328 с.
- [49]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
- [50]. Занҷонӣ, Маҳмуд. Фарҳанги «Шоҳнома». [Текст] //Маҳмуд Занҷонӣ. – Техрон: Атой, 1372.
- [51]. Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – 207 с.
- [52]. Историко – этимологическое исследование иранских языков. –Т.1.– М., 1975. – 239 с.
- [53]. Историко – этимологическое исследование иранских языков. –Т.2. –

- М., 1975. – 148 с.
- [54]. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир дар дастовардҳои адабиёти форсӣ. [Текст] //М. Ёҳаққӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 748 с.
- [55]. Кайковус, Унсурулмаолӣ. Қобуснома. [Матн] //Унсурулмаолии Кайковус. – Душанбе: Маориф, 1979. – 192 с.
- [56]. Карамшоев, Д.К. Памирские имена. [Текст] //Д.К.Карамшоев. Ономастика. Типология. Стратиграфия», 1988.
- [57]. Каримов, А. Хрестоматияи забони паҳлавӣ. (Дастури таълимӣ). [Матн] // А.Каримов. Душанбе, 1978. – 146 с.
- [58]. Кармышева, Б.Х. Некоторые данные к этногенезу населения южных и западных районов Узбекистана. [Текст] //Б.Х.Кармышева// КСИЭ. – Вып. XXVII. – М. – Л.: АН СССР, 1957. – 108 с.
- [59]. Кармышева, Б.Х.Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным). [Текст] //Б.Х.Кармышева. – М., 1976. – 177 с.
- [60]. Кармышева Б.Х. Узбеки – локайцы Южного Таджикистана. [Текст] //Б.Х.Кармышева. – Сталинабад, 1954. – 89 с.
- [61]. Касымов, О.Х.Лексика и словообразование в "Шахнаме" Абулкасима Фирдоуси. [Текст] //О.Х.Касимов. Душанбе: "Дониш", 2016. – 346 с.
- [62]. Колпаков, А.П.Некоторые сведения о кварталах дореволюционного города Куляба. [Текст] //А.П.Колпаков//Изв.ОСН АН Тадж.ССР, 1954, н5. – С. 81 – 82.
- [63]. Қосимӣ, М., Мирбобоев А. Фарҳанги номҳои тоҷикӣ.–2000 с.
- [64]. Кузьмина, А.Н. Современная персидская антропонимия. Личные имена. [Текст] //А.Н.Кузьмина//ДК. –М.,1985, 61: 86 –10/88 – 4.
- [65]. Лившиц, В.А.Иранские языки народов Средней Азии. [Текст] //В.А.Лившиц//Народы Средней Азии и Казахстана. – Т.І. – М.: АН СССР, 1962. – 768 с.
- [66]. Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики. – М., 1970. – 233 с.

- [67]. Логашова, Ж.Б. Современный именник иранцев. [Текст] // Ж.Б.Логашова //Ономастика Востока. –М.: Наука, 1980. – 286 с.
- [68]. Лосев, А.Ф.Философия имени. [Текст] //А.Ф.Лосев. – М.: МГУ, 1990. – 269 с.
- [69]. Майнусов, Д.Н. Антропонимы «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси (лингвистический аспект) : АКД. [Текст] //Д.Н.Майнусов.– Душанбе, 2013. – 27 с.
- [70]. Маҳмадҷонов, О.Баррасихо дар номшиносии тоҷик. [Матн] //О.Маҳмадҷонов. Душанбе: Деваштич, 2004. – 84 с.
- [71]. Марузо, Ж. Словарь лингвистических терминов. [Текст] // Ж.Марузо. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 134 с.
- [72]. Машкур, Муҳаммад Ҷавод. Дастурнома дар сарф ва наҳви забони форсӣ. [Матн] //Муҳаммад Ҷаводи Машкур. Чопи савум.– Техрон, Обонмоҳ, 1345 (ба забони форсӣ).
- [73]. Мирзоев, Г. Суффиксальное словообразование именных частей речи в современном таджикском языке: АКД. [Текст] // Г.Мирзоев. – Душанбе, 1987. – 21 с.
- [74]. Мозандаронӣ, Ҳусайн Шаҳид. Фарҳанги «Шоҳнома». Номи касон ва ҷойҳо. [Матн] //Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ// Нашри Балх. – Бунёди Нишобур, 1337. – 814 с. (ба забони форсӣ).
- [75]. Муин, М. Фарҳанги форсӣ.Ч.1–6. [Матн] //М.Муин. – Техрон: Амири Кабир, 1363 (ба забони форсӣ).
- [76]. Мулочаев, С.А. Военная лексика «Шахнаме»: автореф. дис.канд. филол. наук. [Текст] //С.А. Мулочаев. – Душанбе, 1980.
- [77]. Наршахӣ, А. Таърихи Бухоро. [Матн] //Абубакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар Наршахӣ. Душанбе: Дониш, 1979. – 118 с.
- [78]. Нахӣ, Ҳусейн. Номнома.[Матн] //Ҳусейн Нахӣ.–Техрон, 1334.– 490 с.
- [79]. Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная Группа) : АКД. [Текст] //Р.Л.Неменова. – Л. 1950 – 23 с.
- [80]. Нерознак В.П. Индоевропейские языки. [Текст] // В.П.Нерознак // Сравнительно – историческое изучение языков разных семей.

- Современное состояние проблемы. –М., 1981. – С.8– 62.
- [81]. Ниёзи Ш.Н. Словообразование имен существительных в современном таджикском литературном языке. [Текст] //Ш.Н.Ниёзи // АКД. – Сталинабад, 1950. – 24 с.
- [82]. Нушин, А. Вожанома. [Матн] //А.Нушин.–Техрон: Муин,1384.–479 с.
- [83]. Озаргушасп, Мубад Фирӯз. Бахш аз фарҳанги «Авасто» ва татбиқи он бо форсӣ ва курдӣ. [Матн] //Мубад Фирӯзи Мозандаронӣ. – Шаҳриёր, 1337 хуршедӣ. – 105 с. (ба забони форсӣ).
- [84]. Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1978. – 326 с.
- [85]. Ономастика Средней Азии. – Фрунзе: Илим.1980. –309 с.
- [86]. Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию. [Текст] // И.М.Оранский. М.:Наука, 1988.
- [87]. Оранский, И.М. Иранские языки. [Текст] //И.М.Оранский.–М.: ИВЛ, 1963. – 204 с.
- [88]. Оранский И.М. Иранские языки в историческом освещении. [Текст] //И.М.Оранский. М.: Наука, 1979. – 238 с.
- [89]. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки.–М.: Наука, 1981.–388 с. Очерки по истории изучения иранских языков.–М.: Изд.АН СССР, 1962. – 148 с.
- [90]. Ошанин, Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. [Текст] //Н.Ошанин. – Ереван, 1969.Т.3. – 217 с.
- [91]. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. [Текст] //Л.С.Пейсиков. М.: МГУ, 1973. – 200 с.
- [92]. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. [Текст] //Н.В.Подольская. – М.: Наука, 1964. – 156 с.
- [93]. Пошанг, М. Зебономҳои ориёй. [Матн] //М.Пошанг. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.
- [94]. Пурпорсӣ, Мехрубон Гуштосп. Ганчинаи номҳои иронӣ. [Текст] //Гуштосп Мехрубон Пурпорсӣ.Техрон: Фуруҳар, 1362. –124 с.
- [95]. Пьянков, И.В.К вопросу о границах Бактрии. [Текст] //И.В.Пьянков//Древнейшие культуры Бактрии (среда, развитие связи).

- Тезисы симпозиума. – Душанбе: Дониш, 1982. – С.89 – 82.
- [96]. Пьянков, И.В.Средняя Азия в известиях античного историка Ктесия (текст, перевод, примечания). [Текст] //И.В.Пьянков. –Душанбе, 1975. – 171 с.
- [97]. Разӣ, Ҳошим. Фарҳанги номҳои Авасто (иборат аз 3 чилд). [Матн] //Ҳошим Разӣ. Техрон: Фурӯҳар, 1346.
- [98]. Расторгуева, В.С. Типы двуязычия иранских народов советского союза. [Текст] //В.С.Расторгуева, Ч.Х.Бакаев, М.И.Исаев, А.А.Керимова, Л.А. Пирейко. – М. – 1964.
- [99]. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских Говоров. [Текст] //В.С.Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
- [100]. Расторгуева, В.С. Сравнительно – историческая грамматика западноиранских языков. Филология. [Текст] //В.С.Расторгуева.–М.: Наука, 1990. – 253 с.
- [101]. Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков. [Текст] //В.С.Расторгуева, Д.И.Эдельман. – Москва: «Восточная литература», Т.1. – 2000. – 327 с. – Т.2. – 2003. – 502 с.–Т.3. – 2007. – 492 с.
- [102]. Рахимов, Р.Р. Две заметки антропонимии Зеравшанской долины (Термины родства и личные имена. Тезка Аристотеля). [Текст] //Р.Р.Рахимов //Ономастика Средней Азии, 1978. – 226 с.
- [103]. Роспонд, С. Перспективы развития славянской ономастики. [Текст] //С.Роспонд// ВЯ, 1962, №4.
- [104]. Рустамов, Ш.Р. Исм (категорияи грамматикий, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ). [Матн] //Ш.Р.Рустамов. Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с.
- [105]. Рустамов, Ш.Р. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] //Ш.Р.Рустамов. Душанбе: Дониш, 1978. – 78 с.
- [106]. Рыбакин, А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. [Текст] //А.И.Рыбакин.– 3–е изд., испр.–М.: ООО Издательство АСТ, 2000. – 224 с.
- [107]. Саймиддинов, Д. Вожаиносии забони форсии миёна. [Матн] //Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.

- [108]. Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. [Текст] //Д.Саймиддинов. – Дис. канд.фил.наук. – Л., 1980. – 200 с.
- [109]. Севорян, Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. [Текст] //Э.В.Севорян.–М.: Наука.Ч.1, 1978. – 349 с.; Ч.2, 1980. –395 с.
- [110]. Соколов, С.Н. Язык Авесты (учебное пособие). [Текст] //С.Н.Соколов. – Л., 1964. – 120 с.
- [111]. Соколова, В.С. Итоги Кулябской диалектической экспедиции. [Текст] //В.С.Сокорлова// Тр.тадж.фил.АН СССР.Т.XXIX. 1951.–С.17 – 29.
- [112]. Соколова, В.С. Новые сведения по фонетике иранских языков. [Текст] //В.С.Соколова, Р.Л.Неменова, Ю.И.Богорад//Тр.ИЯ, АН СССР I.I – М, 1952. – С.27 – 34.
- [113]. Соколова, В.С.Рушанские и хуфские тексты и словарь. [Текст] //В.С.Соколова. – М. – Л.: АН СССР, 1959. – 338 с.
- [114]. Ставицкий, Б.Я. Хутталь в сообщениях китайских путешественников Сюан Цзана и Хой Чао. [Текст] //Б.Я.Ставиский.– ИАН Тадж.ССР ООН. Вып.14, 1957. – С.18 – 23.
- [115]. Стеблин Каменский, И.М. Бактрийский язык. [Текст] //И.М.Стеблин Каменский// Основы иранского языкознания. Среднеиранские языка. – М.: Наука, 1981. – С.314–346.
- [116]. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. [Текст] //А.В.Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
- [117]. Суперанская, А.В. Как Вас зовут? Где вы живёте?. [Текст] //А.В.Суперанская. – М., 1964. – 95 с.
- [118]. Суперанская, А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. [Текст] //А.В.Суперанская. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
- [119]. Сухарева, О.А. Мать и ребенок у таджиков. [Текст] //О.А.Сухарева // Иран–ка.–Т.III.–Л.:АН СССР, 1929. – 246 с.
- [120]. Табрезӣ, Халаф. Бурҳони қотеъ. [Матн] //Халафи Табрезӣ.–Бо эҳтиоми доктор М.Муин. – Техрон, 1330 шамсӣ (бо забони форсӣ).
- [121]. Тащицкий В. Место ономастики среди других гуманитарных Наук. [Текст] //В.Ташицкий. ВЯ, 1964, Н2. – С.3 – 11.

- [122]. Толстова, Л.С. Отголоски ранних этапов этногенеза городов Средней Азии в ее исторической ономастике. [Текст] //Л.С.Толстова //оно-мастика Средней Азии. – М., 1978. – С.6 – 17.
- [123]. Топоров, В.Н., Турбачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. [Текст] //В.Н.Топоров, О.Н.Трубачев. – М., 1962. – 279 с.
- [124]. Фараҳваши, Баҳром. Фарҳанги паҳлавӣ. [Матн] //Баҳром Фараҳваҳши. – Эрон: Интишороти бунёди Фарҳанг, 24 (ба забони форсӣ).
- [125]. Фарҳанги забони тоҷикӣ (иборат аз ду ҷилд). – М.: СЭ, 1969.– 952 с.
- [126]. Фарҳанги комили номҳои эронӣ. Гирдоваранд: Сурайё Каримӣ. – Техрон: Интишороти Беҳзод. Китобхонаи миллии Эрон, 1373//2004.–365 с. (ба забони форсӣ).
- [127]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз ду ҷилд). Ҷилдҳои 1, 2. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. – Ҷ.1. – 998 с.; Ҷ.2. – 1096 с.
- [128]. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри дувум. Зери таҳрири Д.Саймиддинов ва диг. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 814 с.
- [129]. Фасоӣ, Мансури Раствор. Фариҷун дар «Шоҳнома». [Матн] //Мансури Раствори Фасоӣ//21 гуфтор дар бораи «Шоҳнома» – и Фирдавсӣ. – Шероз: Интишороти навид, 1369//1990 (ба забони форсӣ).
- [130]. Фасоӣ, Мансури Раствор. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома». Ҷ.1–2. [Матн] //Мансур Раствори Фасоӣ. – Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1369.Ҷ.1. – 594 с.
- [131]. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома (иборат аз 9 ҷилд). [Матн] //Абулқосим Фирдавсӣ. Душанбе: Адиб, Ҷ.І, 1980, 480 с.; Ҷ. II, 1987, 320 с.; Ҷ.ІІІ, 1988, 528 с.; Ҷ. IV, 1989, 496 с.; Ҷ. V, 1989, 496 с.; Ҷ. VI, 1989, 552 с; Ҷ. VII, 1989, 565 с.; Ҷ. VIII, 1990, 616 с.; Ҷ. IX, 1991, 495 с.
- [132]. Фрай, Р.Наследие Ирана. Культура народов Востока. [Текст] //Р.Фрай//Материалы и исследования. – М.: Наука, 1–е изд., 1972; 2–е изд.– М.: Восточная литература, 2002. – 426 с.
- [133]. Хайдаров,Ш.Антропонимика. Топонимика. Этносоциолингвистика.

- [Текст] //Ш.Хайдаров//Сборник статей.–Пермь: От и До, 2011. – 208 с.
- [134]. Хайдаров, Ш. Антропонимия узбеков – жителей Северного Таджикистана. [Текст] //Ш.Хайдаров. – 1987.
- [135]. Ҳайдарӣ, Ш. Мақолаҳои номшиносӣ. [Матн] //Ш.Ҳайдарӣ.–Пермь: Форвард, 2001. – 116 с.
- [136]. Ҳайдаров, Ш. Антропонимияи тоҷикони шимолу гарбии водии Фарғона. [Матн] //Ш.Ҳайдаров. – Д., 1991.
- [137]. Ҳайдаров, Ш. Лақабнома. Таснифи лақабҳои мутадовил дар Афғонистон. [Текст] //Ш.Ҳайдаров. – Шибиргон, 1986. – 160 с.
- [138]. Ҳайдаров, Ш. Луғати чандомади антропонимияи тоҷикони райони Ашт. [Матн] //Ш.Ҳайдаров. – Д., 1986.
- [139]. Ҳайдаров, Ш. Сайре ба сарвати номҳои тоҷикони шаҳри Душанбе. [Матн] //Ш.Ҳайдаров//Мақолаҳои номшиносӣ. – Пермь: Форвард, 2001.
- [140]. Ҳайдаров, Ш. Луғати басомади номҳои тоҷикони Ҳатлон. [Матн] //Ш.Ҳайдаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 473 с.
- [141]. Ҳайдаров, Ш. Пажӯҳиши лақабҳои мардуми ноҳияи Ашт. [Матн] //Ш.Ҳайдаров. – Пермь: Форвард, 2001.–116 с.
- [142]. Ҳудуд–ул–олам (таҳияи А.Қосимов). – Душанбе: Дониш, 1983.– 32 с.
- [143]. Ҳусейнов, Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ. [Матн] //Ҳ.Ҳусейнов, К.Шукрова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
- [144]. Ҳонларӣ, Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. [Матн] //Парвиз Нотили Ҳонларӣ. – Техрон, 1971.
- [145]. Хромов, А.Л.Историко – лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зеравшана. [Текст] //А.Л.Хромов// АДД. – Душанбе, 1970. – 64 с.
- [146]. Хромов, А.Л. Состояние и задачи топонимических исследований в Таджикистане. [Текст] //А.Л.Хромов// ВЯ, 1977. Н4.– С.125 – 130.
- [147]. Ҳудуд – ул – олам (таҳияи А.Қосимов).–Душанбе: Дониш,1983.–32 с.
- [148]. Чернышевский, Н.Г. Полное собрание сочинение. [Текст] // Н.Г. Чернышевский. – Т.8. – М., 1949.
- [149]. Черняховская, Е.М. История разработки топонимических классификаций. [Текст]//Е.М.Черняховская//Развитие топонимических

- исследований. – М.: Наука, 1970. – С.55 – 65.
- [150]. Ҷӯраев, Ғ. Лахҷаҳои арабҳои тоҷикзабон. [Матн] // Ғ.Ҷӯраев.– Душанбе, 1975. – 228 с.
- [151]. Ҷӯраев, Р. Гулгашт ва булбул (аз силсилаи «Саргузашти калимаҳо»). [Матн] // Р.Ҷӯраев // Комсомоли Тоҷикистон, 28 марта соли 1966.
- [152]. Ҷӯраев, Р. Этимологияи 100 калима. [Матн] // Р.Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 28 с.
- [153]. Шафак, Ризозода. Фарҳанги «Шоҳнома». [Матн] // Шафак Ризозода. – Техрон, 1971. – 271 с.
- [154]. Шевай ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1979.–330с.; Ҷ.2., 1979. – 251 с.; Ҷ.3., 1979. – 271 с.; Ҷ.4., 1984. – 250 с.; Ҷ.5., 1982. – 231с.
- [155]. Шоев, Р. Ономастика «Самаки айёр». [Матн] // Р.Шоев.–АКД. – Душанбе: ТГУ, 1996. – 23 с.
- [156]. Эшниёзов, М. Диалектологияи тоҷик. [Матн] // М.Эшниёзов.– Қисми I. – Душанбе, 1977. – 113 с.
- [157]. Юлдашев, А. Хутталь в арабских источниках. [Текст] // А.Юлдашев// История и культура Куляба. – Куляб, 1988. – С.101– 102.
- [158]. Юсупов, Ш. Очерки истории Кулябского бекства в конце XIX и начале XX вв. [Текст] // Ш.Юсупов. – Душанбе, 1964. – 87 с.
- [159]. Bartholomae H [Text] // Altiranusches worterbuch, 1904
- [160]. Benveniste et Renou. [Text] // Vrta et Vrarnagna. 1934
- [161]. Benveniste E. [Text] // Titres et noms propres en iranien ancien. – Paris, 1966. – 132 p.
- [162]. Caetani L., Gabrielli G. [Text] // Onomasticon arabicum. – Vol. I–II. – Roma, 1915.
- [163]. Colebrooke G.E. [Text] // On the proper names of the Mohammedas. – 1981.
- [164]. Garcin de Tassy. [Text] // Mémorial sur les noms propres et les titres musulmans. – Paris, 1854.
- [165]. Hinz, [Text] // 1975, 123 p., 136 p.
- [166]. Justi F. [Text] // Iranisches Namenbuch. Marburg, 1895.

- [167]. Kent R. [Text] // Old persian. Grammar, texts, lexicon [2nd ed]. – New Hawen. Connecticut, 1953.
- [168]. Mackenzie D.N. [Text] // A Concise Pahlavi Dictionary. – London: Oxford Universty Bess, 1971.– P.–76 p.
- [169]. Markwart J. [Text]//A Catalogue of the provincial capitals of Eran shahr. Pahlavi text, version and commentary. – Roma, 1931.–120 p.
- [170]. Morgenstierne G. [Text]//Etymological Vocabulary of Pashto. – Oslo,1927.–69 p.
- [171]. Morgenstierne. [Text] // G. Indo – Iranian frontier Languages (Parachi and Ormuri, Pamir Languages), vol. 1–11.– Oslo, 1929 – 1938.
- [172]. Pokorny J. [Text]//Indogermanisches Etymologisches Worterbuch, 1– 11.– Bern–Stuttgart, 1959.
- [173]. Wolff, Fritz. [Text] //Glossar zu Firdosis Schahname. – Berlin, 1935

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия

а). Китоб ва монографияҳо

- [1]. Қаюмова, М.Б. Тавсифи таърихӣ – забоншиносии антропонимияи Кӯлоб [Матн] //М.Б.Қаюмова –Душанбе: “Промэкспо”, 2019. –171 с.
- [2]. Қаюмова, М.Б. Антропонимияи Кӯлоб (тавсифи умумӣ), [Матн] //М. Б. Қаюмова – Душанбе: “Матбаа”, 2020. – 67 с.

б) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестацонии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

- [3]. Қаюмова, М.Б. Вижагиҳои ташаккули антропонимияи тоҷик [Матн] // М.Б.Қаюмова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN –2413–516X], №5 – Душанбе: Сино, 2019.–С.103–107. (ба забони тоҷикӣ).
- [4]. Қаюмова, М.Б. Моҳият ва муҳтавои ономастика [Матн] //М.Б.Қаюмова //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN – 2413–516X], 4/3 [203]. – Душанбе: Сино, 2019. – С.80 – 84. (ба забони тоҷикӣ).
- [5]. Қаюмова, М.Б. Табиат ва моҳияти ономастика [Матн] //М.Б.Қаюмова// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN – 2219 – 5408], №1 [84], – Душанбе: 2020. – С.94 – 100.
- [6]. Қаюмова, М.Б. Оид ба вижагиҳои антропонимияи тоҷик [Матн] //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN – 2413–516X] №2. – Душанбе: Сино, 2020. – С.19 – 25. (ба забони тоҷикӣ).
- [7]. Қаюмова, М.Б. Баъзе масъалаҳои антропонимияи тоҷик [Матн] //М.Б.Қаюмова//Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ// (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN – 2219–5408], №2 [85]. – Душанбе: 2019. – С.98 – 102. (ба забони тоҷикӣ).
- [8]. Ҷ, Алимӣ. Қаюмова, М.Б. Ҷанбаю паҳлӯҳои тадқиқотҳои ономастикӣ [Матн] // Алимӣ Ҷ., М.Б.Қаюмова, //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология [ISSN –2413–516X], №4. – Душанбе: Сино, 2021. – С.66 - 72. (ба забони тоҷикӣ).

в) мақолаи илмие, ки дар дигар нашрия чоп шудааст:

- [9]. Қаюмова, М.Б. Антропонимика ва вижагиҳои хоси он [Матн] //М.Б.Қаюмова// Маводи (фишурдаи) конференсияи илмӣ – назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ дар соли 2020. Бахшида ба 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» (солҳои 2020 – 2040). Ҷ.2. соли 2021.- С. 118-121.

ЗАМИМА

ЛУГАТИ МУХТАСАРИ АНТРОПОНИМИЯИ АҲОЛИИ КЎЛОБ ВА АТРОФИ ОН

Адиба [Adiba]	Адолат [Adolat]	Азизма [Azizma]	Азизмоҳ [Azizmoh]
Амина [Amina]	Амрия [Amriya]	Анварбӣ [Anvarbi]	Анзурат [Anzurat]
Аниса [Anisa]	Анохита [Anohita]	Анора// [Anora]	Аноргул [Anorgull]
Анӯша [Anusha]	Арафамоҳ [Arafamoh]	Арӯсмоҳ [Arusmoh]	Алфия [Alify]
Асал [Asal]	Асалмоҳ [Asalmoh]	Аслиямоҳ [Asliyamoh]	Асмоа [Asmoa]
Афзалбӣ [Afzalbi]	Аҳдия [Ahdiya]	Амира [Amira]	Ашӯрбӣ [Ashurbi]
Ашӯрмоҳ [Ashurmoh]	Барғигул [Bargigul]	Барно [Barno]	Барногул [Barnogul]
Баноз [Banoz]	Басират [Basirat]	Бахтӣ [Bakhti]	Бахтигул [Bakhtigul]
Бахтинисо [Bakhtiniso]	Бахригул [Bahrigull]	Бахринисо [Bahriniso]	Бахрия [Bahriya]
Башорат [Bashorat]	Беназир [Benazir]	Бибиғул [Bibigul]	Бибизаҳро [Bibizahro]
Бибимоҳ [Bibimoh]	Бибиноз [Bibinoz]	Бибинур [Bibinur]	Бибиоиша [Bibioisha]
Бибирайҳон [Bibirayhon]	Бибиробия [Bibirobiya]	Бибиrozия [Bibiroziya]	Бибисоро [Bibisoro]
Бибифотима [Bibifotima]	Бибихол [Bibikhon]	Бибичон [Bibijon]	Бикамоҳ [Bikamoh]
Бибиноз [Bibinoz]	Бону [bonu]	Богигул [Bogigul]	Бунафша [Bunafsha]
Валоят [Viloyat]	Гавҳар [Gavhar]	Гавҳарбӣ [Gavharbi]	Ганҷина [Ganjina]
Гесу [Gesu]	Гул [Gul]	Гуландом [Gulandom]	Гуланор [Gulanor]
Гуларус [Gularus]	Гулафзо [Gulafzo]	Гулафрӯз [Gulafruz]	Гулафшон [Gulafshon]
Гулбарг [Gulbarg]	Гулбахор [Gulbahor]	Гулбегим [Gulbegim]	Гулбӣ [Gulbibi]
Гулбону [Gulbonu]	Гулғунча [Gulghuncha]	Гулдаста [Guldasta]	Гулдана [Guldon]
Гулзира [Gulzira]	Гулзода [Gulzoda]	Гулина [Gulina]	Гулмоҳ [Gulmoh]
Гулнигор [Gulnigor]	Гулизор [Gulizor]	Гулнисо [Gulniso]	Гулноз [Gulnoz]
Гулноза [Gulnoza]	Гулнора [Gulnora]	Гулпарӣ [Gulpari]	Гулрафтор [Gulraftor]
Гулрез [Gulrez]	Гулрӯ [Gulru]	Гулруҳсор [Gulrukhsor]	Гулсара [Gulsara]
Гулсими [Gulsimo]	Гулсифат [Gulsifat]	Гулсум [Gulsum]	Гулсумбӣ [Gulsumbi]
Гулхумор [Gulkhumor]	Гулчехра [Gulchehra]	Гулчин [Gulchin]	Гулҷаҳон [Guljahon]
Гулшан [Gulshan]	Гулшод [Gulshod]	Гурдофарид [Gurdofarid]	Ғамзагул [Ghamzagul]
Ғунчагул [Ghunchagul]	Давлатбегим [Davlatbegim]	Давлатбӣ [Davlatbi]	Давлатмоҳ [Davlamoh]
Дастагул [Dastagul]	Дилангез [Dilangez]	Дилафрӯз [Dilafruz]	Дилбар [Dilbar]
Дилдода [Dildoda]	Дилнавоз [Dilnavoz]	Дилноз [Dilnoz]	Дилноза [Dilnoza]
	Диловез [Dilovez]	Дилоро [Diloro]	Дилором [Dilorom]
Дилосо [Dilosol]	Дилрабо [Dilrabo]	Дилшод [Dilshod]	Дурдана [Durdon]
Ёдгора [Yodgora]	Ёдгорбӣ [Yodgorbi]	Ёсуман [Yosuman]	Ёсамин [Yosamin]
Жило [Zhilo]	Завқия [Zavqiya]	Зайнаб [Zaynab]	Зайнура [Zaynura]
Зайтуна [Zaytuna]	Закия [Zakiya]	Замира [Zamira]	Зарангез [Zarangez]
Зарафшон [Zarafshon]	Зарина [Zarina]	Зарнигор [Zarnigor]	Зарнисор [Zarnisor]

Заррагул [Zarragul]	Захро [Zahro]	Зебанда [Zebanda]	Зебида [Zebida]
Зебинисо [Zebiniso]	Зебо [Zebo]	Зебогул [Zebogul]	Зебонисо [Zeboniso]
Зевар [Zever]	Зиёда [Ziyoda]	Зинат [Zinat]	Зинатгул [Zinatgul]
Зубайда [Zubayda]	Зулайхо [Zulaykho]	Зулола [Zulola]	Зулфия [Zulfiya]
Зулхумор [Zulkhumor]	Зулхичча [Zulkhijja]	Зумрад [Zumrad]	Зумрадбай [Zumradbil]
Ибодат [Ibodat]	Илмия [Ilmiy]	Идигул [Idigul]	Иқболбай [Iqbolbi]
Иқлима [Iqlima]	Ирода [Iroda]	Камола [Kamola]	Карашма [Karashma]
Кибриё [Kibryo]	Кимиё [Kimiyo]	Комила [Komila]	Қаламнисо [Qalamniso]
Қиматгул [Qibmatgul]	Қумринисо [Qumriniso]	Қумрӣ [Qumri]	Қурбонбай [Qurbanbi]
Қурбонгул [Qurbongul]	Қутбия [Qutbiya]	Лайлӣ [Layli]	Лайло [Laylo]
Латифа [Latifa]	Латофат [Latofat]	Лаълбегим [La'Lbegim]	Лаълмоҳ [La'Lmoh]
Лола [Lola]	Лутфия [Lutfiya]	Мавзуна [Mavzuna]	Мавлуда [Mavluda]
Мавлонбай [Mavlonbi]	Мавсима [Mavsim]	Мавҷигул [Mavjigul]	Мавҷӣ [Mavji]
Мавҷуда [Mavjud]	Магфират [Maghfirat]	Мадина [Madina]	Майсара [Maysara]
Макнұна [Maknuna]	Мақсуда [Maqsuda]	Малика [Malika]	Малоҳат [Malohat]
Мамлақат [Mamlakat]	Манзура [Manzura]	Манижа [Manizha]	Манучехра [Manuchehra]
Марворӣ [Marvori]	Марзия [Marziya]	Марҳабо [Marhabo]	Марҳамат [Marhamat]
Марҷона [Marjona]	Марям [Maryam]	Марямбай [Maryambai]	Мастона [Mastona]
Мастура [Mastura]	Матлуба [Matluba]	Мафтұна [Maftuna]	Махбұба [Mahbuba]
Маҳваш [Mahvash]	Маҳина [Mahina]	Маҳинбону [Mahinbonu]	Махрамбай [Mahrambi]
Маҳтоб [Mohtob]	Маҳчабин [Mahjabin]	Маърифат [Ma'rifat]	Маъсума [Ma'suma]
Меҳрангез [Mehrangez]	Меҳрбону [Mehrbonu]	Меҳринисо [Mehrinisho]	Меҳрӣ [Mehri]
Меҳрнигор [Mehrinigor]	Меҳрона [Mehrona]	Меҳрубон [Mehrubon]	Миҷгона [Mizhgona]
Моҳбегим [Mohbegim]	Моҳбону [Mohbonu]	Моҳбӣ [Mohbi]	Моҳинав [Mohinav]
Моҳиолам [Mohiolam]	Моҳира [Mohira]	Моҳитобон [Mohitobon]	Моҳлиқо [Mohliqo]
Моҳпари [Mohpari]	Моҳрӯ [Mohru]	Моҳруҳкор [Mohrukhsor]	Моҳсафар [Mohnsafar]
Моҳтоб [Mohtob]	Моҳшариф [Mohsharif]	Муаззама [Muazzama]	Муаттара [Muattara]
Мубина [Mubina]	Муборак [Muborak]	Муқаддас [Muqaddas]	Мукаррама [Mukarrama]
Мунаввара [Munavvara]	Мунира [Munira]	Муниса [Munisa]	Муродгүл [Murodgul]
Муродгул [Murodgul]	Мусаллама [Musallama]	Муслима [Muslima]	Мутриба [Mutriba]
Мұхаббат [Muhabbat]	Мұхайё [Muhayyo]	Мұхаррама [Muharrama]	Мұхіба [Muhiba]
Мұшаррафа [Musharrafa]	Мұшкіннисо [Mushkinniso]	Мұммина [Mu'mina]	Мұтабар [Mu'tabar]

Муяссара [Muyassara]	Навбахор [Navbahor]	Нагзигул [Naghzigul]	Назарбегим [Nazarbegin]
Назира [Nazira]	Назифа [Nazifa]	Назокат [Nazokat]	Назрбай [Nazrbil]
Назригул [Nazrigul]	Назримох [Nazrimoh]	Наргис [Nargis]	Насиба [Nasiba]
Насима [Nasima]	Насрин [Nasrin]	Нафиса [Nafisa]	Начиба [Najiba]
Начмия [Najmiya]	Нигина [Nigina]	Нигора [Nigora]	Нилуфар [Nilufar]
Нисо [Niso]	Нихол [Nihol]	Нишона [Nishona]	Нодира [Nodira]
Нозанин [Nozanin]	Нозигул [Nozigul]	Нозира [Nozira]	Нозия [Noziya]
Нозукмох [Nozuk moh]	Нуқрамо [Nuqramoh]	Нурбону [Nurbanu]	Нурбегим [Nurbegin]
Нурбий [Nurbibi]	Нуринисо [Nuriniso]	Нӯшофарин [Nushofarin]	Обида [Obida]
Озода [Ozoda]	Озодамох [Ozodamoh]	Оиша [Oisha]	Оишамох [Oishamoh]
Оқила [Oqila]	Олима [Olima]	Олиямох [Oliyamoh]	Олуфта [Olufta]
Омина [Ominal]	Ороста [Orostal]	Орифа [Orifa]	Охистамох [Ohistamoh]
Паймона [Paymona]	Парвина [Parvina]	Парвона [Parvona]	Паригул [Parigul]
Паримох [Parimoh]	Парӣ [Pari]	Покиза [Pokiza]	Райхона [Rayhona]
Райхонгул [Rayhongul]	Рамзия [Ramziya]	Рафиқа [Rafiqqa]	Рафоат [Rafoat]
Рахшанда [Rakhshanda]	Рахима [Rahima]	Расима [Rasima]	Раҷабгул [Rajabgul]
Раҷабмоҳ [Rajabmoh]	Раъногул [Ra'nogul]	Рушан [Rushan]	Рисолат [Risolat]
Робия [Robiya]	Робиямох [Robiyamoh]	Розия [Roziya]	Розиямох [Roziyamoh]
Роҳила [Rohila]	Рудоба [Rudoba]	Рӯқия [Ruqiya]	Рӯқиямох [Ruqiymoh]
Рӯҳсора [Rukhsora]	Рӯҳшона [Rukhshona]	Рӯзағзун [Ruzafzun]	Рӯзигул [Ruzigul]
Рӯҳафзо [Ruhafzo]	Сабзагул [Sabzagull]	Сабоҳат [Sabohat]	Сабрина [Sabrina]
Савригул [Savrigul]	Саврӣ [Savri]	Савринисо [Savriniso]	Савсан [Savsan]
Садаф [Sadaf]	Садбарг [Sadbarg]	Саёҳат [Sayohat]	Сайдабону [Saidabonu]
Сайёра [Sayyora]	Сайрам [Sayram]	Сайрамбай [Sayrambi]	Сайфура [Sayfura]
Сакина [Sakina]	Салима [Salima]	Саломат [Salomat]	Салтанат [Saltanat]
Самина [Samina]	Самира [Samira]	Санавбар [Sanavbar]	Санам [Sanam]
Санифа [Sanifa]	Саодат [Saodat]	Сарвар [Sarvar]	Сарвинисо [Sarviniso]
Сарвиноз [Sarvinoz]	Сафарбай [Safarbil]	Сафаргул [Safargull]	Сафармоҳ [Safarmoh]
Сафина [Safina]	Сафия [Safiya]	Симо [Simo]	Ситора [Sitora]
Сифатгул [Sifatgul]	Собира [Sobira]	Сокина [Sokina]	Солеха [Soleha]
Соро [Soro]	Соҳибчамол [Sohibjamol]	Сочида [Sojida]	Субҳия [Subhiya]
Султонбегим [Sultonbegin]	Сулхия [Sulhiya]	Суман [Suman]	Сурайё [Surayo]
Суратмоҳ [Suratmoh]	Сухайло [Suhaylo]	Табассум [Tabassum]	Таманно [Tamanno]
Тахмина [Tahmina]	Тобон [Tobon]	Товус [Tovus]	Тозагул [Tozagul]

Точинисо [Tojiniso]	Точӣ [Tojī]	Тӯтинисо [Tutiniso]	Улфатбӣ [Ulfatbi]
Умеда [Umeda]	Умринисо [Umriniso]	Умрия [Umriya]	Фазила [Fazila]
Фазиламоҳ [Fazilamoh]	Фазилат [Fazilat]	Файзӣ [Fayzigul]	Файзигул [Fayzigul]
Фарангез [Farangez]	Фарангис [Farangis]	Фарахноз [Farahnoz]	Фарзона [Farzona]
Фарида [Farida]	Фариза [Fariza]	Фаришта [Farishta]	Фароғат [Faroghat]
Фаросат [Farosat]	Фархунда [Farrukhda]	Фаттона [Fattona]	Фирӯза [Fizuza]
Фотима [Fotima]	Хадича [Khadicha]	Хайрӣ [Khayri]	Хайрнисо [Khayriniso]
Хиромон [Khiromon]	Хиробон [Khirobon]	Хиросон [Khiroson]	Холбӣ [Kholbi]
Холдона [Kholdona]	Холиса [Kholisa]	Хосият [Khosiyat]	Хурмо [Khurmoh]
Хуршеда [Khurshed]	Хушнуда [Khushnuda]	Ҳабиба [Habiba]	Ҳавасмоҳ [Havasmoh]
Ҳадиса [Hadisa]	Ҳалима [Halima]	Ҳамида [Hamida]	Ҳамидабону [Hamidabonu]
Ҳанифа [Hanifa]	Ҳарамгул [Haramgul]	Ҳафиза [Hafiza]	Ҳикоят [Hikoyat]
Ҳилола [Hilola]	Ҳилолбӣ [Hilolbi]	Ҳочар [Hojar]	Ҳумайро [Humayro]
Ҳусния [Husniyal]	Ҳусноро [Husnoro]	Ҳуринисо [Hurniso]	Ҳуронбӣ [Hurorbil]
Чаман [Chaman]	Чаманоро [Chamanoro]	Ҷавлонбӣ [Javlonbi]	Ҷавҳарбӣ [Javharbi]
Ҷамила [Jamila]	Ҷамолбӣ [Jamolbi]	Ҷаҳонбӣ [Jahonbi]	Ҷаҳоноро [Jahonoro]
Ҷаҳонамо [Jahonamo]	Ҷонона [Jonona]	Ҷиёнбӣ [Jiynbi]	Ҷумъагул [Jum'agul]
Шабодда [Shaboda]	Шабнам [Shabnam]	Шакармоҳ [Shakarmoh]	Шамсия [Shamsiya]
Шамъигул [Sham'igul]	Шарифа [Sharifa]	Шарифамоҳ [Sharafamoh]	Шарора [Sharora]
Шарофат [Sharofat]	Шафиқа [Shafiqa]	Шафоат [Shafoat]	Шахзода [Shahzoda]
Шаҳло [Shahlo]	Ширин [Shirin]	Шаҳрбону [Shahrbonu]	Шаҳрия [Shahriya]
Шаҳригул [Shahrigul]	Ширинмоҳ [Shirinmoh]	Ширмоҳ [Shirinmoh]	Шифо [Shifo]
Шодигул [Shodigul]	Шоира [Shoira]	Шоиста [Shoista]	Шоҳина [Shohina]
Шохона [Shohona]	Шоҳсанам [Shohsanam]	Шукрия [Shukriya]	Шукронা [Shukrona]
Эронбӣ [Eronbi]	Эътибор [E'tibor]	Ягона [Yagona]	Ясмина[Yasmina]

Номҳои мардона

Аббос [Abbos]	Абдулазиз [Abdulaziz]	Абдулазим [Abdulazim]	Абдулвадуд [Abdulvadud]
Абдувалӣ [Abduvali]	Абдулваҳҳоб [Abdulvahhob]	Абдулвоҳид [Abdulvohid]	Абдугаффор [Abdugaffor]
Абдукарим [Abdukarim]	Абдуқаюм [Abduqayyum]	Абдуқаҳҳор [Abduqahhor]	Абдуқодир [Abduqodir]
Абдулқосим [Abdulqosim]	Абдуллоҳ Абдулло [Abdulloh Abdullo]	Абдулмажид [Abdulmajid]	Абдулманион [Abdulmannon]
Абдулмуъмин [Abdulmu'min]	Абдулфаттоҳ [Abdulfattoh]	Абдулҳайр [Abdulkhayr]	Абдуҳолик [Abdulkholiq]
Абдулҳай [Abdulhay]	Абдуҳалим [Abdulhalim]	Абдулҳаким [Abdulhakim]	Абдулҳамид [Abdulhamid]
Абдулҳафиз [Abdulhafiz]	Абдуҷаббор [Abdujabbor]	Абдуҷалил [Abdujalil]	Абдуҷамил [Abdujamil]
Абдураззоқ	Абдурауф [Abdurrauf]	Абдураҳим [Abdurahim]	Абдураҳмон

[Abdurrazzoq]			[Abdurahmon]
Абдурашид [Abdurashid]	Абдуссалом [Abdussalom]	Абдуссамад [Abdussamad]	Абдусатор [Abdusator]
Аброр [Abror]	Абуалий [Abuali]	Абубакр [Abubakr]	Аваз [Avaz]
Азиз [Aziz]	Азизуллоҳ \\\ Азизулло [Azizulloh\\\ Azizullo]	Азим [Azim]	Айнииддин [Ayniddin]
Айнӣ [Ayni]	Айноб [Ayyub]	Акбар [Akbar]	Акмал [Akmal]
Акрам [Akram]	Аламхон [Alamhon]	Алиакбар [Aliakbar]	Алиахмад [Aliahmad]
Алихон [Alihon]	Аличон [Alijon]	Алишер [Alisher]	Алоуддин [Alouddin]
Аминҷон [Aminjon]	Амир [Amir]	Амирхон [Amirkhon]	Амирҳамза [Amirhamza]
Амирҷон [Amirjon]	Амонуллоҳ \\\ Амонулло [Amonulloh \\\ Amonullo]	Амридин [Amriddin]	Анвар [Anvar]
Анис [Anis]	Ансор [Ansor]	Анӯшервон [Anushervon]	Ардашер [Ardasher]
Асад [Asad]	Асадулло [Asadullo]	Аскар [Askar]	Аслам [Aslam]
Аслиддин [Asliddin]	Асрор [Asror]	Афзалишоҳ \\\ Афзалишо [Afzalshoh\\\ Afzalsho]	Аҳлиддин [Ahliiddin]
Аҳмад [Ahmad]	Аҳрор [Ahror]	Ашур [Ashur]	Аъзам [A'zam]
Бадриддин [Badriddin]	Барот [Barot] Бароталий [Barotali]	Бахтиёр [Bakhtiyor]	Бахтовар [Bakhtovar]
Баҳодур [Bahodur]	Баҳриддин [Bahriddin]	Баҳром [Bahrom]	Баҳруллоҳ [Bahrulloh]
Башир [Bashir]	Бедил [Bedil]	Бежан [Bezhan]	Бекмурод [Bekmurod]
Бекназар [Beknazar]	Беҳрӯз [Behruz]	Билол [Bilol]	Биной [Binoi]
Бобо [Bobo]	Бобомурод [Bobomurod]	Бобоназар [Bobonazar]	Бобораҷаб [Boborajab]
Бобоҳон [Bobokhon]	Бобоҷон [Bobojon]	Боймуҳаммад [Boymuhammad]	Боймурод [Boymurod]
Боқӣ [Boqi]	Борон [Boron]	Боҳир [Bohir]	Булбул [Bulbul]
Бунёд [Bunyod]	Бурҳон [Buhron]	Вадуд [Vadud]	Вали [Vali]
Ватан [Vatan]	Вағо [Vafo]	Ваҳҳоб [Vahhab]	Ворис [Voris]
Ганҷ [Ganj]	Гулаҳмад [Gulahmad]	Гулмирзо [Gulmirzo]	Ғайбуллоҳ [Ghaybulloh]
Ғайрат [Ghayrat]	Ғаний [Ghani]	Ғаффор [Ghaffor]	Ғаюр [Ghayur]
Ғиёс [Ghiyos]	Ғоиб [Ghoib]	Ғолиб [Gholib]	Ғуфрон [Ghufron]
Давлат [Davlat]	Давлатёр [Davlatiyor]	Давлатманд [Davlatmand]	Давлатмурод [Davlatmurod]
Давлатшо [Davlatsho]	Даврон [Davron]	Далер [Daler]	Диловар[Dilovar]
Дилшод [Dilshod]	Довуд [Dovud]	Дониш [Donish]	Дӯстмурод [Dustmurod]
Ёдгор [Yodgor]	Ёқуб II Яъқуб [Yoqub \\\ Yaqub]	Ёр [Yor]	Ёралӣ [Yorali]
Ёраҳмад [Yorahmad]	Ёрмуҳаммад [Yormuhammad]	Забехулло [Zabehullo]	Зайниддин [Zayniddin]
Зариф [Zarif]	Зафар [Zafar]	Зиё [Ziyo]	Зиёратшоҳ [Ziyoratsho]
Зикрулло [Zikrullo]	Зоир [Zoir]	Зокир[Zokir]	Зоҳир [Zohir]
Зубайд [Zubayd]	Зубайдулло [Zubaydullo]	Зулфиқор[Zulfiqor]	Зухуршо [Zuhursho]
Ибод [Ibod]	Ибодулло [Ibodullo]	Иброҳим [Ibrohim]	Идібек [Idibek]
Идрис [Idris]	Иzzат [Izzat]	Иzzатулло [Izzatullo]	Икром [Ikrom]
Илёс [Iljos]	Илҳом [Ilhom]	Имом [Imom]	Имомалий \\\ Эмомалий [Imomali\\\ Emomali]

Имомназар [Imomnazar]	Имрон [Imron]	Иноят [Inoyat]	Иньом [In'om]
Искандар [Iskandar]	Ислом [Islom]	Исмат [Ismat]	Исматулло [Ismatullo]
Исмоил [Ismoil]	Исо [Iso]	Исохоча [Isokhoja]	Исфандиёр [Isfandir]
Исхок [Ishoq]	Кабир [Kabir]	Камол [Kamol]	Камолиддин [Kamoliddin]
Карим [Karim]	Кароматулло [Karomatullo]	Каюмарс [Kayumars]	Киром [Kirom]
Кишвар [Kishvar]	Комил [Komil]	Комрон [Komron]	Киромиддин [Kiromiddin]
Қадам [Qadam]	Қайюм [Qayyum]	Қадрулло [Qadrullo]	Қаландар [Qalandar]
Қамар [Qamar]	Қаҳрамон [Qahramon]	Қаҳхор [Qahhor]	Қиём [Qiyom]
Қиёмиддин [Qiyomiddin]	Қимат [Qimat]	Қобил [Qobil]	Қодир [Qodir]
Қосим [Qosim]	Қувват [Quvvat]	Қудрат [Qudrat]	Қудратулло [Qudratullo]
Қурбон [Qurban]	Қурбоналӣ [Qurbanali]	Латиф [Latif]	Лоиқ [Loiq]
Лутфулло [Lutfullo]	Мавлон [Mavlon]	Мақсад [Maqsad]	Максуд [Maqsud]
Маннон [Mannon]	Мансур [Mansur]	Манучехр [Manuchehr]	Масъуд [Mas'ud]
Маҳдӣ [Mahdi]	Маҳкам [Mahkam]	Махмуд [Mahmud]	Маҷид [Majid]
Мажнун [Majnun]	Машраб [Mashrab]	Маъруф [Ma'ruf]	Мехрдод [Mehrdod]
Мехроб [Mehrob]	Мехрубон [Mehrubon]	Меъроҷиддин [Me'rojiddin]	Мизроб [Mizrob]
Мирали [Mirali]	Мираҳмад [Mirahmad]	Мирбобо [Mirbobo]	Мирзо [Mirzo]
Мирзоали [Mirzoali]	Мирсаид [Mirsaid]	Мубориз [Muboriz]	Музаффар [Muzaffar]
Муқим [Muqim]	Мунир [Munir]	Мунис [Munis]	Мурод [Murod]
Муртазо [Murtazo]	Мусаввир [Musavvir]	Муслиҳиддин [Muslehiddin]	Муслим [Muslim]
Мустафо [Mustafo]	Муҳтор [Mukhtor]	Муҳаммад [Muhammad]	Муҳаммадалӣ [Muhammadali]
Муҳаммадамин [Muhammadamin]	Муҳаммадвалӣ [Muhammadvali]	Муҳаммадғиёс [Muhammadghiyos]	Муҳаммадёр [Muhammadyor]
Муҳаммадзиё [Muhammadziyo]	Муҳаммадзоҳир [Muhammadzohir]	Муҳаммадисо [Muhammadiso]	Муҳаммаднабӣ [Muhammadnabi]
Муҳаммадрасул [Muhammadrasul]	Муҳаммадраҳим [Muhammadrahim]	Муҳаммадраҷаб [Muhammadrajab]	Муҳаммадсаид [Muhammadsaid]
Муҳаммадсодик [Muhammadsodiq]	Муҳаммадуло [Muhammadulo]	Муҳаммадхон [Muhammadkhon]	Муҳаммадҷон [Muhammadjon]
Муҳаммадшариф [Muhammadsharif]	Муҳаммадਯوسഫ [Muhammadyousuf]	Муҳиб [Muhib]	Муҳибулло [Muhibullo]
Муҳиддин [Muhiddin]	Муҳсин [Muhsin]	Мұчтабо [Mujtabo]	Мұғын [Mu'min]
Мұғын [Mu'min]	Муко [Muso]	Набӣ [Nabil]	Набот [Nabot]
Наврӯз [Navruz]	Назар [Nazar]	Назир [Nazir]	Назрӣ [Nazri]
Назрулло [Nazrullo]	Наим [Naim]	Насим [Nasim]	Насриддин [Nasriddin]
Насрулло [Nasrullo]	Наҷибулло [Najibullo]	Наҷмиддин [Najmaddin]	Некбахт [Nekbakht]
Некқадам [Nekqadam]	Некрӯз [Nekruz]	Неъмат [Ne'mat]	Неъматулло [Ne'matullo]
Ниёз [Nyoz]	Низом [Nizom]	Низомиддин [Nizomiddin]	Нишон [Nishon]
Нодир [Nodir]	Нозим [Nozim]	Носир [Nosir]	Нур [Nur]
Нуралӣ [Nurali]	Нуриддин [Nuriddin]	Нурмуҳаммад [Nurmuhammad]	Нурулло [Nurullo]
Нусрат [Nusrat]	Нусратуллоҳ [Nusratullo]	Нұймон [Nu'mon]	Обид [Obid]
Одил [Odil]	Одина [Odina]	Озодӣ [Ozodi]	Олим [Olim]

Олим [Olim]	Ориф [Orif]	Пайрав [Payrav]	Парвиз [Parvis]
Пирмуҳаммад [Pirmuhammad]	Пирмуҳаммад [Pirmuhammad]	Пурдил [Purdil]	Пӯлод [Pulod]
Равшан [Ravshan]	Рамазон [Ramazon]	Расул [Rasul]	Рауф [Rauf]
Рахим [Rahim]	Рахмат [Rahmat]	Рахматулло [Rahmatullo]	Рахмон [Rahmon]
Рахмоналий [Rahmonali]	Раҷаб [Rajab]	Раҷабалий [Rajabali]	Рашид [Rashid]
Ризвон [Rizvon]	Ризо [Rizo]	Ромиз [Romiz]	Ромиш [Romish]
Рустам [Rustam]	Рӯзӣ [Ruzi]	Сабур [Sabur]	Садриддин [Sadriddin]
Сайд [Said]	Сайдабор [Saidabror]	Сайдакбар [Saidakbar]	Сайдакрам [Saidakram]
Сайдалий [Saidali]	Сайдамир [Saidamir]	Сайдасрор [Saidasror]	Сайдаҳмад [Saidahmad]
Сайдаҳрор [Saidahror]	Сайдбуҳрон [Saidburhon]	Сайдвалий [Saidvali]	Сайдкарим [Saidkarim]
Сайдмузффар [Saidmuzaffar]	Сайдмурод [Saidmurod]	Сайдмуҳаммад [Saidmuhammad]	Сайдмуъмин [Saidmu'min]
Сайдраҳим [Saidrahim]	Сайдраҳмон [Saidrahmon]	Сайдумар [Saidumar]	Сайдҳоҷа [Saidkhoja]
Сайдҷалол [Saidjalol] –	Сайдҷаъфар [Saidja'far]	Сайдҷон [Saidjon]	Сайдшариф [Saidjon]
Сайёд [Sayod]	Сайидо [Sayido]	Саймиддин [Saymiddin]	Сайфиддин [Sayfiddin] –
Сайфулло [Sayfullo]	Салим [Salim]	Салмон [Salmon]	Салом [Salom]
Салоҳиддин [Salohiddin]	Самад [Samad]	Самандар [Samandar]	Самариддин [Samariddin]
Саттор [Sattor]	Сафар [Safar]	Сафаралий [Safarali]	Сафархон [Safarkhon]
Саъдӣ [Sa'di]	Сиддиқ [Siddiq]	Сиёвуш [Siyovush]	Сино [Sino]
Сироҷиддин [Sirojiddin]	Собир [Sobir]	Содик [Sodiq]	Солех [Soleh]
Сомон [Somon]	Сорбон [Sorbon]	Соҳиб [Sohib]	Соҳибназар [Sohibnazar]
Субҳон [Subhon]	Сулаймон [Sulaymon]	Султон [Sulton]	Суннатулло [Sunnatullo]
Сухайлий [Suhaylii]	Суҳроб [Suhrob]	Тагоймурод [Taghoymurod]	Талаб [Talab]
Талабшо [Talabsho]	Ташриф [Tashrif]	Тилло [Tillo]	Толиб [Tolib]
Тоҷиддин [Tojiddin]	Тоҳир [Tohir]	Убайд [Ubayd]	Убайдулло [Ubaydullo]
Улғатшо [Ulfatsho]	Умар [Umar]	Умаралий [Umarali]	Умед [Umed]
Усмон [Usmon]	Фазлиддин [Fazliddin]	Файз [Fayz] Файзалий [Fayzali]	Файзиддин [Fayzaiddin]
Файзулло [Fayzullo]	Фариҷун [Faridun]	Фаромӯз [Faromuz]	Фарруҳ [Farrukh]
Фарруҳ [Farrukh]	Фарҳод [Farhod]	Фаршед [Farshed]	Фатхулло [Fathullo]
Фаҳриддин [Fakhriddin]	Фирдавс [Firdavs]	Фирӯз [Firuz]	Фозил [Fozil]
Фотех [Foteh]	Фурқат [Furqat]	Хаёл [Khayol]	Хайём [Khayom]
Хайрандеш [Khayrandesh]	Хайриддин [Khayriddin]	Хайрулло [Khayrullo]	Халил [Khalil]
Холмирзо [Kholmirzo]	Холмурод [Kholmurod]	Холназар [Kholnazar]	Хотам [Khotam]

Хочамурод [Khojamurod]	Худобахш [Khudobakhsh]	Худойдод [Khudodod]	Худоёр [Khudoyor]
Хуррам [Khuram]	Хурсандмурод [Khursandmurod]	Хуршед [Khurshed]	Хусрав [Khusrav]
Хушбахт [Khushbakht]	Хушнуд [Khushnud]	Хабиб [Habib]	Хабибулло [Habibullo]
Хайдар [Haydar]	Ҳаким [Hakim]	Ҳакимхон [Hakimkhon]	Ҳақназар [Haqnazar]
Ҳалим [Halim]	Ҳамза [Hamza]	Ҳамид [Hamid]	Ҳасан [Hasan]
Ҳафиз [Hafiz]	Ҳикмат [Hikmat]	Ҳодӣ [Hodi]	Ҳоким [Hokim]
Ҳомид [Homid]	Ҳотам [Hotam]	Ҳошим [Hoshim]	Ҳукмиддин [Hukmiddin]
Ҳусайн [Husayn]	Ҳусниддин [Husniddin]	Ҷаббор [Jabbor]	Ҷавҳаршо [Javharsho]
Ҷайхун [Jayhun]	Ҷалил [Jalil]	Ҷалол [Jalol]	Ҷамил [Jamil]
Ҷамол [jamol]	Ҷамолиддин [jamoliddin]	Ҷамшед [Jamshed]	Ҷасур [Jasur]
Ҷаҳонгир [Jahongir]	Ҷаъфар [Ja'far]	Ҷовид [Jovid]	Ҷовидон [Jovidon]
Ҷомӣ [Jomil]	Ҷонибек [Jonibek]	Ҷонфидо [Jonfido]	Ҷумъаҳон [Jum'akhon]
Ҷӯра [Jura]	Ҷӯрабек [Jurabek]	Шавкат [Shavkat]	Шамсиддин [Shamsiddin]
Шамсулло [Shamsullo]	Шамшод [Shamshod]	Шариф [Sharif]	Шаҳбоз [Shahboz]
Шаҳобиддин [Shahoiddin]	Шаҳриёр [Shahriyor]	Шаҳром [Shahrom]	Шер [Sher]
Шералӣ [Sherali]	Шерафған [Sherafgan]	Шерхон [Sherkhon]	Шодӣ [Shodi]
Шодмон [Shodmon]	Шоқир [Shokir]	Шоҳвалий [Shohvali]	Шоҳин [Shohin]
Шоҳмансур [Shohmansur]	Шоҳмирзо [Shohmirzo]	Шоҳмурод [Shohmurod]	Шоҳруҳ [Shohruk]
Шукурullo [Shukrullo]	Шуҳрат [Shuhrat]	Эмом [Emom]	Эмомалӣ [Emomali]
Эмомназар [Emomnazar]	Эраҷ [Eraj]	Эҳсон [Ehson]	Юнус [Yunus]
Ҷосуф [Yusuf]	Ҷосуфҷон [Yusufjon]	Яҳё [Yahyo]	Яъқуб [Ya'qub]